

ISSN 2524-0129 (Print)

ISSN 2664-5718 (Online)

*Наукове періодичне видання
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 4 (40)
2024**

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
 2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
 3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
 4. Кримінальне право та криминологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.
-

Наукове періодичне видання **Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету**
у співпраці з **НДІ приватного права і підприємництва**
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Ідентифікатор медіа: R-30-04422 (Рішення Національної ради
України з питань телебачення і радіомовлення
від 9 травня 2024 року №1561)

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

Видання включене до переліку фахових видань України
(категорія «Б») з юридичних наук Наказом МОН України від
28.12.2019р. № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної
колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених
рад»

Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет

Рекомендовано до друку Вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 4 від 20.12.2024 р.)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

Випуск 4 (40) 2024

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: [https://doi.org/10.35774/
app2024.04](https://doi.org/10.35774/app2024.04)

INDEX COPERNICUS

INTERNATIONAL
Видання включене до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jmi.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Слома Валентина Миколаївна, професор кафедри цивільного права і процесу, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Заступники головного редактора

Москалюк Надія Богданівна, професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Мазепа Світлана Олегівна, доцент кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету, кандидат юридичних наук, доцент

Редакційна колегія:

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Банах Сергій Володимирович, професор кафедри кримінального права і процесу Західноукраїнського національного університету, декан юридичного факультету, доктор юридичних наук, доцент

Гречанюк Сергій Костянтинівич, ректор Пенітенціарної академії України, доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, народний депутат України, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Книш Сергій Володимирович, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки, доктор юридичних наук, професор

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Соболь Євген Юрійович, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Теремецький Владислав Іванович, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

Чудик Наталія Олегівна, виконуюча обов'язки завідувача кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Іноземний член редакційної колегії

Грега Стрбан, декан юридичного факультету Університету Любляни (Словенія), доктор наук, професор

Фредерік Цоль, професор кафедри цивільного права Ягеллонського університету (Польща), завідувач кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцького університету, професор (Німеччина), доктор юридичних наук, професор

Єва Катаржина Чех, професор кафедри адміністративного права та процесу Університету Білостока (Польща), доктор наук, доцент

Editor in Chief

Sloma Valentyna Mykolayivna, Professor of Department of Civil Law and Process, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Deputy Editors in Chief

Moskaliuk Nadiia Bohdanivna, Professor of Department of Security and Law Enforcement, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Mazepa Svitlana Olehivna, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process of West Ukrainian National University, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Editorial board:

Balynska Olha Mykhalivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Legal Sciences, Professor

Banakh Serhii Volodymyrovych, Professor of the Department of Criminal Law and Process of West Ukrainian National University, Dean of Faculty of Law, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Rector of Penitentiary Academy of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kalaur Ivan Romanovich, People's Deputy of Ukraine, Professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of Constitutional, Administrative and International Law, Lesya Ukrainka Volyn National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Rector of Volodymyr Vynnychenko Central-Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, Leading Researcher at the Academician F.G. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Chudyk Nataliia Olehivna, Head of Department of the Theory of Law and Constitutionalism of the West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Foreign member of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovakia), PhD, Professor

Fryderyk Zoll, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University (Germany), Doctor of Law, Professor

Ewa Katarzyna Czech, Professor of the Department of Administrative Law and Procedure, Faculty of Law, University of Białystok (Poland), Doctor habilitowany, Associate Professor

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Нікітенко Лілія

Потенціал партисипативної демократії в умовах інформаційного суспільства.....6

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Акулов Юліан

Оцінювання економічного та соціального впливу цифровізації в Україні: комплексний аналіз.....11

Вандяк Анастасія

Нормативно-правове забезпечення та концептуальні підходи до оптимізації компетенцій органів місцевого самоврядування в умовах здійснення реформи децентралізації.....17

Крамарчук Світлана, Крамарчук Назар

Уточнення поняття та сутності адміністративно-правової політики держави.....23

Samuliak Mykhailo

The participation of the prosecution authority in cases of administrative offences (the ECHR judgment in the case of Figurka v. Ukraine).....30

Соболь Євген

Роль правоохоронних органів у регулюванні відносин щодо справляння податків та зборів у контексті європейської інтеграції.....37

Турчинов Кирило

Роль законодавчої влади в утвердженні демократії.....42

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Астаф'єв Денис

Законодавче регулювання допоміжних репродуктивних технологій у контексті розвитку медичного туризму в Україні.....48

Маліновська Анастасія

Нормативно-правове регулювання проявлення належної обачності при виборі контрагента за законодавством України та Європейського Союзу.....55

Наконечний Василь

Юридичні аспекти іпотечного кредитування для військовослужбовців.....61

Теремецький Владислав, Довгань Віктор

Господарсько-правові засоби забезпечення фінансування проєктів відбудови України: нормативно-правовий аналіз.....69

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Бозаджисєв Ілля

Масові вбивства в різних країнах світу та ризики, пов'язані з цивільним обігом зброї.....79

Горлачук Олексій

Перспективи розвитку судової економічної експертизи в Україні в контексті державного регулювання економіки.....85

Марущак Олександр

Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків: сучасні реалії92

Пільков Костянтин

Публічні висловлювання судді на захист верховенства права: трансформація права на свободу слова в етичний і юридичний обов'язок висловитись на захист фундаментальних цінностей.....100

Чехунов Микола

Особа злочинця, що вчиняє підкуп у діяльності юридичних осіб приватного права.....107

5. АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ

Гречанюк Роксолана, Гречанюк Сергій

Проблеми та напрями впровадження відповідальності за митні правопорушення в умовах сучасних викликів і тенденцій розвитку митного законодавства.....111

Пацкан Валерій

Європейський банківський союз: значення єдиного наглядового механізму в контексті Євроінтеграційних прагнень України.....116

Янчишин Володимир

Особливості формування мультикультурної компетентності в процесі підготовки студентів-правників.....123

Волощук Вадим

Завдання оборонного планування в умовах військового стану в Україні.....130

Черпак Сергій

Правові засади зарубіжних моделей організації діяльності органів прокуратури.....136

Слома Валентина

Праця трудових мігрантів: особливості правового регулювання.....140

Лукаsevич-Крутник Ірина, Паращук Лілія

Поняття «члени сім'ї» за законодавством України та Європейського Союзу.....146

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2024.04.006
УДК 321.7

Лілія Нікітенко,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2152-4255>

ПОТЕНЦІАЛ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена з'ясуванню потенціалу партисипативної демократії в умовах інформаційного суспільства.

Запропоновано під потенціалом партисипативної демократії в умовах інформаційного суспільства визнавати сукупність можливостей, які спричинені розвитком Інтернету та цифрових технологій, використання яких приводить до ефективного практичного втілення ідеалів та цінностей партисипативної демократії.

Доведено, що партисипативна демократія має великий потенціал в інформаційному суспільстві, який полягає у застосуванні певних цифрових інновацій, що охоплюють широкий спектр нових технологій і методів, які трансформують суспільство і виводять його на новий прогресивний рівень.

Виявлено, що потенціал партисипативної демократії проявляється у таких цифрових інноваціях, як електронне голосування, штучний інтелект, блокчейн, краудсорсинг.

Аргументовано, що використання зазначених цифрових інновацій позитивно впливає на розвиток партисипативної демократії через створення сприятливих умов для громадянської активності; об'єднання великої кількості громадян навколо спільних цілей; наближення суспільства до влади; зменшення довгострокових витрат фінансових, трудових і часових ресурсів; поліпшення політичної прозорості, контролю та безпеки. Однак кожна з них має свої певні виклики та ризики, подолання яких потребує вирішення низки технічних, правових та етичних питань.

Ключові слова: партисипативна демократія, потенціал, інформаційне суспільство, цифрова партисипація, цифрові інновації, електронне голосування, штучний інтелект, блокчейн, краудсорсинг.

Nikitenko L.

The potential of participatory democracy in the conditions of the information society

The article is devoted to clarifying the potential of participatory democracy in the conditions of the information

society.

It is suggested that the potential of participatory democracy in the conditions of the information society be recognized as a set of opportunities caused by the development of the Internet and digital technologies, the use of which leads to the effective practical implementation of the ideals and values of participatory democracy.

It has been proven that participatory democracy has great potential in the information society, which consists in the application of certain digital innovations covering a wide range of new technologies and methods that transform society and bring it to a new progressive level.

It was revealed that the potential of participatory democracy is manifested in such digital innovations as electronic voting, artificial intelligence, blockchain, crowdsourcing.

It is argued that the use of these digital innovations has a positive effect on the development of participatory democracy through the creation of favorable conditions for civic activity; uniting a large number of citizens around common goals; bringing society closer to the government; reduction of long-term costs of financial, labor and time resources; improving political transparency, control and security. However, each of them has its own challenges and risks, overcoming which requires solving a number of technical, legal and ethical issues.

Keywords: *participatory democracy, potential, information society, digital participation, digital innovation, electronic voting, artificial intelligence, blockchain, crowdsourcing.*

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ ст. у низці розвинених держав відбулися серйозні перетворення, що висунули на перші позиції нові наукові галузі, які стимулювали процеси розвитку технологій передачі й обробки інформації та глобальної комп'ютеризації. Це привело до того, що у ХХІ ст. еволюція світового співтовариства визначається істотним впливом інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), їхнім широким використанням в усіх сферах людської життєдіяльності. Якість життя сучасної людини дедалі більше стала залежати від різноманітності та доступності інформаційних продуктів та сервісів. Інформаційний ресурс почав виступати основним інструментом координації дій публічної влади та громадян. Держави усвідомили важливість побудови постіндустріального чи інформаційного суспільства та стали розробляти власні Концепції становлення інформаційного суспільства, ґрунтуючись на документі «Інформаційне суспільство для всіх», ухваленому в 1996 р. на 29-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО [1]. Це привело до ситуації, коли місце держави у світі стало визначатись її позицією у рейтингах інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інформаційного суспільства присвячено чимало наукових праць таких вітчизняних вчених, як К. Головешкіна, О. Картунов, А. Меньшеніна, О. Проскуріна та ін. Однак аспекти розвитку партисипативної демократії в умовах інформаційного суспільства ними не досліджуються, що негативно впливає на просування ідеї партисипативної демократії у сучасних реаліях.

Метою статті є з'ясування потенціалу партисипативної демократії в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує немало наукових позицій щодо тлумачення поняття «інформаційне суспільство». Так, українська вчена К. Головешкіна називає інформаційне суспільство «... новою формою цивілізації, що генерує сучасні структури і відповідні соціально-політичні механізми рішення проблем, пов'язані з розвитком галузей інформаційної технології». На її думку, «... головна причина, яка призвела до виникнення особливої цивілізації сучасності і такої різкої зміни цивілізацій криється у виникненні машин як заключної ланки між людиною і природою. Так зародилася сучасна епоха, сучасне інформаційне суспільство, в якому основою всього є інформація» [2]. Згідно з думкою іншої вітчизняної вченої О. Проскуріної, інформаційне суспільство – це «не просто суспільство, де широко використовується обчислювальна техніка й розвиваються вищі технології, а й відбувається перебудова соціальних структур і трансформується геополітична обстановка. За такої умови можна назвати людське суспільство інформаційним, оскільки перед людством постала перспектива вироблення спільних рішень для всіх» [3, с. 127]. О. Картунов, пишучи про інформаційне суспільство, зазначав, що для нього характерне «... багатометрове громадянське суспільство з автономією та доповнюваними функціями, а головною метою такого суспільства є реалізація цінності часу та досягнення повноцінного життя для кожної людини, на відміну від досягнення національного добробуту як мети індустріального суспільства» [4, с. 108]. Наукових досліджень інформаційного суспільства чимало, але їх об'єднує те, що основою його складовою є розвиток Інтернету та інформаційно-комунікативних (цифрових) технологій.

Глобальна інформаційна революція привела до переосмислення сутності демократії. Нового змісту надала їй можливість людини отримувати публічну інформацію із «перших вуст» завдяки цифровим тех-

нологіям та впливати на державотворчий процес за допомогою Інтернету. У цьому контексті слушним є твердження Й. Масуди про те, що «... в майбутньому інформаційному суспільстві запанує так звана «демократія участі» (партисипативна демократія. – Авт.), технологічна база якої складатиметься з інформаційної мережі, яка стане можливою завдяки розвитку комп'ютерно-комунікаційної технології... це суспільство стане безкласовим, вільним від згорікеруючої влади, його осереддям будуть вільні об'єднання, а процес розпочнеться створенням локальних інформаційних груп» [5]. Так і сталось, отже, сьогодні маємо партисипативну демократію з розширеною можливістю участі громадян в управлінні на всіх рівнях влади і протягом усього циклу підготовки і ухвалення соціально значущих рішень на базі електронної інфраструктури публічного управління, яка об'єднує технології інформаційної взаємодії між усіма учасниками процесів управління [6, с. 476]. Йдеться про так звану цифрову партисипацію.

В умовах інформаційного суспільства партисипативна демократія набуває нових рис та підноситься на більш вищий щабель. Цей прогрес немає обмежень. Партисипативна демократія є динамічним явищем, вона має великий потенціал в інформаційному суспільстві, який полягає у застосуванні певних цифрових інновацій, що охоплюють широкий спектр нових технологій і методів, які трансформують суспільство і виводять його на новий прогресивний рівень.

До таких цифрових інновацій можна віднести електронне голосування. Завдяки доступу до мережі Інтернет та цифровим технологіям громадяни отримують можливість обговорювати публічні питання, брати участь в ухваленні публічних рішень через електронне голосування у виборах, референдумах, опитуваннях та консультаціях. Онлайн-голосування або інтернет-голосування – це версії електронного голосування, де громадяни можуть віддати свій голос, не відвідуючи виборчу дільницю, а використовуючи комп'ютер, планшет або смартфон.

Основними перевагами застосування електронного голосування є: підвищення доступності для громадян, зокрема мобільність (незалежність від місцезнаходження), врахування інтересів людей з обмеженими фізичними можливостями, подолання проблеми неосвідченості електорату, застосування багатомовних інтерфейсів, що гіпотетично призводить до збільшення кількості учасників голосування; зменшення довгострокових витрат фінансових, трудових і часових ресурсів; поліпшення політичної прозорості та контролю; пришвидшення підбиття підсумків голосування.

Окрім переваг, електронне голосування має свої ризики та виклики, що полягають у безпеці та конфіденційності (захист від кіберзагроз та гарантування конфіденційності голосу виборця), довірі до системи (сумніви людей щодо надійності, оскільки складно перевірити, чи голос насправді зарахований або чи не було маніпуляцій з результатами), цифровому розриві (обмежений доступ до сучасних технологій або Інтернету чималої кількості населення, що впливає на можливість брати участь у голосуванні).

Цифровою інновацією, яка потенційно відкриває нові можливості для партисипативної демократії, є штучний інтелект (ШІ). Сьогодні можна спостерігати більш активне використання штучного інтелекту в демократичних процесах. На порядок денний виходять нові перспективи щодо залучення можливостей штучного інтелекту до процесів збору «великих даних» публічної інформації та ухвалення публічних рішень. У наукових колах постають питання навіть про ШІ-демократію – демократію штучного інтелекту.

Штучний інтелект може мати значний позитивний вплив на партисипативну демократію, якщо його правильно використовувати, і цей вплив полягає у: полегшенні доступу до інформації; створенні сприятливих умов для громадянської участі; посиленні прозорості та підзвітності публічної влади; оптимізації виборчих процесів; можливостях у сфері нормотворчих ініціатив; боротьбі з дезінформацією; підвищенні ефективності публічного управління.

Незважаючи на численні переваги, які може приносити штучний інтелект для розвитку партисипативної демократії, є і суттєві виклики та ризики, що можуть негативно вплинути на демократичні процеси, а саме: маніпуляція громадянською думкою (виникає ризик використання ШІ для маніпулювання виборцями через таргетовану рекламу, фальшиві новини або маніпуляції в соціальних мережах), зловживання даними (збір і обробка великих обсягів персональних даних може призвести до порушення приватності або навіть до їхнього використання для політичних маніпуляцій), дискримінація та упередженість алгоритмів (якщо алгоритми ШІ не будуть належним чином перевірятися на упередженість, це може призвести до нерівного представлення груп у виборчих чи політичних процесах), зменшення людської участі (зловживання автоматизацією або надмірна залежність від технологій може призвести до зниження прямої участі громадян у процесах ухвалення рішень, що може загрожувати демократичним принципам).

Тенденцію до підвищення рівня інтеперабельності при партисипативній демократії створює блокчейн. Технологія блокчейн вважається проривом XXI ст. та за нею майбутнє. Лідером серед держав

світу з впровадження блокчейн-технології є США, у розвиток блокчейну активно інвестують держави Європейського Союзу. Технологія блокчейн відкриває можливості в демократичних процесах та здатна зробити абсолютно чесною будь-яку систему голосування.

Суттєвими перевагами використання блокчейну є: децентралізація (рівноправність і розгалуженість системи робить її злам і пошкодження практично неможливими; кожен окремий учасник є незалежним сервером); прозорість (загальний доступ: будь-хто і будь-коли може побачити, які саме операції проводилися); безпека (інформація зберігається із застосуванням криптографії); неможливість внесення змін; економія часу (робота системи 24/7) та інших ресурсів (зокрема, бюджетних коштів).

Проте застосування блокчейну несе певні ризики для демократії, а саме: приватність голосування, шкідливе використання даних та їхня фальсифікація, інформаційні війни, цифрове відчуження, використання для ухилення від контролю, економічна та екологічна витратність. Подолання ризиків, пов'язаних із застосуванням блокчейн-технології, вимагає комплексного підходу, який поєднує розробку правових норм, технічних рішень, етичних стандартів і забезпечення прозорості. До основних стратегій і кроків, які можуть допомогти знизити ризики блокчейн-технології та забезпечити її безпечно та ефективно використання для розвитку демократії, належать: розробка та впровадження правових і регуляторних рамок, захист приватності та анонімності, протидія маніпуляціям і зловживанням, забезпечення технологічної доступності та включення, впровадження стандартів для екологічної стійкості, запобігання монополізації та централізації, створення стандартів для цифрової ідентифікації.

Розвиток цифрових технологій розкрив потенціал колективної мережевої діяльності, розширив коло експертного середовища, зумовив активне використання в демократичних процесах краудсорсингу. Краудсорсингова діяльність була взята на озброєння ідеологами партисипативної демократії в різних державах. Модель політичного краудсорсингу вважається не тільки перспективним дискурсом, а й перспективною парадигмою політичного залучення громадян у сферу участі в здійсненні публічної влади. Із застосуванням цієї технології демократія перетворюється на так звану «вікідемократію», ідея якої полягає у тому, щоб підвищити епістемічну якість рішень, використовуючи «мудрість натовпу».

Позитивними аспектами застосування політичного краудсорсингу є: наближує владу до суспільства (ефективне застосування краудсорсингу в публічному управлінні підвищує відкритість роботи, прозорість, підзвітність діяльності органів влади); сприяє розвитку демократичного ладу (багато політичних інститутів схильні до впливу різних чинників, зокрема великого бізнесу, внаслідок цього в суспільстві спостерігається комерціалізація політичних рішень, що веде нас геть від справжньої демократії); об'єднує населення навколо спільних цілей; створює умови для прояву громадянської ініціативи; формує найважливіші інструменти зворотного зв'язку з активними громадянами, які хочуть зробити свій внесок у розвиток держави, регіону, міста; дозволяє органам публічної влади приймати ефективні управлінські рішення з урахуванням думок, вимог, пропозицій населення; є маловитратною технологією, яку доволі легко впровадити (за допомогою сайта або соціальних мереж); сприяє створенню глобального продукту; надає доступ до результатів праці необмеженої аудиторії та використання інтелектуального потенціалу талановитих учасників, залучає до вирішення проблем і завдань значну кількість фахівців різної професійної спрямованості з широким географічним охопленням [7, с. 137].

До викликів та ризиків політичного краудсорсингу належать такі: маніпулювання та дезінформація (пропагандистські кампанії можуть маніпулювати результатами голосування або збільшувати популярність певних ідей шляхом мобілізації штучно створених груп або ботів), недостатня технологічна грамотність (може призвести до цифрового відчуження, коли певні групи людей, наприклад, старше покоління або соціально вразливі групи, не матимуть рівного доступу до участі в політичному процесі), відсутність чіткої організації та координації (якщо платформи не мають чіткої структури для обробки поданих ідей або недостатньо модерації, це може призвести до хаосу, спаму або забруднення політичного дискурсу), легітимність рішень (не завжди можливо забезпечити, щоб рішення, отримані через краудсорсинг, відображали реальні інтереси всього населення, а не лише активних користувачів платформи).

Висновки. Потенціалом партисипативної демократії в умовах інформаційного суспільства є сукупність можливостей, які визначені розвитком Інтернету та цифрових технологій, використання яких приводить до ефективного практичного втілення ідеалів та цінностей партисипативної демократії. В умовах інформаційного суспільства партисипативна демократія перетворюється на цифрову партисипацію, потенціал якої визначається застосуванням певних цифрових інновацій, до яких належать електронне голосування, штучний інтелект, блокчейн, краудсорсинг. Використання зазначених цифрових інновацій позитивно впливає на розвиток партисипативної демократії через створення сприятливих умов для громадянської

активності; об'єднання великої кількості громадян навколо спільних цілей; наближення суспільства до влади; зменшення довгострокових витрат фінансових, трудових і часових ресурсів; поліпшення політичної прозорості, контролю та безпеки. Однак кожна з них має свої певні виклики та ризики, подолання яких потребує вирішення низки технічних, правових та етичних питань.

Список використаних джерел

1. Basic Documents UNESCO 1989–1995. News Communication Strategy. Document C II-96/WS/2. Paris: UNESCO, 1995. 109 p.
2. Голоवेशкіна К. Проблема нерівності в умовах інформаційного суспільства. *Інформаційне суспільство і нові виміри культури : матеріали доп.* (Острог, 15–28 берез. 2010 р.). Острог : Нац. ун-т «Острозька акад.», 2010. URL: <http://inf.oa.edu.ua/golovesh.html> (дата звернення: 20.11.2014).
3. Проскуріна О. Інформаційне суспільство: можливості і політико-культурна реальність становлення в Україні. *Грані*. 2005. № 1. С. 126–129.
4. Картунов О. В., Маруховський О. О. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій : моногр. Київ : Ун-т економіки та права «КРОК», 2012. 344 с.
5. Masuda Y. Computopia. *The Information Technology Revolution*. Oxford, 1985. 180 p. URL: <http://connection.ebscohost.com/c/articles/12608885/vision-computopia> (дата звернення: 20.11.2014).
6. Меньшеніна А. Є. Особливості функціонування демократії в інформаційному суспільстві. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. Спец. вип. С. 473–479.
7. Нікітенко Л. О. Краудсорсинг як інструмент партисипативної демократії. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 133–138.

References

1. *Basic Documents UNESCO 1989-1995. News Communication Strategy. Document C II-96/WS/2*. Paris, UNESCO, 1995. 109 p. [in English]
2. Holoveshkina, K. (2010). Problema nerivnosti v umovakh informatsiynoho suspilstva [The problem of inequality in the information society]. *Informatsiynе suspilstvo i novi vymiry kultury: materialy dopovidey – Information society and new dimensions of culture: materials of reports*. Ostroh: Natsionalnyy universytet «Ostrozka akademiya». Retrieved from <http://inf.oa.edu.ua/golovesh.html> [in Ukrainian]
3. Proskurina, O. (2005). Informatsiynе suspilstvo: mozhlyvosti i polityko-kul'turna realnist stanovlennya v Ukrayini [Information society: possibilities and political and cultural reality of formation in Ukraine]. *Hrani – Faces*, 3, 126-129 [in Ukrainian]
4. Kartunov, O. V., Marukhovskyy, O. O. (2012). *Informatsiynе suspilstvo: analiz politychnykh aspektiv zarubizhnykh kontseptsiy* [Information society: analysis of political aspects of foreign concepts]. Kyiv: Universytet ekonomiky ta prava «KROK» [in Ukrainian]
5. Masuda, Y. (1985). *Computopia. The Information Technology Revolution*. Oxford Retrieved from <http://connection.ebscohost.com/c/articles/12608885/vision-computopia> [in English]
6. Menshenina, A. Ye. (2014). Osoblyvosti funktsionuvannya demokratiyi v informatsiynomu suspilstvi [Peculiarities of the functioning of democracy in the information society]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsialno-politychnykh dystsyplin – The scientific journal of the NPU named after M. P. Drahomanova. Series 22: Political science and methods of teaching socio-political disciplines*, 473-479 [in Ukrainian]
7. Nikitenko, L. O. (2020). Kraudsorsynh yak instrument partysypatyvnoyi demokratiyi [Crowdsourcing as a tool of participatory democracy]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 133-138 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 28.11.2024

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2024.04.011
УДК 340.13

Юліан Акулов,
доктор філософії у галузі «Право»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6710-140X>

ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено комплексний аналіз економічних та соціальних критеріїв ефективності цифровізації в Україні. Особлива увага приділена дослідженню взаємозв'язку між інвестиційною привабливістю цифрового сектору та подоланням цифрового розриву в суспільстві. Проаналізовано емпіричні дані щодо економічної ефективності цифрових трансформацій, включаючи економію бюджетних коштів завдяки впровадженню цифрових платформ та зростання експорту IT-послуг.

На основі аналізу статистичних даних виявлено значні регіональні та соціальні диспропорції у доступі до цифрових послуг. Встановлено, що рівень проникнення інтернету у сільській місцевості (45,8%) суттєво відстає від показників міських територій (78,3%), що створює ризики поглиблення соціально-економічного розшарування суспільства.

Досліджено феномен дуальності цифрової трансформації в Україні, який проявляється у паралельному існуванні прогресивних (розвиток IT-сектору, впровадження електронних послуг) та регресивних (цифровий розрив, нерівномірність розвитку) тенденцій. Виявлено парадоксальну ситуацію, коли високі показники розвитку IT-сектору співіснують із значними внутрішніми диспропорціями у цифровому розвитку регіонів.

Проаналізовано суспільне сприйняття цифрових інновацій в умовах воєнного стану та виявлено зростання довіри до державних цифрових сервісів, про що свідчить залучення понад 20 мільйонів користувачів до платформи «Дія». Водночас встановлено наявність занепокоєнь щодо питань кібербезпеки та захисту персональних даних.

Обґрунтовано необхідність трансформації підходів до оцінки ефективності цифровізації з акцентом на якісні параметри використання цифрових послуг та розвиток цифрових компетенцій населення. Запропоновано концептуальні засади вдосконалення державної політики цифровізації, спрямовані на забезпечення цифрової інклюзії та подолання регіональних диспропорцій.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці комплексного підходу до оцінки ефективності цифровізації, який інтегрує економічні та соціальні критерії. Практичне значення результатів полягає у можливості

їх використання для вдосконалення державної політики цифрової трансформації в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: цифрова економіка, соціально-економічні критерії, цифрова трансформація, цифрові компетенції, державна політика цифровізації.

Akulov Yu.

Assessment of the Economic and Social Impact of Digitalization in Ukraine: A Comprehensive Analysis

This article provides a thorough analysis of the economic and social criteria for evaluating the effectiveness of digitalization in Ukraine. It particularly focuses on the relationship between the investment attractiveness of the digital sector and bridging the digital divide in society. Empirical data on the economic efficiency of digital transformations are analysed, including budget savings from the implementation of digital platforms and the growth of IT service exports.

The analysis of statistical data reveals significant regional and social disparities in access to digital services. It establishes that the level of internet penetration in rural areas (45.8%) lags considerably behind that of urban areas (78.3%), posing risks of deepening socio-economic stratification in society.

The phenomenon of duality in digital transformation in Ukraine is explored, characterized by the simultaneous existence of progressive trends (development of the IT sector; implementation of electronic services) and regressive trends (digital divide, uneven development). A paradoxical situation is identified, where high indicators of IT sector development coexist with significant internal disparities in regional digital progress.

The public perception of digital innovations amid martial law is analysed, highlighting increased trust in government digital services, as evidenced by over 20 million users engaging with the "Diia" platform. However, concerns regarding cybersecurity and personal data protection are also noted.

The study emphasizes the need to transform approaches to evaluating the effectiveness of digitalization, focusing on qualitative parameters of digital service usage and the development of citizens' digital competencies. Conceptual foundations for improving state digitalization policy aimed at ensuring digital inclusion and overcoming regional disparities are proposed.

The scientific novelty of the research lies in developing a comprehensive approach to assessing digitalization effectiveness that integrates economic and social criteria. The practical significance of the findings pertains to their potential use in enhancing state digital transformation policy during martial law and in the context of Euro integration processes.

Keywords: digital economy, socio-economic criteria, digital transformation, digital competencies, state digitalization policy.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація в Україні є актуальним процесом, який вимагає комплексного підходу до забезпечення економічної ефективності, та соціальної справедливості. В умовах глобалізації та швидких технологічних змін важливо визначити, яким чином економічні критерії, такі як ефективність використання ресурсів, інвестиційна привабливість сектора та конкурентоспроможність на міжнародному ринку, впливають на розвиток цифрової економіки. Одночасно, соціальні критерії, зокрема доступність цифрових послуг і подолання цифрового розриву, формують суспільне сприйняття інновацій.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі економічних та соціальних критеріїв ефективності цифровізації в Україні, визначенні ключових детермінант цифрової трансформації та розробці науково-практичних рекомендацій щодо подолання цифрових розривів в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити економічним критеріям, які характеризують ресурсну ефективність та інвестиційну привабливість цифрових ініціатив. Аналіз економічних критеріїв ефективності державної політики у сфері цифровізації в Україні демонструє особливу специфіку, зумовлену як внутрішніми факторами розвитку, так і зовнішніми викликами, включаючи воєнний стан та євроінтеграційні процеси. У своєму дослідженні Л. Га вказує, що цифрові державні послуги позитивно впливають на ефективне використання ресурсів у державному секторі в 24 європейських країнах. Спочатку з підвищенням рівня цифрової трансформації продуктивність ресурсів зростає; однак ця залежність стає нелінійною, демонструючи зниження після досягнення певного порогу. Дослідження наголошує на необхідності урядів розробити стратегію цифрової трансформації відповідно до соціально-економічних факторів і управління ресурсами. Хоча цифровізація може сприяти економічному зростанню та моніторингу навколишнього середовища, вона також створює етичні та суспільні ризики, якщо її не регулювати належним чином. Політики повинні розглянути політику стимулювання для просування технологій, які дають кращі екологічні результати [1, с. 83842].

В контексті ефективності використання ресурсів слід відзначити, що Україна демонструє високий потенціал оптимізації державних витрат через цифровізацію. Впровадження системи ProZorro забезпечило економію понад 200 млрд грн бюджетних коштів з моменту запуску. Платформа «Дія» суттєво знизила адміністративні витрати на надання державних послуг.

Дослідження О. Калініна підкреслює критичний зв'язок між цифровізацією та інвестиційною привабливістю в європейському контексті. Він визначає цифровізацію як ключову рушійну силу для підвищення конкурентоспроможності та стимулювання слаборозвинених секторів. Спостережуване зростання цифрових навичок і використання Інтернету в кількох країнах Європейського Союзу відображає позитивну тенденцію, підкреслюючи необхідність сприяння цифровим інвестиціям, особливо в менш розвинених регіонах. Однак такі проблеми, як старіння населення та невідповідність у впровадженні технологій, заважають прогресу. Вчений наголошує, що постійний моніторинг і стратегічні інвестиції в цифрову інфраструктуру є важливими для сприяння зростанню та стійкості цифрової економіки [2, с. 80].

Інвестиційна привабливість цифрового сектору України демонструє позитивну динаміку, незважаючи на воєнний стан. ІТ-сектор залишається одним з небагатьох, що продовжує зростати навіть в умовах війни. У 2023 році експорт ІТ-послуг склав 7,3 млрд доларів США, що на 18% більше порівняно з попереднім роком [3]. Водночас, існують суттєві виклики для інвесторів, пов'язані з воєнними ризиками та необхідністю додаткових витрат на кібербезпеку. Розвиток цифрової економіки в Україні характеризується нерівномірністю та секторальними диспропорціями. Конкурентоспроможність України на міжнародному цифровому ринку має дуальний характер. З одного боку, країна має потужний людський капітал у ІТ-сфері (понад 220 тисяч ІТ-спеціалістів) та входить до топ-20 країн за експортом ІТ-послуг [4]. З іншого боку, за індексом мережевої готовності (Network Readiness Index) Україна посідає лише 43-тє місце серед 134 країн, що свідчить про недостатній розвиток цифрової інфраструктури [5].

Особливого значення набуває розвиток цифрової економіки в контексті відбудови України. Згідно з Національною економічною стратегією-2030, цифрова трансформація визначена як один з пріоритетних напрямів післявоєнного відновлення. Планується створення цифрових індустріальних парків, розвиток штучного інтелекту та впровадження технологій блокчейн у державному секторі.

Ключовими викликами для підвищення економічної ефективності цифровізації в Україні залишаються:

- 1) обмежений доступ до фінансування цифрових проєктів;
- 2) недостатній рівень цифрових компетенцій у традиційних секторах економіки;
- 3) регіональні диспропорції у розвитку цифрової інфраструктури;
- 4) необхідність значних інвестицій у кібербезпеку.

Водночас, Україна має значний потенціал для підвищення економічної ефективності цифровізації через:

- 1) розвиток державно-приватного партнерства у цифрових проєктах;
- 2) залучення міжнародної технічної допомоги для цифрової трансформації;
- 3) використання потенціалу ІТ-сектору для цифровізації традиційних галузей;
- 4) інтеграцію до європейського цифрового ринку.

Таким чином, економічні критерії ефективності державної політики у сфері цифровізації в Україні демонструють неоднорідну динаміку, що вимагає диференційованого підходу до регулювання різних секторів цифрової економіки та врахування специфічних викликів воєнного часу при формуванні державної політики.

Аналіз соціальних критеріїв ефективності цифровізації в Україні вимагає комплексного підходу, зосередженого на доступності цифрових послуг, цифровій інклюзії та розвитку компетенцій населення. Згідно з щорічним звітом Global Digital Overview, на початок 2023 року кількість людей, які користуються інтернетом, досягла 5,16 мільярда, що становить приблизно 64% світового населення. Серед міського населення цей показник досягає 78,3%, тоді як у сільських районах він становить лише 45,8%. Протягом минулого року приріст користувачів інтернету склав лише 2%, або 98 мільйонів осіб, що свідчить про значне уповільнення в порівнянні з попередніми роками, коли спостерігалися рекордні темпи зростання у 2010-х [6].

Ірландська компанія Surfshark оприлюднила рейтинг Digital Quality of Life Index 2023, в якому Україна зайняла перше місце серед країн з низьким рівнем ВВП у Європі. Рейтинг охоплює 121 країну, що представляє 92% населення світу, та оцінює їх за п'ятьма основними критеріями: доступність і якість інтернету, розвиток електронної інфраструктури, кібербезпека та електронне урядування. В Україні ці по-

казники посприяли досягненню 46 місця у загальному заліку, а в Європі лідирує Франція, яка займає перше місце за доступністю інтернету [7].

На січень 2024 року в Україні було 29,64 мільйонів інтернет-користувачів. Рівень проникнення інтернету залишився на колишній позначці – 79,2%. За даними DataReportal, на початок року в Україні було 24,3 мільйонів активних користувачів соціальних мереж (приблизно 64,9% від загальної чисельності населення). Соцмережами користувалися 21,18 мільйона українців віком від 18 років і старше, тобто 69,3% всього дорослого населення. Загалом, 82% усіх користувачів інтернету використовували хоча б одну платформу соціальних мереж. 52,9% користувачів соцмереж становили жінки, 47,1% – чоловіки [8].

Станом на початок 2024 року, в Україні функціонує понад 30 цифрових послуг через застосунок «Дія», які використовують більше 20 мільйонів громадян [9]. Це свідчить не лише про технологічну готовність населення, але й про високий рівень довіри до цифрових державних сервісів, що є критично важливим фактором для подальшої цифрової трансформації публічного управління.

Водночас, виявлені диспропорції між міським (78,3%) та сільським (45,8%) населенням у доступі до інтернету вказують на серйозну проблему цифрової нерівності, яка може призвести до поглиблення соціально-економічного розриву між різними регіонами країни. Це створює ризики формування «цифрового розшарування» суспільства та вимагає розробки спеціальних програм цифрової інклюзії.

Системний аналіз наведених показників дозволяє стверджувати, що Україна знаходиться на переломному етапі цифрової трансформації. З одного боку, створено базову інфраструктуру та досягнуто критичної маси користувачів цифрових послуг. З іншого боку, подальший прогрес вимагає вирішення складних структурних проблем, зокрема:

- 1) подолання регіональних диспропорцій у доступі до цифрової інфраструктури;
- 2) розробки таргетованих програм цифрової освіти для різних соціальних груп;
- 3) створення механізмів стимулювання цифрової інклюзії в сільській місцевості.

Особливого значення набуває необхідність переходу від кількісних показників охоплення населення цифровими послугами до якісних показників їх використання. Це передбачає розвиток не лише базових цифрових навичок, але й формування культури цифрового громадянства, включаючи розуміння питань кібербезпеки, захисту персональних даних та критичного сприйняття інформації в цифровому просторі. Для вирішення цих проблем Міністерство цифрової трансформації реалізує національний проєкт «Дія. Цифрова освіта», який включає навчання цифровим навичкам для понад 6 мільйонів українців. Це включає створення освітніх серіалів з цифрової грамотності та відкриття офлайн-хабів для навчання.

Таким чином, подальший розвиток цифрової грамотності населення України повинен базуватися на комплексному підході, що поєднує технологічні, освітні та соціальні аспекти, з особливим фокусом на забезпеченні інклюзивності цифрової трансформації та подоланні існуючих цифрових розривів.

Щодо ролі суспільного сприйняття інновацій у реалізації політики цифровізації, варто відзначити дослідження, проведене Р. Thi Huong і N. Lam Duc. Їх аналіз, в якому взяли участь 248 учасників з різних секторів, підтвердив більшість очікуваних припущень у запропонованій концептуальній моделі. Вони виявили, що сприятливі умови, політика, соціальний вплив і знання позитивно та суттєво вплинули на впровадження цифрової трансформації. Однак фактор обізнаності не вплинув на впровадження цифрової трансформації. Загалом на модель припадає 52,5% дисперсії даних [10, с. 460].

Щодо особливостей українського досвіду, то суспільне сприйняття інновацій під час воєнного стану демонструє значний позитивний зрушення, зокрема у підтримці цифровізації державних послуг. Водночас, наростають занепокоєння з приводу захисту персональних даних та кібербезпеки. Темпи цифровізації значно прискорилися, зокрема через впровадження нових технологій та покращення електронних сервісів, що робить їх більш доступними для населення. Цей процес супроводжується активною участю громадян у навчанні цифрових навичок, що допомагає подолати існуючі бар'єри. Загалом соціальні критерії цифровізації в Україні свідчать про позитивні зміни, проте для подолання залишкових викликів, пов'язаних з цифровим розривом та інклюзією, необхідні системні зусилля з боку держави та суспільства.

Висновки. Проведене дослідження економічних та соціальних критеріїв ефективності цифровізації в Україні виявило складну діалектику взаємозв'язків між технологічним прогресом та соціально-економічним розвитком. Дуальний характер цифрової трансформації проявляється у паралельному існуванні прогресивних та регресивних тенденцій. З одного боку, спостерігається значний прогрес у розвитку цифрових послуг, про що свідчить успіх платформи «Дія» та економія понад 200 млрд грн завдяки системі ProZorro. З іншого боку, поглиблюється цифровий розрив між міським та сільським населенням, що створює ризики соціальної дезінтеграції.

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що Україна, маючи потужний ІТ-сектор та входячи до топ-20 країн за експортом ІТ-послуг, демонструє суттєві внутрішні диспропорції у цифровому розвитку. Це вказує на необхідність переосмислення державної політики цифровізації з акцентом на забезпечення цифрової інклюзії та подолання регіональних диспропорцій.

Особливого значення набуває трансформація підходів до оцінки ефективності цифровізації – від кількісних показників охоплення до якісних параметрів використання цифрових послуг. Формування культури цифрового громадянства та розвиток цифрових компетенцій стають критичними факторами успіху цифрової трансформації в умовах постійного ускладнення технологічного ландшафту.

Список використаних джерел

1. На Л. Т. Socioeconomic and resource efficiency impacts of digital public services. *Environ Sci Pollut Res*. 2022. № 29. P. 83839–83859 <https://doi.org/10.1007/s11356-022-21408-2> (дата звернення: 10.11.2024).
2. Kalinin O. Investment Security in the Development of the Digital Economy. *Economics Ecology Socium*. 2024. № 8. P. 73–84.
3. Тарасовський Ю. Експорт українських ІТ-послуг у 2023 році скоротився до \$6,7 млрд після рекорду у \$7,3 млрд у 2022-му. *Forbes : вебсайт*. URL : <https://forbes.ua/news/eksport-ukrainskikh-it-poslug-u-2023-rotsi-skorotivsyia-do-67-mlrd-pislya-rekordu-u-73-mlrd-u-2022-mu-01022024-18917> (дата звернення: 10.11.2024).
4. ІТ на експорт. Які країни найбільше цінують українських спеціалістів і платять великі з/п. *РБК Україна: вебсайт*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/stylar/it-eksport-ki-krayini-naybilshe-tsinuyut-1703496151.html> (дата звернення: 08.11.2024).
5. Network Readiness Index 2023. *Benchmarking the Future of the Network Economy* : website. URL : <https://networkreadinessindex.org/> (дата звернення: 10.11.2024).
6. Даниленко Ю., Миронович В. Скільки українців не мають доступу до інтернету і коли ми подолаємо цифровий розрив. *SPEKA : вебсайт*. URL : <https://speka.media/skilki-ukrayinciv-dosi-ne-mayut-dostupu-do-internetu-i-shho-roboti-z-cifrovim-rozrivom-plg4x9> (дата звернення: 10.11.2024).
7. Шевченко Л. Україна лідирує у рейтингу цифрової якості життя серед країн з невисоким ВВП у Європі. *Liga Net SPEKA : вебсайт*. URL : <https://tech.liga.net/ua/other/novosti/ukraina-lidyruie-u-reitynhutsyvrovoi-iaakosti-zhyttia-sered-kraim-z-nevysokum-vvr-u-uevgori> (дата звернення: 10.11.2024).
8. Як повномасштабна війна відобразилася на кількості інтернет-користувачів в Україні. *Слово і діло: вебсайт*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/04/15/infografika/suspilstvo/yak-povnomasshtabna-vijnavidobrazylasya-kilkosti-internet-korystuvachiv-ukrayini#:~:text=%D0%9D%D0%B0%20%D1%81%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202024%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D0%B2,%25%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%87%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 02.11.2024).
9. Будуємо цифрову державу: у Дії - 20 мільйонів користувачів. *Дія: вебсайт*. URL: <https://diia.gov.ua/news/buduemo-cifrovu-derzhavu-u-diyi-20-miljoniv-korystuvachiv> (дата звернення: 10.11.2024).
10. Pham Thi Ню, Nguyen Lam D. The perceptions of prospective digital transformation adopters: An extended diffusion of innovations theory. *TEM Journal*. 2023. № 12(1). P. 459-469. <https://doi.org/10.18421/TEM121-56>. ISSN 2217-8309.

References

1. Na, L. T. (2022). *Socioeconomic and resource efficiency impacts of digital public services*. *Environ Sci Pollut Res*, 29, 83839–83859 <https://doi.org/10.1007/s11356-022-21408-2> [in English]
2. Kalinin, O. (2024). Investment Security in the Development of the Digital Economy. *Economics Ecology Socium*, 8, 73–84 [in English]
3. Tarasovskyi, Yu. Eksport ukrainskykh IT-poslug u 2023 rotsi skorotyvsia do \$6,7 mlrd pislia rekordu u \$7,3 mlrd u 2022-mu [Exports of Ukrainian IT services in 2023 decreased to \$6.7 billion after a record of \$7.3 billion in 2022]. *Forbes : websait*. Retrieved from <https://forbes.ua/news/eksport-ukrainskikh-it-poslug-u-2023-rotsi-skorotivsyia-do-67-mlrd-pislya-rekordu-u-73-mlrd-u-2022-mu-01022024-18917> [in Ukrainian]

4. IT na eksport. Yaki krainy naibilshe tsiniuit ukrainskykh spetsialistiv i platiat velyki z/p [IT for export. Which countries value Ukrainian specialists the most and pay high salaries]. *RBK Ukraina: vebsait*. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/stylar/it-eksport-ki-krayini-naybilshe-tsinuyut-1703496151.html> [in Ukrainian]
5. Network Readiness Index 2023. *Benchmarking the Future of the Network Economy: website*. Retrieved from <https://networkreadinessindex.org/> [in English]
6. Danylenko, Yu. & Myronovych, V. Skilky ukrainsiv ne maiut dostupu do internetu i koly my podolaiemo tsyfrovyy rozryv [How many Ukrainians do not have access to the Internet and when will we overcome the digital divide]. *SPEKA : vebsait*. Retrieved from <https://speka.media/skilki-ukrayinciv-dosi-ne-mayut-dostupu-do-internetu-i-shho-robiti-z-cifrovim-rozrivom-plg4x9> [in Ukrainian]
7. Shevchenko, L. Ukraina lidyruie u reitynhu tsyfrovoy yakosti zhyttia sered krain z nevysozym VVP u Yevropi [Ukraine leads in the ranking of digital quality of life among countries with low GDP in Europe]. *Liga Net SPEKA : vebsait*. Retrieved from <https://tech.liga.net/ua/other/novosti/ukraina-lidyruie-u-reitynhu-tyfrovoy-iakosti-zhyttia-sered-krain-z-nevysozym-vvp-u-yevropi> [in Ukrainian]
8. Yak povnomasshtabna viina vidobrazylasia na kilkosti internet-korystuvachiv v Ukraini [How the full-scale war affected the number of Internet users in Ukraine]. *Slovo i dilo - Word and deed: vebsait*. Retrieved from [https://www.slovoidilo.ua/2024/04/15/infografika/suspilstvo/yak-povnomasshtabna-vijna-vidobrazylasya-kilkosti-internet-korystuvachiv-ukrayini#:~:text=%D0%9D%D0%B0%20%D1%81%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202024%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D0%B2,%25%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%87%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F\)](https://www.slovoidilo.ua/2024/04/15/infografika/suspilstvo/yak-povnomasshtabna-vijna-vidobrazylasya-kilkosti-internet-korystuvachiv-ukrayini#:~:text=%D0%9D%D0%B0%20%D1%81%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202024%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D0%B2,%25%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%87%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F)) [in Ukrainian]
9. Buduiemo tsyfrovu derzhavu: u Dii - 20 milioniv korystuvachiv [Building a digital state: Diia has 20 million users]. *Diia - Diia: vebsait*. Retrieved from <https://diia.gov.ua/news/buduyemo-cifrovu-derzhavu-u-diyi-20-miljoniv-korystuvachiv> [in Ukrainian]
10. Pham, Thi Hiu, Nguyen, Lam D. (2023). The perceptions of prospective digital transformation adopters: An extended diffusion of innovations theory. *TEM Journal*, 12 (1), 459-469. Retrieved from <https://doi.org/10.18421/TEM121-56> [in English]

Стаття надійшла до редакції 23.11.2024

Анастасія Вандяк,

аспірантка першого року навчання
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5880-8627>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНЦІЙ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЗДІЙСНЕННЯ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються нормативно-правові основи оптимізації компетенцій органів місцевого самоврядування в умовах сучасних викликів публічного управління. Зроблено акцент на важливості формування збалансованої системи перерозподілу компетенцій між державними органами та органами місцевого самоврядування, що сприятиме підвищенню ефективності їхньої діяльності, забезпеченню прозорості та дотриманню принципів субсидіарності.

Розглянуто сучасні підходи до оптимізації компетенцій, у т. ч. впровадження інноваційних практик управління, цифрових технологій, стратегічного планування розвитку громад. Зазначено, що ефективне функціонування органів місцевого самоврядування можливе за умови модернізації правових норм із врахуванням національних та міжнародних практик.

Аналізуються виклики, з якими стикаються органи місцевого самоврядування, зокрема недостатність нормативного регулювання процесів децентралізації, відсутність чітких критеріїв розподілу повноважень та фінансових ресурсів, а також труднощі у впровадженні цифрових інструментів. Автор пропонує низку рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення, зокрема розробку чітких стандартів для регулювання взаємодії між органами влади різних рівнів, стимулювання громадянської активності та запровадження інструментів моніторингу ефективності діяльності органів місцевого самоврядування.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що реформування системи місцевого самоврядування має базуватися на комплексному підході, який охоплює нормативно-правові, організаційні та технологічні інновації, спрямовані на підвищення якості управління, забезпечення прозорості та адаптацію до потреб громад.

Ключові слова: міське самоврядування, публічне управління, оптимізація компетенцій, децентралізація, нормативно-правове забезпечення, субсидіарність, цифрові технології, стратегічне планування, громадська активність, реформи.

Vandiak A.

Regulatory and legal provisions and conceptual approaches to optimizing the competences of local government bodies under the conditions of decentralization reform

This article examines the normative and legal basis for optimizing the capacities of local self-government institutions in the context of modern public administration challenges. It emphasizes the importance of establishing a balanced system of power distribution between state authorities and local self-government institutions in order to increase the efficiency of their activities, ensure transparency and respect the principle of subsidiarity.

Modern approaches to optimizing competencies are considered, including the introduction of innovative management practices, digital technologies, and strategic planning for community development. It is noteworthy that effective functioning of local self-government institutions is possible through modernization of legal norms, taking into account national and international practices.

The article also analyses the challenges faced by local self-government institutions, including insufficient regulatory provisions for the decentralization process, the lack of clear criteria for the allocation of powers and financial resources, and the difficulties in implementing digital tools. The authors make a number of recommendations for improving the normative and legal framework, including the development of clear criteria for the interaction between authorities at different levels, the promotion of citizen participation, and the introduction of tools to monitor the effectiveness of local self-government institutions.

Based on the analysis, the article concludes that the reform of the local self-government system should be based

on a comprehensive approach of legal innovation, organizational innovation, technological innovation, etc., with the goal of improving the quality of government, ensuring transparency and adapting to social needs.

Keywords: *local self-government, public administration, optimization of competencies, decentralization, normative and legal support, subsidiarity, digital technologies, strategic planning, civic engagement, reforms.*

Постановка проблеми. Розвиток України як демократичної та правової держави відбувається завдяки організації державної влади, яка охоплює не лише центральну владу, а й місцеву владу в особі системи місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування є однією з основних демократичних засад конституційного ладу України. За цих обставин процес реформування місцевого самоврядування на місцевому рівні стає найважливішим аспектом усієї системи державотворення. Скептичне ставлення до деяких нововведень у системі організації місцевого самоврядування не змінює того факту, що реформи децентралізації зумовлені зовнішніми чинниками фундаментального характеру, зокрема пошуком шляхів удосконалення класичних інститутів демократії (які охоплюють інститути місцевого самоврядування) при збереженні збалансованого та гармонійного поєднання національних атрибутів демократії з універсальними стандартами демократичного розвитку, які є загальноприйнятими у сучасному світі.

Важливо, що суб'єктом демократичних перетворень є суверенна держава. Вона є домінуючим суб'єктом, покликаним забезпечити створення функціональної системи органів публічного управління, а також підтримку його дій на основі принципів демократичного розвитку, верховенства права, належного захисту прав та свобод людини. Щодо України, то першочерговими процесами демократизації та модернізації держави є прагнення до пропорційного балансу між централізацією і децентралізацією. Ефективність цих процесів безпосередньо пов'язана з дієвістю публічної влади, оптимізацією її конструкції, способів і форм реалізації публічної влади на різних рівнях, оптимізацією розподілу влади, оптимізацією результативних субстанцій, фінансовою спроможністю національних, регіональних і муніципальних органів влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження зазначеного питання варто розділити на два напрямки. До першого напрямку належать праці представників конституційного, а також муніципального права, де досліджувалися питання сутності та змісту інститутів місцевого самоврядування (професори О. Батанов, Н. Мішина, М. Баймуратов, Б. Любченко, П. Калиновський та ін.). До другого напрямку належать праці представників адміністративно-правової науки – аналіз проблеми адміністративного забезпечення місцевого самоврядування в Україні (монографії А. Манджулі, Я. Журавля, Т. Карбін, І. Литвинової).

Метою дослідження є аналіз стану нормативно-правового забезпечення та концептуальних підходів до оптимізації компетенцій органів місцевого самоврядування в умовах сучасних викликів публічного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція місцевого самоврядування як форми демократії «малих просторів» відображає соціальну та правову природу компетенції органів місцевого самоврядування, змістовні характеристики, що характеризують його як елемент системи муніципальної демократії [17].

Як зазначають науковці (Y. Orel, S. Korniiievskiy, O. Kulinich, S. Serohina, L. Gryshko (2024)), у категоріальному плані демократія відображає подвійну систему суспільних відносин, яка складається з прямої сфери впливу (прямої) та опосередкованої сфери впливу (представницької) [21].

У Конституції України зазначено, що в Україні як демократичній і правовій державі основним носієм влади є український народ, який здійснює свої повноваження безпосередньо, а також шляхом делегування їх органам державної влади та органам місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України) [9].

Водночас демократія як універсальна вимога до організації системи публічної влади на всіх рівнях в Україні завжди має свої особливості, пов'язані зі змістом компетенції муніципальних установ. Особливість муніципальної демократії переважно визначається особливим змістом інститутів місцевого самоврядування та їхнім статусом у системі народовладдя.

У визначеній системі, як зазначають вчені (M. Majid, J. Kumar (2020)), кожен громадянин територіальної громади має право здійснювати муніципальні повноваження відповідно до власної волі та інтересів, які узгоджені з волею та інтересами громадян у колективній організаційно-правовій формі місцевого самоврядування [20].

Компетенція є найважливішою складовою правового статусу органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб, тому цей термін вживається в усіх сферах публічного права. Проте питання про

зміст, компетенції, структуру та їхнє розмежування між органами державної влади та органами місцевого самоврядування в умовах реформи децентралізації досі залишаються дискусійними.

Різноманітність наукових точок зору можна розпізнати в методах, які використовуються для визначення цієї категорії. Так, Б. Данилишин та В. Пилипов пояснюють, що термін «компетенція» походить від латинського терміна «compeo» і означає «...я відповідаю, намагаюся та підходжу» [6, с. 7]. Інші нацковці (R. Vinuesa, I. Leite, H. Azizpour et al. (2020)) визначають категорію «competentia» як спосіб ведення справ [22].

Багатомовний юридичний словник-довідник описує компетенцію як сукупність повноважень, передбачених законом, конкретних обов'язків певного органу (місцевого самоврядування) чи посадової особи, а також становище в системі державних органів (місцевого самоврядування) [2].

Отже, доходимо висновку, що влада як основна категорія публічного права має певний зв'язок із суб'єктом приватноправових відносин. Однак у цивільному праві ця категорія поширюється на колегіальний орган управління юридичної особи, наприклад, компетенцію загальних зборів учасників товариства.

У цьому аспекті колектив авторів (M. Getzner, S. Moroz (2022)) окреслює компетенцію як набір повноважень, якими володіє управлінський орган або посадова особа, яка уповноважена досягати своїх цілей. Звідси випливає, що повноваження органу державної влади не слід розглядати як еквівалент поняття дієздатності юридичної особи [19, с. 227].

У 50–60 рр. XX ст. у науковій літературі розпочався активний дискурс про співвідношення компетенції та правового статусу державних органів. Так, Н. Ментух визначає компетенцію органів державної влади як «...основний предмет їхньої діяльності, а також обсяг прав та обов'язків, що необхідні для здійснення їхніх завдань» [8, с. 284]. Інші науковці (N. Mentukh, O. Shevchuk (2023)) характеризують компетенцію як «...загальну категорію, за допомогою якої державні органи можуть отримати доступ до різних форм правосуб'єктності» [1, с. 7].

Проте, незважаючи на широке застосування цієї категорії у законодавстві та наукових публікаціях, легального, тобто встановленого нормативно-правовим актом, визначення компетенції сьогодні не існує. Проте, встановлюючи повноваження кожного з органів місцевого самоврядування, держава проводить розподіл компетенцій між ними. За результатами аналізу нормативно-правових актів, що визначають компетенції органів місцевого самоврядування, доходимо висновку, що при визначенні компетенції окреслюються повноваження із вказівкою на конкретні напрями діяльності.

Так, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21 травня 1997 р. визначено загальні та виняткові повноваження сільських, селищних, міських рад [13].

Наразі завершується формування в Україні моделі місцевого самоврядування, яка сприяє децентралізації держави та передачі повноважень і влади на місцевий рівень. Кожен департамент і кожне агентство мають ліквідувати функції, які не входять до їхнього складу, а натомість передати якомога більшу їхню частину центру, в регіони та приватний сектор.

Органи місцевого самоврядування можуть більш ефективно вирішувати проблеми своїх виборців, оскільки працівники органів місцевого самоврядування знають про стан економічного розвитку регіону, а отже, більш кваліфіковано вирішують ці питання. Як зазначає в цьому контексті П. Петровський, «... загальний формат розуміння змісту потенціалу суб'єкта як необхідної складової обґрунтування реформ у сфері державного управління зводить його до сутнісних характеристик управлінців, зокрема професіоналізму, порядності та патріотизму» [10, с. 21].

Між органами місцевого самоврядування та центральною владою мають бути чіткі механізми взаємодії, це неможливо без визначення компетенції. Однак навіть визначені урядом завдання щодо максимального розширення сфери компетенції центральної держави не були повністю вирішені.

Можна простежити, що функціональна структура української державної адміністрації досі не повністю розроблена, вдосконалена та запроваджена.

На основі вищезазначеного можемо визначити проблеми дослідження оптимізації компетенцій:

– існують суперечності між необхідністю наукового обґрунтування процесу розподілу компетенцій органів державного управління, починаючи із центральних органів державної влади і закінчуючи органами місцевого самоврядування, що приведе до їхньої належної оптимізації;

– недосконалість процесу оптимізації можливостей державних органів, що зараз відбувається в Україні, неможливість реалізувати цей процес у контексті системного розвитку системи державного управління, що зумовлено реформою органів місцевого самоврядування.

Нормативне забезпечення реалізації повноважень органів місцевого самоврядування в Україні сформовано із правових актів різного рівня:

– Конституція України, яка встановлює конституційні принципи функціонування органів місцевого самоврядування [9];

– закони про засади місцевого самоврядування, компетенцію органів та їхніх посадових осіб: «Про статус депутатів місцевих рад» [16], Виборчий кодекс України [4]; «Про місцеве самоврядування в Україні» [13], «Про службу в органах місцевого самоврядування» [15];

– закони, що стали визначальними для формування фінансових основ місцевого самоврядування, порядку формування місцевих бюджетів, встановлення основних видів податків і зборів: Бюджетний кодекс України [3], Податковий кодекс України [12];

– галузеві закони та нормативно-правові акти щодо правових відносин, які визначають повноваження посадових осіб органів місцевого самоврядування в окремих сферах правовідносин: Водний кодекс України [5], Земельний кодекс України [7], «Про основи містобудування» [14].

Висновки. В Україні на законодавчому рівні розробляється нова сучасна модель організації місцевого самоврядування, яка передбачає децентралізацію системи державного управління та оптимізує повноваження органів державної влади на регіональному рівні. Водночас практична реалізація зазначених законодавчих ініціатив потребує обмеження повноважень центральних органів державної виконавчої влади з метою делегування їх органам місцевого самоврядування, а також окремим приватним суб'єктам.

Пропонуємо ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування» доповнити визначенням такого змісту: «Компетенція органів місцевого самоврядування визначена Конституцією та чинним законодавством України як предмет відповідальності, права й обов'язків посадових осіб органів місцевого самоврядування, необхідних для виконання обов'язків і функцій місцевого самоврядування на території відповідної територіальної громади».

Перспективи подальших наукових досліджень зазначеної тематики вбачаємо у необхідності висвітлення змісту міжнародних нормативно-правових актів, які регламентують порядок оптимізації компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Mentukh, N., Shevchuk, O. Protection of information in electronic registers: Comparative and legal aspect. *Law, Policy and Security*. 2023. № 1. P. 4–17.
2. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2012.
3. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 8 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 26.08.2024 року).
4. Виборчий кодекс України № 396-IX від 19 грудня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 26.08.2024 року).
5. Водний кодекс Закон України № 213/95-ВР від 6 червня 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.08.2024 року).
6. Данилишин Б. М., Пилипів В. В. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. С. 5–11.
7. Земельний кодекс України № 2768-III від 25 жовтня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 26.08.2024 року).
8. Шевчук О., Ментух Н. Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2021. Вип. 64. С. 282–287.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.08.2024 року).
10. Петровський П. М. Публічне управління в сучасному світі: проблема філософського розуміння. Філософія публічного управління : кол. моногр. / В. П. Солових та ін. Київ : НАДУ, 2020. 256 с.
11. Петровський П. М., Красівський О. Я. Теоретико-методологічне обґрунтування реформ у публічно-управлінській сфері. *Актуальні проблеми державного управління*. 2021. № 1 (59). С. 17–24. doi: 10.34213/ap.21.01.02.
12. Податковий кодекс України № 2755-VI від 2 грудня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 26.08.2024 року).

13. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.08.2024 року).
14. Про основи містобудування : Закон України № 2780-XII від 16 листопада 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text> (дата звернення: 26.08.2024 року).
15. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України № 2493-III від 7 червня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 26.08.2024 року).
16. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України № 93-IV від 11 липня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (дата звернення: 26.08.2024 року).
17. Shevchuk, O. (2023). Digitalization of public administration: Experience of the EU member states and prospects for Ukraine. In *Digital trends and anti-corruption reforms in public administration*. Baltija Publishing. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-369-9-17>.
18. «Юридична енциклопедія» в 6 томах як джерело філософсько-правових знань (системний підхід) : рецензія. Бігун В. С. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. III, № 1-2. С. 426–430.
19. Getzner, M., Moroz, S. The economic development of regions in Ukraine: with tests on the territorial capital approach. *Empirica*. 2022. Vol. 49. P. 225–251. URL: <https://doi.org/10.1007/s10663-021-09521-w>
20. Kumar, J, C. R., Majid, M. A. Renewable energy for sustainable development in India: current status, future prospects, challenges, employment, and investment opportunities. *Energ Sustain Soc* 10. 2020. № 2. URL: <https://doi.org/10.1186/s13705-019-0232-1>.
21. Orel, Y., Kulinich, O., Korniiievskiy, S., Serohina, S., Gryshko, L. (2024). The impact of decentralization on regional development in Ukraine: challenges and opportunities in the post-war era. *Amazonia Investiga*, № 13(80). P. 99–108. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.80.08.9>.
22. Vinuesa, R., Azizpour, H., Leite, I. et al. The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals. *Nat Commun*. 2020. 11. P. 233. URL: <https://doi.org/10.1038/s41467-019-14108-y>.

References

1. Mentukh, N. & Shevchuk, O. (2023). Protection of information in electronic registers: Comparative and legal aspect. *Law, Policy and Security*, 1, 4-17 [in English]
2. Golubovska, I. O., Shovkovy, V. M. & Lefterova, O. M. (2012). *Bahatomovnyi yurydychnyi slovnyk-dovidnyk [Multilingual legal dictionary-reference]*, 543). ISBN 978-966-439-497-7 [in Ukrainian]
3. Biudzhetni kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine] 2010, July 8, No. 2456-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]
4. Vyborchyi kodeks Ukrainy [Election Code of Ukraine] 2019, December 19, No. 396-IX *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]
5. Vodnyi kodeks Ukrainy [Water Code Law of Ukraine] 1995, June 6, No. 213/95-BP. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]
6. Danylyshyn, B. M., & Pylypiv, V. V. (2016). Detsentralizatsiia u krainakh YeS: uroky dlia Ukrainy [Decentralization in Eu countries: lessons for Ukraine] *Rehionalna ekonomika*, 1, 5–11 [in Ukrainian]
7. Zemelni kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine] 2001, October 25, No. 2768-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]
8. Shevchuk, O. & Mentukh N. (2021). Realizatsiia polityky derzhavnoi informatsiinoi bezpeky Ukrainy v konteksti zapobihannia koruptsii: administratyvno-pravovyi aspekt [Implementation of the state information security policy of Ukraine in the context of corruption prevention: administrative and legal aspect]. *Naukovyi Visnyk Uzshhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seria: Pravo - Scientific Bulletin of the Uzshhorod National University. Series: Law*, 64, 282–287. Retrieved from http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf [in Ukrainian]
9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]
10. Petrovsky, P. M. (2020). Publichne upravlinnia v suchasnomu sviti: problema filosofskoho rozuminnia [Public administration in the modern world: a problem of philosophical understanding]. *Philosophy of public administration: monograph*. Kyiv: NADU [in Ukrainian]
11. Petrovskiy, P. M. & Krasivskiy, O. Ya. (2021). Teoretyko-metodolohichne obhruntuvannia reform u publichno-upravlinskii sferi [Theoretical and methodological justification of reforms in the public management sphere]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnya - Current issues of public administration*, 1(59), 17-24 [in Ukrainian]

12. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] (2010, December 2) No. 2755-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]
13. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine On local self-government in Ukraine] 1997, May 21, No. 280/97-BP. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]
14. Pro osnovy mistobuduvannia: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine On the basics of urban planning] 1992, November 16, No. 2780-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]
15. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine On the status of deputies of local councils] 2002, July 11, No. 93-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]
16. Pro status deputativ mistsevyykh rad: Zakon Ukrainy vid 11 lypnia 2002 roku [Law of Ukraine On service in local self-government bodies (2001, June 7) No. 2493-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]
17. Shevchuk, O. (2023). *Digitalization of public administration: Experience of the EU member states and prospects for Ukraine*. In *Digital trends and anti-corruption reforms in public administration*. Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-369-9-17> [in English]
18. «*Yurydychna entsyklopediia*» v 6 tomakh yak dzherelo filosofsko-pravovykh znan (systemnyi pidkhid): retsenziia [«*Legal encyclopedia*» in 6 volumes as a source of philosophical and legal knowledge (systematic approach)]: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine. (n.d.), Vol. III, No. 1-2., 426-430 [in Ukrainian]
19. Getzner, M., Moroz, S. (2022). The economic development of regions in Ukraine: with tests on the territorial capital approach, *Empirica*, 49, 225–251. <https://doi.org/10.1007/s10663-021-09521-w> [in English]
20. Kumar, J, C. R. & Majid, M. A. (2020). *Renewable energy for sustainable development in India: current status, future prospects, challenges, employment, and investment opportunities*, 10, 2. <https://doi.org/10.1186/s13705-019-0232-1> [in English]
21. Orel, Y., Kulinich, O., Korniiievskiy, S., Serohina, S. & Gryshko, L. (2024). The impact of decentralization on regional development in Ukraine: challenges and opportunities in the post-war era. *Amazonia Investiga*, 13(80), 99–108. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.80.08.9> [in English]
22. Vinuesa, R., Azizpour, H., Leite, I. et al. (2020). The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals. *Nat Commun*, 11, 233 <https://doi.org/10.1038/s41467-019-14108-y> [in English]

Стаття надійшла до редакції 03.12.2024

DOI:10.35774/app2024.04.023
УДК 342.7

Світлана Крамарчук,

кандидатка економічних наук,
доцентка кафедри менеджменту, публічного
управління та персоналу Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5130-9954>

Назар Крамарчук,

аспірант юридичного факультету
Харківського національного педагогічного
університету ім. Г. С. Сковороди

УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена уточненню поняття та сутності адміністративно-правової політики країни в контексті сучасних викликів, що постають перед державним управлінням. Автори розглядають існуючі підходи до визначення адміністративно-правової політики в науковій літературі. На основі проведеного аналізу запропоновано уточнене визначення поняття адміністративно-правової політики, яке дозволить більш чітко окреслити її роль у сучасному управлінському процесі та забезпеченні правових засад функціонування держави. Особливу увагу приділено визначенню основних характеристик та функцій адміністративно-правової політики. Досліджено та визначено основоположні принципи побудови адміністративно-правової політики країни, що сприятимуть у забезпеченні правопорядку, стабільності та ефективності державного управління.

Ключові слова: адміністративно-правова політика, державне управління, адміністративно-правові відносини, публічне право, функції, принципи.

Kramarchuk S., Kramarchuk N.

Clarification of the concept and essence of the administrative and legal policy of the state

The article is dedicated to clarifying the concept and essence of the administrative and legal policy of the country in the context of modern challenges facing public administration. The authors examine existing approaches to defining administrative and legal policy in academic literature. Based on the conducted analysis, a refined definition of the concept of administrative and legal policy is proposed, which will more clearly outline its role in the contemporary management process and the provision of the legal foundations for the functioning of the state. Thus, administrative and legal policy is defined as a set of measures and legal norms adopted by state authorities to regulate public relations in the field of public administration. It is emphasized that administrative and legal policy determines the main directions and principles of the activities of state authorities and local self-government bodies, aimed at ensuring law and order, adherence to legality, and the effective functioning of the state apparatus. The article also explores the key aspects of this concept, focusing on its interconnection with public law, the functions of state authorities, and the mechanisms of their interaction with citizens. For a more detailed study of the essence of administrative and legal policy, the article examines and proposes its own definition of administrative and legal relations. Special attention is given to defining the main characteristics and functions of administrative and legal policy. The fundamental principles of building the administrative and legal policy of the country are explored and defined, which will contribute to ensuring law and order, stability, and the efficiency of public administration.

Keywords: administrative and legal policy, public administration, administrative and legal relations, public law, functions, principles.

Постановка проблеми. Адміністративно-правова політика є важливою складовою державного управління, що впливає на ефективність функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. Її розвиток та вдосконалення є актуальним завданням в умовах сучасних викликів, що стоять перед суспільством. Глобалізація, технологічні зміни, кризові ситуації та необхідність реформування державного управління зумовлюють потребу в уточненні поняття адміністративно-правової політики та її ролі в забезпеченні стабільності держави.

© Світлана Крамарчук, Назар Крамарчук, 2024

Незважаючи на важливість адміністративно-правової політики, в науковій літературі досі існує певна неоднозначність щодо її трактування. Це пояснюється широким спектром аспектів, які вона охоплює, а також різноманітністю підходів до її визначення і характеристик. У зв'язку з цим необхідно розглянути не лише теоретичні засади адміністративно-правової політики, а й її практичне втілення в державному управлінні. Чітке визначення цього поняття дозволить сформулювати її завдання та функції в контексті правового управління, особливо в умовах динамічних змін у державному управлінні та розвитку публічного права. У сучасних умовах це включає визначення адміністративно-правової політики як комплексу заходів та стратегій, спрямованих на досягнення ефективного управління, забезпечення прав і свобод громадян та стабільності правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій щодо адміністративно-правової політики свідчить про те, що це питання залишається важливим і актуальним у науковій літературі, зокрема в контексті розвитку державного управління, реформ у публічному секторі та адаптації адміністративної політики до нових викликів. У більшості праць, присвячених адміністративно-правовій політиці, розглядається її роль у державному управлінні та забезпеченні правопорядку. Одним із основних підходів є трактування адміністративно-правової політики як комплексної діяльності органів державної влади, спрямованої на регулювання публічних відносин, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади.

У працях О. Правоторова, В. Галуцько [1] та В. Медяник [5] зазначається, що адміністративно-правова політика охоплює правові, організаційні та управлінські засоби, які дозволяють органам державної влади забезпечувати ефективне функціонування адміністративної системи, виконання державних функцій та дотримання прав і свобод громадян.

В останні роки особливо актуальним є питання адаптації адміністративно-правової політики до умов реформування державного управління, зокрема в контексті децентралізації та впровадження цифрових технологій. У дослідженнях, що стосуються адміністративних реформ в Україні (наприклад, у праці А. Мозгової [8]), акцент робиться на тому, що адміністративно-правова політика має змінюватися у відповідь на нові вимоги: зокрема, забезпечення прозорості державного управління, підвищення ефективності публічних послуг, розвиток електронного уряду та залучення громадян до процесу прийняття рішень.

Отже, аналіз останніх досліджень підтверджує, що адміністративно-правова політика країни є динамічним та багатограним інститутом, який постійно еволюціонує, реагуючи на соціально-політичні, економічні та технологічні зміни. Визначення її сутності та розвитку вимагає інтеграції новітніх досліджень в управлінні та праві, підвищення уваги до практичних аспектів її реалізації, особливо в контексті реформування публічної адміністрації, цифровізації, інтеграції в міжнародне правове поле та адаптації до кризових ситуацій. Необхідність уточнення поняття та сутності адміністративно-правової політики є актуальною для забезпечення ефективного та справедливого управління в країні.

Мета статті. Метою цієї статті є уточнення поняття та сутності адміністративно-правової політики, визначення її основних характеристик та функцій, а також аналіз принципів, на яких вона базується.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження поняття адміністративно-правової політики доцільно розпочати із сутності терміна «політика». Загалом поняття «політика» походить від грецького слова «polis» (місто-держава) та пов'язаних із ним «politike» (мистецтво управління), «politicas» (державний діяч) та означає діяльність з управління суспільством на засадах публічної влади. Інакше кажучи, «...політика має вплив не тільки на суспільство, а й на окремі суспільні групи людей, котрі знаходяться у межах здійснення її управлінських функцій. А тому вона здатна забезпечити процес реалізації суспільних, особистих і групових інтересів та регулювання взаємовідносин між людьми з метою збереження цілісності суспільства» [5, с. 68].

Дослідженню поняття адміністративно-правової політики приділялася увага в працях вітчизняних науковців. Так, Н. Береза у своїй праці зазначає, що «...ядром адміністративної політики мають бути принципи відносин виконавчої влади з громадянами. Адже в принципах розкривається зміст права, вся правова система: в них безпосередньо виявляється сутність права, його основи, закономірності суспільного життя, його тенденції й потреби» [2]. Дослідники пропонують також виділяти «...дві складові частини закріплення на законодавчому доктринальному рівні ключових аспектів формування та реалізації державної політики у сфері адміністративно-правової охорони права і свобод людини і громадянина. Загально-соціальна складова частина – з питань сприяння становленню громадянського суспільства та розвитку механізмів забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина. Інституційно-функціональна складова частина – щодо здійснення адміністративної реформи, реалізації публічного управління, правового

статусу й реформування суб'єктів публічної адміністрації, здійснення децентралізації влади» [8, с. 176–177]. В праці зазначається, що запропоновані складові є взаємопов'язаними, і від ступеня й міри розвитку суспільної складової залежить публічний вираз.

Таким чином, на нашу думку, адміністративно-правова політика може бути визначена як комплекс заходів та правових норм, прийнятих державними органами для регулювання суспільних відносин у сфері публічного управління. Вона охоплює встановлення правових рамок, організацію діяльності органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, а також забезпечення дотримання законності та правопорядку. Адміністративно-правові відносини є основою розвитку та функціонування публічного управління. Останнім часом поняття адміністративних правовідносин зазнало значних змін, ставши важливим елементом у «людиноцентричній» парадигмі, яка передбачає, що держава має, умовно кажучи, «служити» інтересам громадян, забезпечуючи пріоритет їхніх прав, свобод та законних інтересів. Це є підставою для зростання інтересу науковців до загальнотеоретичних аспектів адміністративно-правових відносин.

Варто зазначити, що в рамках теорії адміністративного права подано різні визначення сутності поняття адміністративно-правових відносин. Так, Р. Мельник і В. Бевзенко трактують адміністративно-правові відносини як «...вид суспільних відносин, які виникають щонайменше між двома суб'єктами та регулюються нормами адміністративного права» [6, с. 120]. Інша група авторів вважає, що означені відносини – «...це суспільні відносини, урегульовані нормами адміністративного права» [1]. Більш деталізоване визначення адміністративно-правових відносин подано М. Бурбікою, А. Солонар та К. Янішевською. Так, на їхній погляд, це «...суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, суб'єкти, які наділені правами й обов'язками у сфері забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також у процесі державного і самоврядного управління у сферах соціально-економічного й адміністративно-політичного розвитку та охорони громадського порядку» [3]. Б. Мельниченко трактує адміністративно-правові відносини, як «...суспільні відносини врегульовані нормами адміністративного права, що складаються у сфері публічного управління, однією із сторін яких завжди є орган влади, наділений владними повноваженнями для реалізації (захисту) прав і свобод людини і громадянина» [7, с. 254]. До головних особливостей адміністративно-правових відносин Б. Мельниченко зараховує такі: «...адміністративно-правові відносини виникають, змінюються та припиняються на підставі норм адміністративного права; адміністративно-правові відносини є основою публічного управління; адміністративно-правові відносини пов'язані із реалізацією (захистом) прав і свобод людини і громадянина» [7, с. 254].

Вважаємо доцільним запропонувати власне визначення адміністративно-правових відносин. На наш погляд, це правові зв'язки, що виникають між суб'єктами адміністративного права у процесі реалізації адміністративних норм. Вони є невід'ємною частиною публічного права і охоплюють правовідносини, що регулюють організацію і здійснення управлінської діяльності державних органів, а також взаємодію органів влади з громадянами, юридичними особами та іншими суб'єктами. Адміністративно-правові відносини можуть бути як між органами державної влади (наприклад, між органами місцевого самоврядування і центральними органами виконавчої влади), так і між державними органами і громадянами або юридичними особами (наприклад, у процесі надання державних послуг або здійснення адміністративних правопорушень).

Отже, існує багато різних підходів до розуміння сутності поняття адміністративно-правових відносин, але визначальною рисою, яка об'єднує усі запропоновані визначення, є те, що йдеться про врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини. І саме вони визначаються адміністративно-правовою політикою країни.

Дослідження підтверджують, що адміністративно-правова політика взаємопов'язана з іншими галузями права, такими як конституційне, кримінальне, цивільне, трудове та екологічне право. І саме це забезпечує комплексний підхід до вирішення суспільних проблем. Адміністративно-правова політика охоплює систему правових норм, інститутів та механізмів, які забезпечують узгоджене та ефективне функціонування адміністративної системи. Вона базується на законодавчих та підзаконних актах, що регулюють адміністративні відносини. Це забезпечує правову визначеність і стабільність у сфері публічного управління. Ця політика має бути також спрямована на досягнення конкретних цілей, таких як забезпечення національної безпеки, підтримка громадського порядку, ефективне управління державними ресурсами та захист прав громадян. Окрім цього, адміністративно-правова політика має адаптуватися до змін у суспільстві, економіці та політиці. Це передбачає реагування на нові виклики та потреби, що виникають у процесі суспільного розвитку. Основні характеристики адміністративно-правової політики подано у табл. 1.

Таблиця 1

Основні характеристики адміністративно-правової політики

Риси	Характеристика
Системність	Адміністративно-правова політика складається з системи правових норм, інститутів та механізмів, що забезпечують узгоджене та ефективне функціонування адміністративної системи.
Нормативність	Вона базується на законодавчих та підзаконних актах, що регулюють адміністративні відносини. Це забезпечує правову визначеність та стабільність у сфері публічного управління.
Динамічність	Адміністративно-правова політика є динамічною, оскільки вона має адаптуватися до змін у суспільстві, економіці та політиці. Це передбачає реагування на нові виклики та потреби, що виникають у процесі суспільного розвитку.
Цільова спрямованість	Вона спрямована на досягнення конкретних цілей, таких як забезпечення національної безпеки, підтримка громадського порядку, ефективне управління державними ресурсами та захист прав громадян.
Взаємозв'язок з іншими галузями права	Адміністративно-правова політика взаємо пов'язана з іншими галузями права, такими як конституційне, кримінальне, цивільне, трудове та екологічне право. Це забезпечує комплексний підхід до вирішення суспільних проблем.

Примітка. Складено автором самостійно.

Для більш детального дослідження сутності адміністративно-правової політики, крім її головних характеристик, доцільно також визначити основні її функції та принципи.

В умовах сучасних викликів, таких як глобалізація, цифровізація, внутрішня політична трансформація та міжнародні зобов'язання, функції адміністративно-правової політики набувають особливої значущості. В дослідженні здійснено аналіз основних функцій адміністративно-правової політики, які реалізуються через організацію та виконання адміністративно-правових норм, принципів і механізмів в державному управлінні. Дослідження спеціальної літератури [1; 3; 4; 6] підтвердило, що функції адміністративно-правової політики можна поділити на кілька основних груп, які взаємно доповнюють одна одну і взаємодіють у процесі управлінської діяльності. Основними такими функціями (ідентифіковано авторами) є: регулююча, охоронна, організаційна, контрольна та інформаційна функція. Характеристики цих функцій подано у табл. 2.

Таблиця 2

Характеристика основних функцій адміністративно-правової політики

Функції	Характеристика
Регулююча	Здійснюється шляхом встановлення правових норм, які визначають права та обов'язки учасників адміністративних відносин.
Охоронна	Спрямована на захист прав і свобод громадян, забезпечення законності та правопорядку.
Організаційна	Полягає в організації діяльності державного апарату, створенні та функціонуванні органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.
Контрольна	Охоплює нагляд та контроль за дотриманням адміністративно-правових норм, виявлення порушень та застосування відповідних санкцій.
Інформаційна	Передбачає забезпечення громадян та державних органів необхідною інформацією для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Примітка. Складено автором самостійно.

Отже, регулююча функція адміністративно-правової політики полягає в розробці та прийнятті адміністративно-правових норм, які встановлюють правила поведінки для учасників адміністративних відносин. Це дозволяє створювати необхідні умови для організації ефективного управління та забезпечення правопорядку в країні. Адміністративно-правова політика через регуляцію визначає, які дії є допустимими в межах адміністративних правовідносин, а які підлягають юридичній відповідальності. Основним інструментом реалізації цієї функції є нормативно-правові акти: закони, укази президента, постанови уряду, накази міністерств і відомств.

Захисна, або охоронна функція адміністративно-правової політики реалізується через гарантування прав і свобод громадян, а також через забезпечення правового захисту у випадку порушення адміністративних норм. Вона полягає у забезпеченні стабільності правовідносин, захисту інтересів громадян та юридичних осіб від незаконних дій органів державної влади. Оскільки адміністративно-правові норми прямо пов'язані з виконанням державних функцій, забезпечення правового захисту є критично важливим для дотримання правопорядку в країні.

Організаційна функція також вважається однією з найважливіших в адміністративно-правовій політиці, оскільки вона спрямована на організацію діяльності органів виконавчої влади та їхню взаємодію з іншими гілками влади і громадянами. Ця функція забезпечує структурну організацію державних органів і установ, що займаються управлінням адміністративними процесами, а також визначає порядок їхньої взаємодії та контроль. Організаційна функція має на меті встановлення чіткої та ефективної ієрархії органів державної влади, що дає можливість належно реалізувати адміністративно-правові норми.

Контроль за дотриманням адміністративно-правових норм теж є важливою складовою частиною адміністративно-правової політики. Ця функція охоплює як контроль за виконанням адміністративних рішень, так і контроль за діяльністю органів державної влади. Вона забезпечує належне виконання управлінських функцій та запобігає зловживанням з боку посадових осіб. Інструментами реалізації контрольної функції є різні механізми контролю, такі як адміністративні перевірки, аудити, а також функції правоохоронних органів, прокуратури та судів.

Інформаційна функція адміністративно-правової політики, яка полягає в наданні доступу до необхідної інформації для громадян та організацій, передбачає необхідність забезпечення прозорості адміністративних процедур та обов'язкову публічність в ухваленні адміністративних рішень. Адміністративно-правова політика має сприяти створенню інструментів, що забезпечують вільний доступ до інформації про діяльність органів державної влади, що є основою для формування громадянського суспільства та боротьби з корупцією.

Доцільним, на нашу думку, є виділення також прогностичної функції адміністративно-правової політики. Ця функція передбачає розробку і застосування стратегічних планів та прогнозів розвитку адміністративних процесів і органів влади. Це дає можливість передбачити майбутні потреби і тенденції в управлінні, а також реагувати на можливі виклики та зміни в соціально-політичному середовищі. Прогнозування є важливим елементом для забезпечення стабільності й ефективності адміністративної системи.

Загалом функції адміністративно-правової політики є необхідними для ефективного функціонування публічної адміністрації та забезпечення стабільності й розвитку держави. Їхня реалізація сприяє вдосконаленню адміністративних процесів, покращенню взаємодії між державними органами та громадянами, а також забезпеченню дотримання прав і свобод людини. Оскільки адміністративно-правова політика безпосередньо впливає на всі сфери суспільного життя, її функції мають комплексний характер і вимагають постійного удосконалення в умовах змінюваних соціально-політичних і економічних обставин.

Принципи адміністративно-правової політики відображають основні засади та підходи, на яких ґрунтується організація та реалізація публічної адміністрації. Вони є основою для формування і розвитку адміністративно-правових норм і механізмів управління, визначають ефективність діяльності органів влади та гарантують дотримання прав і свобод громадян. Аналіз принципів адміністративно-правової політики, які є основою для забезпечення належного функціонування адміністративної системи в умовах сучасних викликів, дозволив виокремити такі важливі принципи, що визначають ефективність управлінських процесів і сприяють забезпеченню правопорядку:

- 1) законність – діяльність державних органів має здійснюватися відповідно до законодавства;
- 2) прозорість – прийняття управлінських рішень має бути відкритим і зрозумілим для громадськості;
- 3) відповідальність – державні органи та посадові особи мають нести відповідальність за свої дії та рішення;
- 4) ефективність – адміністративно-правова політика має забезпечувати досягнення визначених цілей найбільш економічними способами;
- 5) справедливість – всі громадяни мають мати рівні права та можливості у відносинах з державними органами.

Принципи адміністративно-правової політики є основою для формування ефективної та справедливої системи державного управління. Вони забезпечують правову визначеність, стабільність і передбачуваність адміністративних процесів, сприяють розвитку правової держави та підвищенню довіри громадян до органів державної влади. В умовах сучасних викликів важливо не лише зберігати існуючі принципи, а й

адаптувати їх до нових соціальних, політичних і технологічних реалій, що дозволить забезпечити стабільне й ефективне функціонування адміністративної системи України.

Висновки. Адміністративно-правова політика – це комплекс заходів та правових норм, прийнятих державними органами для регулювання суспільних відносин у сфері публічного управління. Вона визначає основні напрями і принципи діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямовані на забезпечення правопорядку, дотримання законності й ефективного функціонування державного апарату. В процесі більш детального дослідження сутності адміністративно-правової політики запропоновано власне визначення адміністративно-правових відносин, а також визначено основні характеристики, функції та принципи формування адміністративно-правової політики.

Загалом адміністративно-правова політика є базовим інструментом державного управління, що забезпечує правову основу для ефективного функціонування державного апарату та захисту прав громадян в умовах сучасних викликів і змін. Її системність, нормативність, динамічність, цільова спрямованість та взаємозв'язок з іншими галузями права роблять її незамінним елементом суспільного розвитку. Вдосконалення адміністративно-правової політики сприяє підвищенню ефективності державного управління та зміцненню правової держави.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Повний курс : підруч. / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
2. Береза Н. В. Адміністративно-правова політика сучасності: проблема захисту прав людини. *Актуальна юриспруденція: зб. матеріалів Юрид. наук.-практ. інтернет-конф. ; тези наук. допов. (15 груд. 2011 р.)*. Київ, 2011. С. 55–59.
3. Бурбика М. М., Солонар А. В., Янішевська К. Д. Адміністративне право України : навч. посіб. Суми : Мрія, 2015. 358 с.
4. Кравченко О. С. Функції та принципи адміністративно-правового регулювання здійснення гендерної політики в Україні. *Київський часопис права*. 2024. № 2. С. 160–166.
5. Медяник В. А. Державна соціальна політика як адміністративно-правова категорія. *Правові новели*. 2021. № 13, т. 2. С. 67–73.
6. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. Київ : Ваїте, 2014. 376 с.
7. Мельниченко Б. Б. Особливості адміністративно-правових відносин у сфері публічного управління в умовах сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 252–254.
8. Мозгова А. Державна політика у сфері адміністративно-правової охорони прав і свобод людини і громадянина. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 8. С. 175–180.

References

1. *Administrativne pravo Ukrainy. Povnyj kurs [Administrative law of Ukraine. A complete course] (2021)*. Pidruchnyk / V. Halunka, P. Dihtiyevskij, O. Kuzmenko ta in.; za red. V. Halunka, O. Pravotorovoyi. Vydannya chetverte. Herson: OLDI-PLYuS [in Ukrainian].
2. Bereza, N. V. (2011). *Administrativno-pravova polityka suchasnosti: problema zakhystu prav lyudyny [Administrative and legal policy of the present: the problem of human rights protection]*. *Zbirnyk materialiv yurydychnoyi naukovy-praktychnoyi Internet-konferentsiyi «Aktualna yurysprudentsiya»– In Proceedings of the legal scientific and practical online conference «Relevant jurisprudence»*. *Tezy naukovykh dopovidey (15 hrudnya 2011 roku)*. Kyiv: Yurydychni naukovy-praktychnoi Internet-konferentsiyi «Aktualna yurysprudentsiya», 55-59 [in Ukrainian].
3. Burbika, M. M., Solonar, A. V. & Yanishevskya, K. D. (2015). *Administrativne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]: navch. posib*. Sumy : Mriya [in Ukrainian].
4. Kravchenko, O. S. (2024). *Funktsiyi ta pryntsyipy administrativno-pravovoho rehulyuvannya zdiysnennya hendernoyi polityky v Ukraini [Functions and principles of administrative and legal regulation of gender policy implementation in Ukraine]*. *Kyivskyy chasopys prava – Kyiv Law Journal*, 2, 160-166 [in Ukrainian].
5. Medianik, V. A. (2021). *Derzhavna sotsialna polityka yak administrativno-pravova katehoriya [State social policy as an administrative and legal category]*. *Pravovi novely: naukovyy yurydychnyy zhurnal – Legal novels: scientific legal journal*, 13(2), 67-73 [in Ukrainian].

6. Melnyk, R. S. & Bevzenko, V. M. (2014). *Zagalne administratyvne pravo [General administrative law]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian]
7. Melnychenko, B. B. (2022). Osoblyvosti administratyvno-pravovykh vidnosyn u sferi publichnoho upravlinnya v umovakh s'ohodennya [Features of administrative and legal relations in the field of public administration under current conditions]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 7, 252-254 [in Ukrainian]
8. Mozhova, A. (2020). Derzhavna polityka u sferi administratyvno-pravovoyi okhorony prav i svobod lyudyny i hromadyanyna [State policy in the field of administrative and legal protection of human and citizen rights and freedoms]. *Administratyvne pravo i protses – Administrative law and process*, 8, 175-180 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 23.11.2024

Mykhailo Samuliak,

Post-graduate student of the Department of
Administrative Law and Procedure of the

Western Ukrainian National University, lawyer

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4660-3536>

THE PARTICIPATION OF THE PROSECUTION AUTHORITY IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENCES (THE ECHR JUDGMENT IN THE CASE OF FIGURKA V. UKRAINE)

The issue of the prosecutor's involvement has been repeatedly raised in Ukrainian courts in cases of administrative offences, including under Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offences (hereinafter- CUAO). There is no consensus in the legal community in Ukraine on this issue. Consequently, the examination of the ECHR case law concerning the compliance of the legal framework regulating administrative proceedings under Article 130 of the CUAO with the principle of impartiality represents a pertinent and significant issue for the legal community. The volume of administrative cases under Article 130 of the CUAO within the judicial system is exceptionally large. This is the most common category of administrative offence cases.

The purpose of the article is to analyse the case law of the ECHR concerning the compliance of the legal framework regulating administrative proceedings under Article 130 of the CUAO with the principle of impartiality. The analysis is conducted in the context of the absence of the prosecuting authority throughout the proceedings, with a particular focus on the case of Figurka v. Ukraine.

In summary, the ECHR has recognized the legal framework regulating administrative proceedings under Article 130 of the CUAO as compliant with the European Convention on Human Rights, even in cases where the prosecuting authority was absent throughout the proceedings. The absence of the prosecutor from all court hearings does not, in itself, constitute a violation of the Convention. However, this does not necessarily mean that in every administrative offence case under Article 130 of the CUAO, where the prosecuting authority is absent throughout the proceedings, there is no breach of Article 6 § 1 of the Convention. I am convinced that the Figurka case should not be regarded as a final resolution on this matter.

Keywords: the prosecution authority; administrative offences cases; European Court of Human Rights; the European Convention on Human Rights; Code of Ukraine on Administrative Offences; Principle of impartiality.

Самуляк М.

Участь сторони обвинувачення у справах про адміністративні правопорушення (рішення еспл у справі «фігурка проти України»)

Питання участі прокурора неодноразово піднімалося в національних судах у справах про адміністративні правопорушення, в тому числі за статтею 130 КУпАП. В юридичній спільноті України немає єдиної думки з цього питання. Отже, дослідження прецедентної практики ЄСПЛ, щодо відповідності нормативно-правового регулювання проваджень у справах про адміністративні правопорушення за статтею 130 КУпАП, принципу неупередженості є актуальним та важливим питанням. Кількість справ про адміністративні правопорушення за статтею 130 КУпАП у національній судовій системі є надзвичайно великою, це найпоширеніша категорія справ про адміністративні правопорушення.

Метою статті є аналіз прецедентної практики ЄСПЛ щодо відповідності нормативно-правового регулювання проваджень у справах про адміністративні правопорушення за ст. 130 КУпАП, принципу неупередженості, в контексті відсутності сторони обвинувачення протягом усього провадження в суді, з урахуванням висновків ЄСПЛ у справі «Фігурка проти України».

ЄСПЛ визнав національне нормативно-правове регулювання справ про адміністративні правопорушення за статтею 130 КУпАП, таким, що відповідає вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, навіть у випадках, коли прокурор як сторона обвинувачення відсутній протягом усього провадження в суді. Сам факт відсутності прокурора на всіх судових засіданнях під час розгляду справи про адміністративне правопорушення не є порушенням Конвенції. Однак це не означає, що в кожній справі про адміністративне правопорушення за статтею 130 КУпАП, де прокурор відсутній протягом усього провадження, немає порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Я переконаний, що висновки, зроблені ЄСПЛ у справі «Фігурка проти України» не повинні розглядатися як заключні в контексті проблеми відсутності сторони обвинувачення протягом усього провадження в суді.

Ключові слова: *сторона обвинувачення; справи про адміністративні правопорушення; Європейський Суд з прав людини; Кодекс України про адміністративні правопорушення; принцип безсторонності.*

Formulation of the problem. The issue of the prosecutor's involvement has been repeatedly raised in Ukrainian courts in cases of administrative offences, including under Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offences (hereinafter - CUAO), driving vehicles or vessels by persons under the influence of alcohol, drugs, or other intoxicants [1]. There is no consensus in the legal community in Ukraine on this issue.

In the judgment in case No. 379/1097/24 dated 27 November 2024, Judge Zinkin V.I. of the Tarashchansky District Court of Kyiv Region noted: «The prosecutor was involved in the case in view of the judgments of the European Court of Human Rights dated 08 March 2018 in the case of Mikhaylova v. Ukraine, 06 October 2022 in the case of Bantysh v. Ukraine, and 06 October 2022 in the case of Pushkarev v. Ukraine, which recognized a violation of Article 6 of the European Convention on Human Rights concerning the impartiality of the court due to the absence of the prosecution in administrative offence cases. This involvement was also in light of the prosecutor's powers as defined in Article 250 of the CUAO» [2]. In a similar manner, Judge Bredun D.S. of the Khortytskyi District Court of Zaporizhzhia, in case No. 337/3975/24, notified the prosecutor of the consideration of an administrative offence, referring to the case law of the European Court of Human Rights (hereinafter - ECHR) [3].

However, in the judgment in case No. 626/1036/24 dated 02 August 2024, Kharkiv Court of Appeal Judge Shabelnikov S.K. noted that the motion to involve the prosecutor as a party to the administrative offence case must be dismissed. The Court of Appeal referred to the case of Figurka v. Ukraine of the ECHR. It concluded that the procedure for ensuring the participation of a prosecutor is not provided for in the CUAO, the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» or any other laws. Moreover, in Chapter 21 of the CUAO, does not include the prosecutor in proceedings on administrative offences. Under such circumstances, it is procedurally impossible to involve a prosecutor in an administrative offence case. This position is also consistent with the legal opinion of the Grand Chamber of the Supreme Court, as set out in case No. 208/712/19, dated 30 August 2023, §§ 20-23 [4].

Despite differing opinions, the judges relied on the case law of the ECHR. Consequently, the examination of the ECHR case law concerning the compliance of the legal framework regulating administrative proceedings under Article 130 of the CUAO with the principle of impartiality-particularly in instances where the prosecuting authority was absent throughout the proceedings-represents a pertinent and significant issue for the legal community. Furthermore, the European Convention on Human Rights [5], as interpreted through the jurisprudence of the ECHR, imposes an obligation to amend legislation and jurisprudence to align with human rights standards, emphasizing this as a duty rather than a discretionary right.

On 16 November 2023, the ECHR delivered a judgment in the case of Figurka v. Ukraine, in which I represented the applicant as a lawyer. In my opinion, this judgment has had a notable impact on the ECHR's approach to the issue of prosecutorial involvement in cases of administrative offenses under Article 130 of the CUAO.

The purpose of the article is to analyse the case law of the ECHR concerning the compliance of the legal framework regulating administrative proceedings under Article 130 of the CUAO with the principle of impartiality. The analysis is conducted in the context of the absence of the prosecuting authority throughout the proceedings, with a particular focus on the case of Figurka v. Ukraine.

Analysis of resent research and publications. V.V. Ishchenko observes that the 1984 CUAO, which primarily regulates proceedings in administrative offence cases, is significantly outdated and thus requires frequent amendments and updates until a fundamentally new CUAO is introduced [6]. I.M. Sopilko and Y.D. Tarasenko highlight that the necessity of updating the CUAO is underscored by the ECHR judgment in the case of Bantysh and Others v. Ukraine, which found a violation of Article Article 6 § 1 of the European Convention on Human Rights [7]. O.V. Hlibko believes that our country should draw on the experience of other nations and, finally, introduce adversarial proceedings in administrative tort cases, with a clear separation of the defence, prosecution, and adjudication functions. Additionally, other fundamental principles should be applied, primarily the principle of equality of the participants in administrative tort proceedings. [8]. Based on an analysis of the case law of the ECHR, N.B. Pysarenko noted that, within the meaning of the Convention, administrative offences - cases of which are considered by the court - fall within the realm of criminal law if the rules protected by the relevant articles of the CUAO concern all citizens and/or if prosecution for certain acts results in the imposition of serious punitive penalties on the offenders [9].

Presentation of the main material of the research. The volume of administrative cases under Article 130 of the CUAO within the judicial system is exceptionally large. According to Report No. 1-п of the courts of first instance, 982,234 cases of administrative offences were considered by these courts in 2023, of which 176,641 cases were under Article 130 of the CUAO). Thus, 17.98% of the total number of administrative offence cases concerned Article 130 of the CUAO, making it the most common category of administrative offence cases. Furthermore, according to this report, 115,258 people were brought to administrative responsibility by the courts of first instance under Article 130 of the CUAO [10]. According to Report No. 2-п of the courts of appeal on the consideration of appeals in cases of administrative offences for 2023, the courts of appeal reviewed a total of 31,035 appeals against decisions of the courts of first instance in cases of administrative offences. Of these, 18,944 appeals were filed under Article 130 of the CUAO. Consequently, 61.04% of the reviewed appeals concerned Article 130 of the CUAO, making it the most common category of appeals [11].

According to Article 250 of the CUAO, the Prosecutor and Deputy Prosecutor, while supervising the observance and correct application of laws in administrative offence proceedings, have the right to: initiate proceedings in administrative offence cases; get acquainted with the case file; verify the legality of actions of bodies (officials) in the case; participate in the case hearing; file motions; give opinions on issues arising during the case hearing; verify the correctness of the In proceedings on administrative offences under Articles 172-4 to 172-9, 172-9-2 of the CUAO, the participation of the prosecutor in the court hearing is mandatory. As can be seen from the above provision, the prosecutor is not obligated to participate in cases of administrative offences under the Article 130 of the CUAO. Chapter 21 of the CUAO does not require that police officers or representatives of the authority responsible for issuing the administrative offence report may present and substantiate the charges before the national court.

In the case of *Figurka v. Ukraine* the Court has noted: «The Court has previously held that proceedings leading to the withdrawal of points from a driving licence were «criminal» within the meaning of Article 6 of the Convention (see, for example, *Malige v. France*, 23 September 1998, §§ 35-40, Reports of Judgments and Decisions 1998-VII, and *Igor Pascari v. the Republic of Moldova*, no. 25555/10, §§ 20-23, 30 August 2016). The Court finds no reason to reach a different conclusion in the present case. It follows that Article 6 of the Convention applies in its criminal limb (...) According to the applicant, that fact in itself created a doubt about the court's impartiality since the Court of Appeal had to take the role of a prosecuting party (...).

However, in the present case nothing in the applicant's submissions or in the case file indicates that the absence of the prosecutor at the hearing before the Court of Appeal could give rise to justified doubts about that court's objective impartiality or otherwise affect the fairness of the proceedings. In particular, there is no indication that the Court of Appeal itself, in the absence of a prosecuting party, took steps that could be interpreted as assuming the role of the prosecuting party, such as, for example, changing the body of evidence to the applicant's disadvantage, introducing new incriminating evidence of its own motion or removing certain evidence submitted by the prosecution (contrast, for example, *Ozerov*, cited above, §§ 51-58). There is no indication either that the Court of Appeal modified, of its own motion, the charges contained in the administrative offence report (contrast *Karelin*, cited above, § 18) or that it treated the evidence in a manner that would suggest that the burden of proof was shifted to the applicant (compare *Makarashvili and Others v. Georgia*, nos. 23158/20, 31365/20 and 32525/20, §§ 60-63, 1 September 2022). The Court also notes that the physical absence of the prosecutor during the hearing before the Court of Appeal had no impact on the possibility for the prosecuting authorities under domestic law to intervene, had they considered it necessary, and to file written pleadings. In these circumstances taken as a whole, it cannot be considered that the Court of Appeal took the role of a prosecuting party or was put in a position requiring it to take the role of a prosecuting party (...).

The Court also has regard to the subject matter of the present case, which concerned a minor traffic offence not punishable by imprisonment, a category of offences to which the criminal-head guarantees of Article 6 do not apply with their full stringency (see *Marčan v. Croatia*, no. 40820/12, § 37, 10 July 2014, and contrast, for example, *Ozerov*; *Krivoshapkin*; *Malofeyeva*; *Butkevich*; *Gafgaz Mammadov*; *Ibrahimov and Others*; *Huseynli and Others*; *Hasanov and Majidli*; *Karelin*; and *Mikhaylova*, all cited above). There has, accordingly, been no violation of Article 6 § 1 of the Convention» [12].

To comprehend the significant influence on the ECHR's approach to the issue of prosecutorial involvement in cases of administrative offenses, it is necessary to examine the key case law referenced by the Court in its judgment in *Figurka v. Ukraine*.

In the case of *Thorgeir Thorgeirson v. Iceland* applicant raised the issue of the prosecutor's absence from the trial. The applicant argued that, under the current Icelandic legislation, less serious cases that did not require an

adversarial procedure could be handled without the presence of the Public Prosecutor. As a result, according to the applicant, district court judges in such cases were effectively authorized to assume the functions of the prosecutor.

In its judgment, the ECHR noted: «In the present case the Reykjavik Criminal Court held twelve sittings between 10 September 1985 and 16 June 1986. The Public Prosecutor was absent from the following six sittings (...) On the other hand, the Public Prosecutor was, with one exception, present at all the sittings at which evidence was submitted and witnesses were heard (9 and 25 October 1985, 15 November 1985, 31 January 1986 and 17 February 1986). The exception was the sitting of 17 February 1986, which was essentially devoted to the showing of a video-taped television programme. Both the applicant and the prosecutor appeared at a further sitting held on 28 April 1986, when they agreed that no further investigation was necessary (see paragraph 22 above). It can be seen from the foregoing that, at those sittings at which the Public Prosecutor was absent, the Reykjavik Criminal Court was not called upon to conduct any investigation into the merits of the case, let alone to assume any functions which might have been fulfilled by the prosecutor had he been present. In these circumstances, the Court does not consider that such fears as the applicant may have had, on account of the prosecutor's absence, as regards the Reykjavik Court's lack of impartiality can be held to be justified. Accordingly, there has been no violation of Article 6 para. 1 (art. 6-1)» [13].

Despite its date, the judgment is still valid, it continues to be referenced by the Court and the parties in all cases concerning the involvement of the prosecution in administrative offense proceedings. This judgment is of significant importance as it emphasizes that the absence of the prosecutor during certain hearings, will not automatically be regarded as a violation of Article 6 of the European Convention on Human Rights. The Court assesses the impact of the prosecutor's absence during specific hearings on the fairness of the proceedings as a whole.

The case *Ozerov v. Russia* differs from *Thorgeir Thorgeirson* in that the prosecutor was absent for the entire trial before the first-instance court. When the case was transferred to the national court prosecutor's office requested that it be examined with the participation of a prosecutor. The judge also ordered that the trial be conducted with the presence of a public prosecutor. However, the case file contains no information about whether the prosecutor was notified of the hearing or the reasons for their absence. Despite this, the national court proceeded with the trial in the prosecutor's absence.

In its judgment, the ECHR noted: «The Court observes that the District Court read out the indictment submitted by the prosecutor's office. It then heard the applicant, who pleaded not guilty to the charge of burglary. The District Court heard the victims and other witnesses. In particular, as regards the charge of burglary, it called and questioned, of its own motion, Mr Y. who gave evidence incriminating the applicant, on which the District Court then relied in its judgment. The District Court further examined other evidence and declared certain written evidence in support of the prosecution's case inadmissible as unlawfully obtained (...) In fact, the body of evidence, which the District Court put as a basis for the applicant's conviction, was changed by the taking of new incriminating evidence of the District Court's own motion, and removing certain evidence submitted by the prosecutor's office in support of the charges in the indictment, and all that without the prosecutor being present to make any statement in respect of these changes (...) What is important is that by examining the case on the merits and convicting the applicant without the prosecutor the District Court confused the roles of prosecutor and judge and, thus, gave the grounds for legitimate doubts as to its impartiality. The presence of the victims at the hearing had no impact on the situation, as this was a case of public and not private prosecution. The Court held that there has been a violation of Article 6 § 1 of the Convention» [14].

In this judgment, the ECHR highlighted two key issues: (i) the Court conducts a thorough assessment of the judge's conduct in administrative offense cases where the prosecutor is absent during oral hearings, specifically evaluating whether the judge's actions effectively substitute for the role of the prosecutor; and (ii) the Court affirmed that a victim cannot substitute for a prosecutor in cases involving public prosecution.

In the case *Karelin v. Russia*, the prosecutor was also absent for the entire trial before the national court. The applicant argued, inter alia: "that although the offence record referred to his using foul language «against passers-by», the justice of the peace had phrased the charge as using foul language "in the presence of other people"; the judge had not retained the phrase from the offence record, which stated that the applicant «[had not rectified] his behaviour despite remarks from passers-by". In other words, the national court modified, of its own motion, the charges contained in the administrative offence report. The Court concluded that there has accordingly been a breach of Article 6 § 1 of the Convention» [15].

As in the earlier case of *Ozerov v. Russia*, the ECHR emphasized the inadmissibility of a national judge assuming the role of the prosecuting party. The modification of the accusation is unequivocally within the exclu-

sive competence of the prosecutor. Such a violation clearly has a profound impact on the overall fairness of the trial.

In the case of *Makarashvili and Others v. Georgia*, the prosecutor was also absent from the entire trial before the national court. The Court observed: “there is a close link, given the circumstances of the present case, between, on the one hand, the applicants’ complaint relating to the absence of a prosecutor in the administrative offence proceedings against them and, on the other hand, the domestic court’s stance regarding the burden of proof in those proceedings, including the acceptance of certain presumptions in respect of the evidence given by the police officers while acting as the prosecuting authority. In the present case, the first-instance court stated that the evidence given by the police officers, some of whom also acted as the prosecuting authority in the proceedings, carried a higher degree of credibility. The court justified this assertion on the basis of what was termed the «presumption of good governance» on the part of police officers and the latter’s professional know-how in respect of the situations that their statements would concern. This reasoning was complemented by the statement that explanations given by persons charged with an offence were to be regarded as untrustworthy and might have aimed at evading responsibility, unless confirmed by other evidence» [16]. The Court noted that the national Court treated the evidence in a manner that would suggest that the burden of proof was shifted to the applicant, therefore that there has accordingly been a breach of Article 6 § 1 of the Convention.

In this case, the ECHR reached a significant conclusion, asserting that other violations of Article 6 § 1 of the Convention may be linked to the issue of the prosecutor’s absence during an oral hearing. It is reasonable to presume that the list of potential violations is not exhaustive. The primary objective for an applicant is to demonstrate that the violation related to the absence of the prosecution has affected the overall fairness of the proceedings.

In the case of *Mikhaylova v. Ukraine*, the Court noted: «The case was examined under rules of procedure which closely resembled those which the Court dealt with in the case of *Karelin* (cited above, §§ 61-67). The role of the authority which drew up the administrative offence report was limited to transmitting the report and supporting evidence to the court. Once that function had been fulfilled, that authority had no role in the proceedings, and neither did the prosecution service. There was, in other words, no «prosecuting party» or «prosecuting authority» in the proceedings before the court (...) In that sense, there was nobody at the hearing to contradict the applicant. In such circumstances, the Court considers that the trial court had no alternative but to undertake the task of presenting – and what is more pertinent, to carry the burden of supporting – the accusation during an oral hearing. The Court noted that there has accordingly been a breach of Article 6 § 1 of the Convention» [17].

Notably, the Court did not highlight any unacceptable conduct by the judge in the administrative offence proceedings (contrast, for example, *Ozerov*, cited above, §§ 51-58; *Karelin*, cited above, § 18). However, the mere absence of the prosecutor raised doubts about the impartiality of the court, as the national court effectively assumed the role of the prosecuting party. Regrettably, the ECHR did not provide further clarification on how the prosecutor’s absence influenced the overall fairness of the proceedings.

These principles were later applied in the cases *Bantysh and Others v. Ukraine* [18] and *Glushchenko and Pustovyy v. Ukraine* [19], where the Court, referring to the *Mikhaylova* case cited above, found a violation of Article 6 § 1 of the Convention in the administrative proceedings under the Article 130 of the CUAO, because the prosecutor was absent from the entire trial before the national court.

Returning to the subject of the case of *Figurka v. Ukraine* I have to admit that in the present case the prosecutor was also absent the entire trial before the national court. Before the Court I contended that the Court’s judgments in cases of *Bantysh*, *Glushchenko* and *Pustovyy*, where the Court had found violations on account of similar situations, which concerned a minor traffic offence not punishable by imprisonment, indicated the existence of a systemic problem at the domestic level. The Government stated that according to Part 5 of Article 7 of CUAO and Article 2 of the Law of Ukraine «On the Prosecutor’s Office» which were established on 14 October 2014 after the events, which gave rise of case of *Mikhaylova v. Ukraine*, the legislation of Ukraine was updated and determine types of cases where prosecution must be present to avoid the violation of the right on an independent and impartial tribunal and improve the court system. Such laws were provided to improve court system in face of long consideration of complaints. All proceedings in the present case were conducted in compliance with Article 251 of CUAO which regulates possible evidence in administrative cases to make objective decision. According to that, prosecuting party can be absent in the proceedings in the applicant case not violating his rights to an independent and impartial proceedings. Also, the Government stress that in contrast to the case of *Karelin v. Russia*, where the judge’s impartiality was undermined by the fact that he changed the charges against the applicant from those indicated in the administrative offence report the charges in the present cases were not modified. Therefore, the Government considered that the above facts evidence that in this category of cases the prosecuting party can be

absent from the proceedings not violating independence and impartiality of the court and that the present applications should be declared inadmissible as manifestly ill-founded pursuant to Article 35 § 3 (a) of the Convention.

On 16 November 2023, the ECHR delivered a judgment in the case of *Figurka v. Ukraine*, the Court declared the application admissible. Held, that there has been no violation of Article 6 § 1 of the Convention.

On 16 February 2024 me, together with lawyer Mr. Serhiy Zayets filed the Request for the referral to the Grand Chamber under Article 43 of the Convention, Rule 73 of the Rules of Procedure in the case of *Figurka v. Ukraine*. We were indicated, inter alia, that the Chamber has ignored the solid corpus of the Court's jurisprudence on similar situations within the same legal framework. For example, in the cases against Ukraine of *Bantysh, Pushkaryov, Glushchenko and Pustovyy*, the Court found a violation of the guarantee of impartiality in respect of at least 7 applicants in a situation like the applicant's case. The same is true for the cases against the Russian Federation as well. In fact, there are no significant differences between the procedural rules for minor traffic offences in Ukraine and in the Russian Federation.

For example, the Court has reached the same conclusions in the cases against Russia of *Platonov and 16 Other applicants* [20], *Andreyev and 24 Other applicants* [21], *Buzin and 20 Other applicants* [22]. All these cases concern minor road traffic offences, suspension of the driving licence and/or fines. All these cases have been resolved by Committee and this fact underlines that the issue belongs to well established case law. The reasoning of these cases does not contain a detailed description of the circumstances. Rather, the absence of details of individual cases in the judgments indicates that there is a systemic problem which allows us to conclude that the national court is not impartial, regardless of the individual circumstances of such cases. Nevertheless, the Chamber did not argue the difference between the present case and the cases above-mentioned cases and, in fact, implicitly departed from the established case law.

As a result of the inconsistency in the case law, an applicant is unable to determine whether his or her case falls into one category or another and to assess whether there has been a violation of his or her rights in his or her personal circumstances. Under Rule 72 of the Rules of the Court, where the resolution of a question raised in a case before the Chamber might have a result inconsistent with the Court's case-law, the Chamber shall relinquish jurisdiction in favour of the Grand Chamber. The applicant submits that the judgment in his case raises a serious issue of inconsistency of the case-law and clarification of the principles for assessing the impartiality of the tribunal in view of the absence of the prosecuting party in administrative proceedings concerning minor traffic offences. For the above reasons, the applicant requests the Court to refer the case of *Figurka v. Ukraine* to the consideration by the Grand Chamber.

The panel of five judges of the Grand Chamber, composed of the Judges Síofra O'Leary, Marko Bošnjak, Arnfinn Bårdsen, Anja Seibert-Fohr, Oddný Mjöll Arnardóttir, decided on 8 April 2024 not to accept the applicant's request that the case of *Figurka* be referred to the Grand Chamber [23].

Conclusion. In summary, the ECHR has recognized the legal framework regulating administrative proceedings under Article 130 of the CUAO as compliant with the European Convention on Human Rights, even in cases where the prosecuting authority was absent throughout the proceedings. The absence of the prosecutor from all court hearings does not, in itself, constitute a violation of the Convention. However, this does not necessarily mean that in every administrative offense case under Article 130 of the CUAO, where the prosecuting authority is absent throughout the proceedings, there is no breach of Article 6 § 1 of the Convention.

I am convinced that the *Figurka* case should not be regarded as a final resolution on this matter. As a lawyer, I anticipate that in 2025, the ECHR will issue new judgments or decisions in my cases addressing the issue of the inadmissibility of a national judge assuming the role of the prosecuting party in administrative offense cases under Article 130 of the CUAO (see, for example, *Ozerov*, cited above, §§ 51-58; *Karelin*, cited above, § 18).

References

1. *The Code of Ukraine on Administrative Offences, Article 250*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> [in Ukrainian]
2. *Judgment of the Tarashchansky District Court of Kyiv Region dated 27 November 2024 in case No. 379/1097/24*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123380981> [in Ukrainian]
3. *Judgment of the Khortytskyi District Court of Zaporizhzhia dated 02 September 2024 in case No. 337/3975/2*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121375030> [in Ukrainian]
4. *Judgment of the Kharkiv Court of Appeal dated 02 august 2024 in case No. 626/1036/24*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120882994> [in Ukrainian]

5. *European Convention on Human Rights*. Retrieved from https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng [in English]
6. Ishchenko V. V. (2015). Some issues of the content and scope of procedural rights of some participants in proceedings on cases of administrative offences. *The state of human rights observance in modern conditions: theoretical and practical aspects*, 63-65. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/8727> [in Ukrainian]
7. Sopilko, I. M. & Tarasenko, Y. D. (2024). Participation of the prosecution in cases of administrative offences: on the issue of enforcement of the judgement of the European Court of Human Rights in the case of Bantysh and Others v. Ukraine. *Scientific works of the National Aviation University. Series: Legal Bulletin «Air and Space Law»*. Kyiv: NAU, 100-106. Retrieved from <https://law.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2024/08/yurvis-2-71-2024.pdf#page=100> [in Ukrainian]
8. Hlibko, O. V. (2015). On the principles of court proceedings in cases of administrative offences. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser: Jurisprudence*, 18 (1), 139-142. Retrieved from https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc18/part_1/36.pdf [in Ukrainian]
9. Pisarenko, N. B. (2015). Certain Aspects of the Exercise of the Right to Fair Trial of Cases on Administrative Offences. *Journal of East European Law*, 22, 61-69. Retrieved from https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/12/pysarenko_22.pdf [in Ukrainian]
10. *Report No. 1-p of the First Instance Courts on the Consideration of Citations for Administrative Offences*. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023
11. *Report No. 2-n of the First Instance Courts on the Consideration of Citations for Administrative Offences*. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 [in English]
12. *The case of Figurka v. Ukraine, application no. 28232/22, 16 November 2023*, §§20-21; 33-44. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-228845> [in English]
13. *The case of Thorgeir Thorgerirson v. Iceland, application no. 13778/88, 25 June 1992*, §§ 46-54. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57795> [in English]
14. *The case of Ozerov v. Russia, application no. 64962/01, 18 May 2010*, §§ 53-54. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-98531> [in English]
15. *The case of Karelin v. Russia, application no. 926/08, 20 September 2016*, §§ 18; 76-77. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-166737> [in English]
16. *The case of Makarashvili and Others v. Georgia, application nos. 23158/20, 31365/20, 32525/20, 1 September 2022*, §§ 60-61. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-218940> [in English]
17. *The case of Mikhaylova v. Ukraine, application no. 10644/08, 6 March 2018*, §§ 63-64. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-181381> [in English]
18. *The case of Bantysh and Others v. Ukraine, applications nos. 13063/18 and 3 others – see appended list, 6 October 2022*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-219783> [in English]
19. *The case of Glushchenko and Pustovyy v. Ukraine, applications nos. 68073/17 and 72743/17, 2 March 2023*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-223298> [in English]
20. *The case of Platonov and Others v. Russia, applications nos. 5660/18 and 16 others – see appended list, 15 September 2022*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-219113> [in English]
21. *The case of Andreyev and Others v. Russia, applications nos. 26870/19 and 24 others – see appended list, 23 November 2023*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-229014> [in English]
22. *The case of Buzin and Others v. Russia, applications nos. 65015/19 and 20 others – see appended list, 23 November 2023*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-229017> [in English]
23. *Grand Chamber Panel's decisions - April 2024*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre-press?i=003-7919984-11027338> [in English]

Стаття надійшла до редакції 10.12.2024

DOI:10.35774/app2024.04.036
УДК 342.951

Євген Соболев,

доктор юридичних наук, професор, ректор
Центральноукраїнського державного
університету ім. Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0804-8354>

РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У РЕГУЛЮВАННІ ВІДНОСИН ЩОДО СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглядається роль правоохоронних органів України, їхня взаємодія із Державною податковою службою України у сфері оподаткування в контексті європейської інтеграції. Важливою складовою цього процесу є адаптація законодавства та трансформація ключових державних інститутів, зокрема в податковій політиці.

Процес адаптації українського законодавства до стандартів вимагає значних змін у сфері оподаткування, де правоохоронні органи здійснюють основну європейську роль у боротьбі з такими економічними злочинами, як ухилення від сплати податків та корупції.

Податкова система є основним інструментом забезпечення економічної стабільності держави, а ефективне її функціонування залежить від взаємодії правоохоронних органів, які забезпечують роль контролю та нагляду за дотриманням податкового законодавства.

У цьому контексті особлива увага приділяється боротьбі з ухиленням від сплати податків, корупцією та фінансовими злочинами, що є важливою вимогою для досягнення відповідності стандартам Європейського Союзу.

У дослідженні також виокремлено основні напрямки діяльності правоохоронних органів, серед яких: виявлення та запобігання податковим правопорушенням, розслідування фінансових злочинів, профілактика корупції та захист прав сумлінних платників податків.

Аналізуються також проблеми адміністративно-правового регулювання цієї діяльності та пропонуються шляхи оптимізації механізмів взаємодії органів державної влади для підвищення ефективності правоохоронної функції у сфері оподаткування. Водночас у контексті інтеграції підкреслюється важливість впровадження міжнародних стандартів, таких як BEPS та автоматичний обмін європейською податковою інформацією, а також використання сучасних цифрових технологій.

Наголошено, що всі зусилля щодо адаптації до міжнародних стандартів у сфері податкової політики мають відповідати основним принципам законності, прозорості та справедливості, які є основою європейської правової культури. Лише за умов дотримання цих принципів можна досягти успіху у створенні стабільної й ефективною податкової системи, яка буде сприяти економічному розвитку та підвищенню довіри громадян до держави.

Ключові слова: європейські країни, європейська інтеграція, країни-члени ЄС, правоохоронні органи, справляння податків і зборів, правоохоронна функція, оподаткування, державний бюджет, фінансові правопорушення, податки, збори, податкова система, адміністративно-правове забезпечення, податкова політика.

Sobol Ye.

The role of law enforcement authorities in regulating relations concerning the collection of taxes and fees in the context of European integration

The article examines the role of law enforcement agencies of Ukraine, their interaction with the State Tax Service of Ukraine in the field of taxation in the context of European integration. An important component of this process is the adaptation of legislation and the transformation of key state institutions, in particular in tax policy.

The process of adapting Ukrainian legislation to standards requires significant changes in the field of taxation, where law enforcement agencies play a key European role in combating economic crimes such as tax evasion and corruption.

The tax system is the main tool for ensuring the economic stability of the state, and its effective functioning depends on the interaction of law enforcement agencies, which provide the role of control and supervision over compliance with tax legislation.

© Євген Соболев, 2024

In this context, special attention is paid to the fight against tax evasion, corruption and financial crimes, which is an important requirement for achieving compliance with European Union standards.

The study also identifies the main areas of activity of law enforcement agencies, including: detection and prevention of tax offenses, investigation of financial crimes, prevention of corruption and protection of the rights of honest taxpayers.

The problems of administrative and legal regulation of this activity are also analyzed and ways of optimizing the mechanisms of interaction of state authorities are proposed to increase the efficiency of law enforcement functions in the field of taxation. At the same time, in the context of integration, the importance of implementing international standards, such as BEPS and automatic exchange of European tax information, as well as the use of modern digital technologies is emphasized.

It was emphasized that all efforts to adapt to international standards in the field of tax policy must comply with the key principles of legality, transparency and fairness, which are the basis of European legal culture. Only by adhering to these principles can one succeed in creating a stable and effective tax system that will contribute to economic development and increase citizens' trust in the state.

Keywords: *European countries, European integration, EU member states, law enforcement agencies, collection of taxes and fees, law enforcement function, taxation, state budget, financial offenses, taxes, fees, tax system, administrative and legal support, tax policy.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України, коли курс на європейську інтеграцію є єдиною з основних стратегічних цілей держави, особливого значення набуває питання адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу (ЄС). Однією з важливих складових цього процесу є правове регулювання відносин щодо справляння податків та зборів, зокрема правоохоронними органами. Це не лише технічне питання, а й важливий аспект забезпечення економічної стабільності, верховенства права та боротьби з фінансовими правопорушеннями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням ролі правоохоронних органів загалом та при регулюванні відносин щодо справляння податків та зборів присвячені праці таких учених, як: Л. Аркуши, В. Білоуса, І. Грицяка, С. Дмитренко, Р. Шай, О. Соколенко, О. Полковніченка, Ю. Гаруст, В. Мельник, В. Теремецького, Т. Байрачної та ін.

Мета статті полягає у дослідженні ролі правоохоронних органів при регулюванні відносин щодо справляння податків та зборів у контексті європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейська інтеграція для України означає не лише адаптацію законодавства, а й трансформацію основних державних інститутів, зокрема у сфері податкової політики. Податкова система є одним з основних інструментів наповнення державного бюджету, а ефективно її функціонування залежить від правозастосування, в якому правоохоронні органи виконують головну роль.

Правоохоронні органи забезпечують економічну стабільність держави, виконуючи функції контролю та нагляду за дотриманням законодавства у сфері оподаткування. У процесі європейської інтеграції їхня діяльність набуває особливої важливості, оскільки ефективна боротьба з ухиленням від сплати податків, корупцією та фінансовими злочинами є основною вимогою для досягнення відповідності стандартам ЄС.

Таким чином, Державна податкова служба України безпосередньо взаємодіє з правоохоронними органами та іншими суб'єктами щодо здійснення спільної діяльності у податковій сфері, їхня співпраця є складним процесом, що полягає у вчиненні взаємних дій, поєднанні ресурсів, інформації та досвіду й обміну ними один з одним. При цьому якість та ефективність цієї взаємодії залежить від ряду факторів, у тому числі від методів її здійснення, які пов'язані з її формами: з одного боку, форма дає життя методам, а з іншого – методи наповнюють форму, надають їй змістовності [1, с. 252].

У своєму науковому дослідженні Л. Аркуша пропонує трактувати взаємодію правоохоронних структур як спільну налагоджену діяльність двох і більше органів, служб, відомств, що припускає раціональне поєднання сукупності правових, організаційних, процесуальних і оперативно-розшукових дій, здійснюваних кожним із них у межах наданих їм законом повноважень [2, с. 110].

Слід зазначити, що визначення поняття взаємодії Державної податкової служби України з іншими правоохоронними органами в нормативних джерелах не надається. Можемо погодитися з С. Барановим, який подає власне трактування цієї взаємодії як врегульованої адміністративно-правовими нормами, погодженої за метою, часом і місцем необхідної спільної діяльності підрозділів Державної податкової служби України (та її посадових осіб) з іншими правоохоронними органами, змістом якої є «...взаємний вплив один

на одного з метою реалізації податкової політики, дотримання норм і принципів законності, ефективності спільної діяльності з метою захисту фінансово-економічних та податкових інтересів держави» [1, с. 253].

Головним завданням правоохоронних органів є забезпечення законності у сфері оподаткування. Законність у сфері оподаткування є основою економічної стабільності та соціальної справедливості. Податки є одним із основних джерел наповнення державного бюджету, що фінансує освітні, медичні, соціальні та інші суспільно важливі програми. Головне завдання правоохоронних органів у цій сфері полягає у забезпеченні дотримання норм податкового законодавства, запобіганні правопорушенням та захисті інтересів держави й суспільства.

До основних напрямів діяльності правоохоронних органів у сфері оподаткування належать:

– виявлення та запобігання податковим правопорушенням, оскільки ухилення від сплати податків є одним із найпоширеніших економічних злочинів. Правоохоронні органи мають забезпечувати моніторинг фінансової діяльності суб'єктів господарювання, аналіз ризиків та виявлення схем ухилення. Це дозволяє запобігти втратам бюджету та зберегти економічну стабільність;

– розслідування фінансових злочинів. Коли факти порушень виявлені, правоохоронці проводять розслідування з метою притягнення винних до відповідальності. Ефективність таких дій є важливим показником спроможності держави захищати свої економічні інтереси;

– співпраця з податковими органами. У вищезазначеному звернуто увагу, що правоохоронні органи взаємодіють із податковою службою, обмінюючись інформацією та спільно реалізуючи заходи з контролю за дотриманням податкового законодавства. Така співпраця сприяє підвищенню прозорості фінансових операцій та зниженню рівня злочинності у сфері оподаткування;

– профілактика корупції у податковій системі, адже корупція може значно послабити ефективність податкового контролю. Правоохоронні органи зобов'язані виявляти та викорінювати корупційні схеми, захищаючи законність у цій сфері. Боротьба з корупцією залишається одним із основних викликів для України. У податковій сфері корупція підриває довіру громадян до держави та створює перешкоди для інвестиційного клімату. Європейський Союз як стратегічний партнер України акцентує увагу на антикорупційних реформах, які також стосуються правоохоронної діяльності у податковій сфері;

– захист прав сумлінних платників податків. Забезпечення законності передбачає не лише боротьбу з порушниками, а й захист прав тих, хто чесно виконує свої зобов'язання. Правоохоронні органи мають реагувати на випадки неправомірного тиску з боку податкових органів або інших суб'єктів. Європейські стандарти наголошують на необхідності забезпечення балансу між ефективністю податкового контролю та дотриманням законних прав громадян. Це означає недопущення високого тиску на бізнес, а також дотримання принципу верховенства.

Щодо адміністративно-правового регулювання реалізації правоохоронними органами правоохоронної функції держави у сфері оподаткування доцільно зауважити, що у його рамках відбувається реалізація норм, закріплених у нормативно-правових актах, у конкретній сфері суспільного життя. Отже, відбувається владний вплив держави (в особі її контролюючих органів) на суспільні відносини, які виникають і відбуваються у сфері оподаткування та виражаються наявністю в їхніх суб'єктів взаємних прав і обов'язків, визначених податковим законодавством [3].

На сьогодні система адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування містить певні недоліки, які здійснюють безпосередній негативний вплив на механізм реалізації правоохоронної функції в державі. Однак їх можна усунути під час розробки, розгляду та прийняття законопроектів Верховною Радою України.

Підтримуємо позицію. С. Дмитренко щодо запропонованих ним шляхів оптимізації існуючого адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронними органами правоохоронної функції держави у сфері оподаткування:

1) удосконалення механізму взаємодії органів законодавчої, виконавчої та судової влади у процесі підготовки законопроектів;

2) формування ефективних механізмів відшкодування державою шкоди і витрат, спричинених незаконними діями судових, правоохоронних та контролюючих органів;

3) установлення на законодавчому рівні чітких процедурних правил імплементації міжнародних норм у вітчизняне законодавство, а також виявлення та усунення суперечностей між нормами національного та міжнародного права [3].

У правових актах слід закріпити основні напрями реалізації правоохоронної функції держави щодо справляння податків і зборів, які забезпечують правоохоронні органи в умовах європейської інтеграції.

Необхідно визначити суб'єктів, відповідних для виконання цієї функції, встановити форми їх взаємодії та розробити шляхи вирішення актуальних проблем, які виконуються в процесі забезпечення її ефективності.

У контексті європейської інтеграції правоохоронні органи беруть участь у впровадженні положень про міжнародну угоду та директиви ЄС у національному законодавстві. Це охоплює імплементацію стандартів BEPS, CRS, FATF та інших норм, які регулюють питання запобігання ухиленням від сплати податків, відмінення коштів та інших фінансових злочинів [5].

Роль правоохоронних органів у контексті європейської інтеграції відбувається у впровадженні міжнародних стандартів, таких як заходи BEPS (протидія розмиванню податкової бази) та автоматичний обмін податковою інформацією. Співпраця з європейськими структурами, зокрема OLAF (Європейське бюро боротьби з шахрайством) і Європол, дає можливість Україні адаптувати свої механізми до найкращих європейських практик, сприяючи формуванню єдиної системи боротьби з економічними злочинами.

Ця співпраця забезпечує підвищення прозорості та ефективності у сфері оподаткування, мінімізує корупційні ризики та сприяє зміцненню фінансової стабільності. Впровадження стандартів BEPS запобігає ухиленню від сплати податків через міжнародні схеми, тоді як автоматичний обмін повідомленнями дозволяє більш оперативно виявляти порушення та притягувати до відповідальності порушників. Такі ініціативи також сприяють інтеграції України у світовий економічний простір, покращуючи інвестиційний клімат і забезпечуючи дотримання принципів законності, прозорості та справедливості.

Правоохоронні органи у регулюванні відносин щодо справляння податків та зборів з урахуванням досвіду країн-членів ЄС також мають активно сприяти ефективній роботі митних органів. Митниця відіграє важливу роль у забезпеченні законності, прозорості та справедливості у сфері оподаткування, крім того, через митні органи створено контроль за переміщенням товарів через кордон, а також за правильністю нарахування та сплати митних зборів і податків.

У контексті європейської злочинної інтеграції правоохоронні органи мають забезпечити належний контроль за виконанням європейських стандартів у сфері митної діяльності, сприяючи ефективному впровадженню міжнародних угод, таких як ті, що стосуються боротьби з контрабандою, уникненням податків та боротьби з фінансами.

Успішне регулювання податкових відносин неможливе без використання сучасних технологій. Європейські країни активно впроваджують цифрові рішення для моніторингу та аудиту податкових платежів, що підвищує ефективність системи оподаткування. Україна, наслідуючи цей приклад, також почала впроваджувати електронні сервіси, такі як «e-Reporting» та «e-Audit», що дозволяють автоматизувати процеси збору та перевірки податкової інформації, забезпечуючи прозорість і точність податкових платежів [6].

Ці сервіси надають можливість платникам податків подавати звіти та здійснювати аудиторські перевірки в електронному вигляді, значно прискорюючи процеси та зменшуючи адміністративні навантаження. Крім того, правоохоронні органи активно використовують технології для аналізу великих обсягів даних (Big Data), що дозволяють більш точно виявляти фінансові порушення, зловживання та усунення від оподаткування.

Висновки. Правоохоронні органи вирішують роль у забезпеченні прозорості та ефективності податкової системи в Україні. У контексті європейської інтеграції їхня діяльність спрямована на адаптацію до міжнародних стандартів, зміцнення міжнародного співробітництва та впровадження цифрових інструментів для боротьби з податковими злочинами. Водночас важливо, щоб ця діяльність відповідала принципам законності, прозорості та справедливості, які є фундаментом європейської правової культури.

Список використаних джерел

1. Баранов С. О. Взаємодія державної податкової служби України з правоохоронними органами та органами публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 251–259.
2. Аркуша Л. І. Проблеми взаємодії та інформаційного забезпечення правоохоронних органів у боротьбі з економічною організованою злочинною діяльністю. *Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності : зб. наук. статей / Бібліотека журналу «Юридичний вісник»*. Одеса : ФЕНІКС, 2003. С. 109–117.
3. Дмитренко С. О. Адміністративно-правове забезпечення реалізації правоохоронної функції у сфері оподаткування: досвід європейського союзу та перспективи його адаптації в Україні. *Наукові записки. Серія : Право*. 2019. Вип. 6, спецвип., т. 2. Кропивницький : ТОВ «ПолімедСервіс». URL: <https://saloli/FEA376f> (дата звернення 13.11.2024).

4. Подік І. І., Живко М. О., Вольних А. І. Електронний аудит на основі податкового аудиторського файлу: світовий досвід та українські перспективи. *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 1. С. 1580166.
5. Е-аудит, стандартний аудиторський файл SAF-T UA та облікова політика. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2021/08/e-audit-oblikova-polityka.html> (дата звернення 10.11.2024).
6. Заходи щодо «Плану BEPS» у світі та в Україні. URL: <https://itaccounting.com.ua/zahodi-shhodo-planu-beps-u-sviti-ta-v-ukrayini>. (дата звернення 15.11.2024).
7. Рыбаченко С. П. Взаємодія Держприкордонслужби з іншими правоохоронними органами як складова захисту державного кордону: теоретичний аспект. *Сучасне суспільство : кол. моногр.* Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 328–337.

References

1. Baranov, S. O. (2023). Vzaiemodiia derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy z pravookhoronnymy orhanamy ta orhanamy publichnoi administratsii: teoretychni ta praktychni aspekty [Interaction of the State Tax Service of Ukraine with law enforcement agencies and public administration bodies: theoretical and practical aspects]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia - Law and state management*, 3, 251-259 [in Ukrainian]
2. Arkusha, L. I. (2003). Problemy vzaiemodii ta informatsiinoho zabezpechennia pravookhoronnykh orhaniv u borotbi z ekonomichnoiu orhanizovanoiu zlochyntsiu diialnistiu [Problems of interaction and information support of law enforcement agencies in the fight against economic organized crime]. *Informatsiine zabezpechennia protydiv orhanizovani zlochyntsi: zb. nauk. Statei. Biblioteka zhurnalu «Iurydychnyi visnyk» - Information support for combating organized crime: coll. of science Articles. Library of the magazine «Legal Bulletin»*, 109-117 [in Ukrainian]
3. Dmytrenko, S. O. (2019). Administratyvno-pravove zabezpechennia realizatsii pravookhoronnoi funktsii u sferi opodatkuvannia: dosvid yevropeiskoho soiuzu ta perspektyvy yoho adaptatsii v Ukraini [Administrative and legal support for the implementation of law enforcement functions in the field of taxation: the experience of the European Union and the prospects for its adaptation in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo - Proceedings. Series: Law*, (6), Spetsvypusk, Tom 2. Retrieved from <https://salo.li/FEA376f> [in Ukrainian]
4. Podik, I. I., Zhyvko, M. O. & Volnykh, A. I. (2018). Elektronnyi audit na osnovi podatkovoho audytorskoho failu: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy. [Electronic audit based on the tax audit file: global experience and Ukrainian prospects]. *Sotsialno-pravovi studii - Social and Legal Studies*, 1, 158-166 [in Ukrainian]
5. E-audit, standartnyi audytorskyi fail SAF-T UA ta oblikova polityka. (2021). [E-audit, SAF-T UA standard audit file and accounting policy]. *KPMG*. Retrieved from <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2021/08/e-audit-oblikova-polityka.html> [in Ukrainian]
6. Zakhody shhodo «Planu BEPS» u sviti ta v Ukraini. [Measures regarding the “BEPS Plan” in the world and in Ukraine]. Retrieved from <https://itaccounting.com.ua/zahodi-shhodo-planu-beps-u-sviti-ta-v-ukrayini> [in Ukrainian]
7. Rybachenko, S. P. (2022). Vzaiemodiia Derzhprykordonsluzhby z inshymy pravookhoronnymy orhanamy yak skladova zakhystu derzhavnoho kordonu: teoretychnyi aspekt [Interaction of the State Border Service with other law enforcement agencies as a component of state border protection: theoretical aspect]. *Suchasne suspilstvo: kol. monohr.* 328-337 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

Кирило Турчинов,
докторант Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0009-0005-8620-8770>

РОЛЬ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ В УТВЕРДЖЕННІ ДЕМОКРАТІЇ

Стаття присвячена дослідженню проблеми ролі та функцій законодавчої влади у становленні демократії. Розглянуто досвід функціонування моделей класичних парламентських демократій в США і Великій Британії.

У підсумку констатовано, що законодавчий орган є необхідним елементом демократичного врядування у складних суспільствах сучасного світу. Законодавчі органи є постійним і незалежним зв'язком між населенням і урядом. Через вибори, петиції, лобіювання, участь у політичних партіях та групах інтересів громадяни можуть висловлювати свою волю та впливати на результати законодавчого процесу.

Деякі загальні риси добре розвинутого законодавчого органу включають розподіл праці, структуру керівництва, систему старшинства і систему комітетів. Різні законодавчі органи володіють цими рисами в різній мірі. Цікавою тенденцією, яку дослідники законодавства відзначають останніми роками, є очевидне зближення законодавчих органів у всьому світі. Водночас в державах з усталеними демократичними традиціями окремі законодавчі органи зберігають відмінні характеристики, пов'язані з історією, культурою та характером громадян, яких вони представляють. Важливо пам'ятати, що хоча законодавчі органи відіграють вирішальну роль у демократії, вони не повинні домінувати над урядом. Вони є великими і часом громіздкими, їх членство охоплює безліч інтересів, а складна внутрішня організація не часто піддається швидким і рішучим діям. Зрештою, найважливішим завданням законодавчого органу в демократичному режимі є надання легітимності уряду шляхом забезпечення представництва громадян.

Ключові слова: законодавча влада, демократія, парламент, політичні партії, опозиція, Велика Британія, США.

Turchynov K.

Role of legislative authority in establishing democracy

The article is devoted to the study of the role and functions of the legislature in the establishment of democracy. The experience of functioning of classical parliamentary democracies in the United States and the United Kingdom is analyzed.

The author concludes that the legislature is a necessary element of democratic governance in complex societies of the modern world. Legislatures are a permanent and independent link between the population and the government. Through elections, petitions, lobbying, and participation in political parties and interest groups, citizens can express their will and influence the outcome of the legislative process.

Some common features of a well-developed legislature include a division of labor, a leadership structure, a seniority system, and a committee system. Different legislatures possess these features to varying degrees. An interesting trend that legislative scholars have noted in recent years is the apparent convergence of legislatures around the world. At the same time, in states with a long tradition of democracy, individual legislatures retain distinctive characteristics related to the history, culture, and character of the citizens they represent. It is important to remember that while legislatures play a crucial role in a democracy, they should not dominate the government. They are large and sometimes unwieldy, their membership spans many interests, and their complex internal organization does not often lend itself to quick and decisive action. Ultimately, the most important task of the legislature in a democracy is to confer legitimacy on the government by ensuring that citizens are represented.

Keywords: legislature, democracy, parliament, political parties, opposition, UK, USA.

Постановка проблеми. Демократія ґрунтується на уявленні про те, що народ має бути самоврядним і що представники народу повинні нести відповідальність за свої дії. Тому законодавчий орган, який представляє народ і діє як його агент, є основою західної демократичної традиції. Утім варто акцентувати увагу на з'ясуванні питання про роль і функції законодавчого органу у процесі становлення та функціонування демократії.

Мета статті – висвітлити результати дослідження ролі законодавчої влади в утвердженні демократії на прикладі провідних моделей парламентських систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що законодавчий орган приймає закони. Оксфордський словник англійської мови визначає законодавчий орган як «сукупність осіб, наділених повноваженнями створювати закони країни або держави» [1]. Утім це визначення перебуває на початковому етапі розгляду широкого набору діяльності та обов'язків, які виконує законодавчий орган і не враховує багатьох видів законодавчих органів, які існують у різних державах.

Для будь-якої демократії рішення про те, як формувати законодавчий орган, обирати його членів, якими повноваженнями наділити його (та інші гілки влади), як забезпечити права і канали вираження для партій меншин, а також як організувати його внутрішні функції і дискусії, є ключовими питаннями, що визначають особливості роботи уряду і демократичного урядування загалом. Утім універсальних рецептів не існує.

У світовій політичній практиці не існує простих або універсальних моделей законотворення, як і демократичних устроїв, адже культурні особливості, історичний досвід і політичні реалії конкретної країни впливають на еволюцію і розвиток законодавчих органів. Деякі країни найкраще працюють з виборчими системами на всій території країни, інші – з географічно обмеженими одномандатними округами. Законодавчі органи одних країн відіграють важливу роль у зовнішній політиці, в інших – не відіграють жодної ролі. Деякі з них мають добре розвинену і чітко визначену систему комітетів, інші не мають складного розподілу праці [2, р. 5]. Так само й функціонують однопартійні і багатопартійні моделі. Універсальною лише є та закономірність, що жодна країна не може довго мати дієву демократію (з голосами опозиції, підзвітним урядом і адекватними можливостями для громадян бути почутими) без активного і змістовного законодавчого органу і законодавчого процесу.

Хоча законодавчі органи відомі насамперед як органи, що приймають закони, важливо визнати, що ці інституції мають багато інших важливих обов'язків. Варто врахувати, що законодавчі органи – не єдині державні органи, які приймають і виконують закони. Ті, хто обіймає посади у виконавчій владі, судах та бюрократичних установах, іноді можуть виконувати одні і ті ж функції.

Першою і головною характеристикою законодавчого органу є його нерозривний зв'язок з громадянами нації або держави, який іменують представництвом. Як писав Джон Стюарт Мілль у 1862 році, у представницькій демократії законодавчий орган діє як очі, вуха і голос народу [3, р. 12].

Законодавчі органи насамперед відзначаються тим, що отримують свою легітимність через представництво суспільної волі. Утім вони також відзначаються тим, що є колегіальним органом влади. Хоча деякі члени парламенту можуть займати керівні посади або мати особливі обов'язки, голос кожного з них, як правило, має однакову вагу. Тобто законодавчі органи працюють за системою колективного прийняття рішень.

Законодавчі органи ухвалюють політику і створюють закони у процесі обговорення. Хоча рішення зазвичай ґрунтуються на широкому наборі принципів, що містяться в писаних і неписаних конституціях, вони не обов'язково повинні виходити з верховенства права або конкретних правових прецедентів. Цим законодавчі органи відрізняються від судів.

На додаток до своєї офіційної законотворчої діяльності, більшість законодавчих органів виконують унікальну просвітницьку роль. Окремі законодавці спрощують складні питання та визначають політичний вибір. Вони використовують свої ресурси і досвід для фільтрації інформації з багатьох джерел, вирішення суперечливих ідеологічних позицій, зрештою, надаючи своїм виборцям чіткі варіанти рішень. Просвітня функція стає все більш важливою в міру того, як суспільство стає все більш складним, сфера діяльності уряду розширюється, а громадськість отримує більший доступ до законодавчих процесів, насамперед через засоби масової інформації [2, р. 14].

Невід'ємною характеристикою більшості законодавчих органів є подвійна роль законодавців. З одного боку, законодавчий орган ухвалює закони, які впливають на всю країну. З іншого боку, його окремі члени, законодавці, зобов'язані представляти інтереси своїх виборчих округів. Так є і в Україні. Ця внутрішня суперечність є унікальною для представницьких форм правління, які мають виборчі округи. Британська Палата громад, як і багато інших парламентів та Конгрес США, має одномандатні округи, створені за географічним принципом. Інші законодавчі органи, наприклад, голландський, працюють на основі пропорційного представництва. Депутати можуть мати географічно визначені округи, але вони обираються в ході загальнонаціонального виборчого процесу, де місця розподіляються за партіями у

відсотках голосів виборців. У деяких системах партія повинна набрати 5 або 10 % голосів виборців по всій країні, щоб отримати місця в парламенті, в ряді систем – лише 1 % [3, р. 12].

Характеристики окремих законодавчих органів часто є різноманітними і пов'язані з історичними та культурними традиціями нації чи штату. Дійсно, законодавчі органи існують не лише в демократичних країнах. Вони часто відіграють певну роль і в недемократичних режимах. Одним із прикладів є Верховна Рада колишнього Радянського Союзу. Такі законодавчі органи просто виконують роль статистів в урядовій політиці. Вони надають легітимності правлячому уряду і тим самим сприяють стабільності політичної системи в цілому. Вони не слугують засобом прямої чи опосередкованої участі народу в управлінні державою, хоча й забезпечують доступ до вищих ешелонів влади для небагатьох обраних.

У відкритих демократичних режимах законодавчі органи приймають різні форми. Одна з головних відмінностей між законодавчими органами пов'язана з їх зв'язком із загальною політичною системою. Наприклад, законодавчий орган може бути частиною або парламентської системи, або системи поділу влади – зазвичай відомої як президентська система [4]. Ця відмінність закріплена в конституції країни і має значний вплив на роль, яку може відігравати законодавчий орган.

У парламентській системі виконавча влада і керівники адміністративної бюрократії обираються більшістю в парламенті і підзвітні їй. Там, де поділ влади є правилом, як у президентській системі (наприклад, у США), виконавча влада і кабінет міністрів повністю відокремлені від законодавчого органу. Відповідно, для законодавчого органу існують окремі ресурси, цілі та обов'язки. Ніхто (виняток становить віце-президент США) не може бути одночасно членом виконавчої та законодавчої гілок влади. Залежно від партійної динаміки, обидві гілки влади можуть мати розбіжності щодо політичних пріоритетів і законодавчого порядку денного.

Основна функція парламенту полягає в обговоренні політики. Його основною діяльністю є період запитань до уряду, під час якого члени уряду відповідають на конкретні запити членів парламенту, переважно опозиції [5]. З іншого боку, основною функцією парламенту є прийняття законів. Він перетворює ідеї чи пропозиції на державну політику шляхом дебатів, переговорів і компромісів.

Британський парламент є гарним прикладом законодавчого органу. Конгрес США – це законодавчий орган, що трансформується. Парламент, по суті, є ареною, де політика обговорюється і вдосконалюється в ході дебатів, і де конфлікти всередині партії, компроміс між різними точками зору і підприємницькі інстинкти з боку окремих депутатів практично відсутні. Майкл Райл, колишній клерк британської Палати громад, надав влучний опис: «Британський парламент не здійснює владу безпосередньо вже багато-багато років. Він є форумом, де публічне здійснення влади урядом має бути зображене і показано.... Іншими словами, влада здійснюється через парламент, а не парламентом» [2, р. 16]. З іншого боку, Конгрес США є набагато більш активним законодавчим органом. Конфлікти, компроміси та індивідуалізм - все це можна знайти в американському законодавчому органі [3, р. 17].

У Великій Британії політичні партії домінують у політичній системі. Процес вироблення політики в британській системі є відносно гладким. Уряд партії більшості визначає політику, а більшість у парламенті її затверджує. Уряд формується, коли монарх, на вимогу чинного прем'єр-міністра, розпускає парламент і призначає вибори. На виборах прем'єр-міністр (або лідер більшості в парламенті, якщо прем'єр-міністр вирішить не балотуватися) зустрічається з лідером партії меншості. Переможець виборів несе відповідальність за формування нового уряду. Він або вона обирає членів кабінету міністрів та інших урядовців з-поміж представників партії більшості в парламенті. Уряд діє до наступного розпуску парламенту, якщо не буде оголошено про його розпуск.

Хоча партія більшості домінує в парламентській системі Великої Британії, не слід забувати про роль опозиційної партії. Хоча дехто вважає опозицію лише «урядом завтрашнього дня», інші визнають важливу роль, яку вона відіграє. У британському парламенті опозиція відіграє життєво важливу роль у жвавих дебатах, характерних для цього органу [5].

Натомість в Конгресі США політичні партії відіграють зовсім іншу роль. Хоча майже всі члени Конгресу пов'язані з однією з двох основних партій, партії в США не демонструють такого рівня згуртованості, який демонструють британські парламентські партії. Американські законодавчі партії об'єднуються в широкі коаліції, вони децентралізовані та здебільшого неієрархічні, а також відносно гнучкі у вирішенні цілого ряду питань. Таким чином, партійні позиції не завжди можуть бути послідовними в різних сферах політики.

Хоча члени опозиційної партії в Сполучених Штатах часто відчують розчарування через свою нездатність контролювати законодавчий процес, їхня влада значно більша, ніж у їхніх колег у британському

парламенті. Вони можуть об'єднувати зусилля з членами більшості при голосуванні за закони, які відповідають їхнім особистим інтересам. Крім того, залежно від своєї чисельності в палаті, вони можуть використовувати певний ступінь важелів впливу в законодавчих переговорах [6].

На додаток до внутрішньої динаміки, законодавчі органи взаємодіють із зовнішніми групами. У британській системі групи інтересів мають певний вплив на законодавчий процес, але рідко в значній мірі або безпосередньо. На противагу цьому, в Конгресі США групи інтересів відіграють більшу і більш помітну роль [4].

Внутрішня структура і розподіл праці всередині законодавчого органу мають вирішальне значення для результату законодавчого продукту. Партійна система домінує. Хоча існують дебати і конкуренція, партія більшості, як правило, виконує свою волю. Тому законодавчий порядок денний уряду менше залежить від внутрішніх структур парламенту.

Політична система кожної країни розвивається і еволюціонує відповідно до її історії, складу населення, політичних і соціальних умов. Коли країна намагається прищепити політичну систему іншої країни до своєї власної, це рідко спрацьовує. Так було, наприклад, коли Нігерія намагалася запровадити президентську систему США кілька років тому. Система зазнала невдачі, оскільки не передбачала ролі або виходу для незгодних партій. Як наслідок, почалися повстання у формі військових переворотів. Відтоді в Нігерії немає сталої стабільності. Країни повинні адаптувати структури і правила відповідно до власної культури та обставин [7].

Тим не менш, все ще можна винести уроки з досвіду роботи законодавчих органів у демократичних країнах, як зрілих, так і тих, що розвиваються, по всьому світу. Один з них є фундаментальним і особливо чітким: демократія процвітає найкраще, якщо вона має активний, енергійний, змістовний і легітимний законодавчий орган. Інші уроки випливають з цього:

Законодавчий орган не може бути ефективним, якщо він не має достатніх ресурсів для проведення досліджень з політичних питань, розробки моделей, аналізу даних і написання законів. Утім наслідування американської моделі з великим штатом співробітників для кожного окремого законодавця не завжди є необхідним. Певний розподіл праці є необхідним у будь-якому повноцінному законодавчому органі. Система комітетів, створена відповідно до сфер політики, якими займатиметься законодавчий орган, має важливе значення. Комітети можуть відповідати за розробку законопроектів, проведення слухань або розгляд скарг. До складу комітетів можуть входити голови від правлячої партії чи партій або від опозиційних партій. Вони можуть бути як сильними, так і слабкими. Однак системи комітетів все частіше визнаються в парламентах як спосіб полегшити процес вироблення політики, навіть незважаючи на те, що важко визначити чіткі межі юрисдикції в таких сферах, як енергетика чи навколишнє середовище, а комітети часто конфліктують між собою [7].

Основною функцією законодавчого органу є забезпечення виходу для легітимної опозиції та її представництва. Досягнення балансу між відповідною роллю меншості та законним правом більшості діяти є ще однією з дилем, притаманних демократичному законодавчому органу. Визначення значущої ролі для опозиції є ключем до стабільності та легітимності політичної системи, незалежно від того, чи організована вона в одну партію, чи в декілька, і чи існує поза партійними межами в регіональних та етнічних виборчих округах [8].

Досвід США показує, що зовнішні інтереси, від торгових асоціацій до етнічних чи расових груп, потребують доступу до законодавчого органу. Законодавчий орган у демократичній державі має бути найбільш відкритою і доступною організацією в усьому політичному процесі, оскільки його роль полягає в тому, щоб слухати і представляти всі сили в суспільстві. Комітети, апарати, партійні організації та окремі депутати можуть бути точками доступу до політичної системи.

Необхідно також досягти балансу між різними типами груп у суспільстві, які мають легітимні голоси. Один із способів це зробити – двопалатний парламент. Більшість демократичних країн мають дві палати у своїх законодавчих органах – одну, представництво якої базується на чисельності населення, та іншу, представництво якої базується на якомусь іншому критерії. У США Палата представників формується за чисельністю населення – кожен округ Конгресу має приблизно однакову кількість населення і одного представника. Сенат США формується за штатами – кожен з 50 штатів має по два сенатори, кожен з яких обирається в різний час і на всій території штату [4]. Це гарантує, що інтереси штатів, деякі з яких є дуже маленькими і малонаселеними, будуть широко представлені.

Законодавча влада повинна діяти як противага виконавчій владі, незалежно від того, чи це парламентська чи президентська система. Жодна інституція в уряді не повинна мати можливості діяти без

підзвітності, без іншої особи чи організації, яка б тримала її підзвітною громадськості. У британському парламенті період запитань – зазвичай одна година щодня, коли члени опозиційних партій можуть ставити запитання членам уряду, особливо прем'єр-міністру – розроблений спеціально для цієї мети, а також для того, щоб забезпечити реальну роль опозиції. Комітети британської Палати громад також намагаються контролювати дії виконавчих відомств та їхніх державних службовців. Вони відповідають за те, щоб не допустити шахрайства, скандалів чи зловживань владою, а також за те, щоб ізольовані урядові бюрократи не користувалися своєю владою недбало, зарозуміло чи неакуратно. Комітети Конгресу США роблять те саме, хоча й набагато агресивніше [9]. Утім незалежно від того, чи це комітети, чи якийсь інший механізм, законодавчий орган повинен бути налаштований діяти як наглядовий орган. The законодавчий орган часто є найкращим і найбільш легітимним форумом для обговорення розбіжностей. У кожному суспільстві існують розбіжності щодо напрямів політики, питань, які мають бути на національному порядку денному, та груп, які заслуговують на особливе ставлення. Надання можливостей та найкращого середовища для справжніх дебатів є важливою функцією законодавчого органу [10].

Дуже важливим та водночас складним завданням законодавчого органу є забезпечення збалансованого представництва. Кожен законодавчий орган повинен балансувати між необхідністю представляти інтереси та необхідністю керувати. Здатність діяти повинна бути збалансована з необхідністю почути всі голоси, навіть якщо це означає затримку з прийняттям рішення, щоб надати всі можливості для висловлення меншості, яка має сильні почуття щодо певного питання або дії [11].

У Великій Британії верхня палата, Палата лордів, була створена для того, щоб забезпечити голос монархії та її представників і призначених осіб. У деяких випадках верхні палати існують в основному для того, щоб забезпечити ще одну перевірку і засіб представництва в системі. Вони також можуть забезпечувати баланс для етнічних, регіональних, класових або расових груп [12]. Наприклад, у Сенаті США кожен штат має рівне представництво. Таким чином, жоден штат чи регіон не може домінувати в дебатах з питань загальнонаціонального значення, а також інтереси жодного штату (чи регіону) не можуть бути відкинуті через те, що він не має достатнього представництва.

Як зазначалося вище, американська та британська моделі мають одномандатні округи. Пропорційне представництво – ще один спосіб забезпечити баланс у представництві, але з ним легко зайти надто далеко, дозволяючи непропорційно велику роль малим і відколовшимся групам. Свідченням цього є нещодавня поява радикальних, правих, антиіммігрантських партій, які упродовж крайніх 10-15 років поступово зміцнювали свої позиції в таких країнах, як Велика Британія, Франція, Італія, Австрія, Польща, Угорщина, Словаччина, а після місцевих виборів 2024 року – і ФРН [13].

Висновки. Законодавчий орган є необхідним елементом демократичного врядування у складних суспільствах сучасного світу. Законодавчі органи є постійним і незалежним зв'язком між населенням і урядом. Через вибори, петиції, лобіювання, участь у політичних партіях та групах інтересів громадяни можуть висловлювати свою волю та впливати на результати законодавчого процесу.

Деякі загальні риси добре розвиненого законодавчого органу включають розподіл праці, структуру керівництва, систему старшинства і систему комітетів. Різні законодавчі органи володіють цими рисами в різній мірі. Цікавою тенденцією, яку дослідники законодавства відзначають останніми роками, є очевидне зближення законодавчих органів у всьому світі. Водночас в державах з усталеними демократичними традиціями окремі законодавчі органи зберігають відмінні характеристики, пов'язані з історією, культурою та характером громадян, яких вони представляють. Важливо пам'ятати, що хоча законодавчі органи відіграють вирішальну роль у демократії, вони не повинні домінувати над урядом. Вони є великими і часом громіздкими, їх членство охоплює безліч інтересів, а складна внутрішня організація не часто піддається швидким і рішучим діям. Зрештою, найважливішим завданням законодавчого органу в демократичному режимі є надання легітимності уряду шляхом забезпечення представництва громадян.

Список використаних джерел

1. Oxford Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/oxford> (дата звернення)
2. ODIHR Brief: Guiding Principles of Democratic Lawmaking and Better Laws. Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Warsaw, 2023. 17 p.
3. Strengthening Legislative Capacity in Legislative-Executive Relations. Legislative Research Series. Paper #6. Legislative Research Series Paper No 6. 2000. 53 p.
4. Fish M. Steven. Stronger legislatures, stronger democracies. *Journal of Democracy*. 2006. Volume 17. Number 1. pp. 2–20.

5. Wiebrecht F. The black box of authoritarian legislatures. *The Loop*. 2022. URL: <https://theloop.ecpr.eu/the-black-box-of-authoritarian-legislatures/> (дата звернення: 10.11.2024).
6. Погорелова З. О. Парламентаризм, народний суверенітет і законодавча влада: проблеми взаємозв'язків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2021. Серія ПРАВО. Випуск 65. С. 31–37.
7. Donald Clark Hodges. Political Democracy: Its Informal Content. *The American Journal of Economics and Sociology*. 2020. Vol. 24, Issue 1, p. 9-20. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1536-7150.1965.tb02887> (дата звернення: 02.11.2024).
8. Separation of powers and functioning democracy. *The Parliamentarian: 2023 Issue Four: Separation of powers between Parliament, Executive & Judiciary*, 2023. Retrieved from https://issuu.com/theparliamentarian/docs/parl2023_iss4finalonline_single_reduced/s/40293962 (дата звернення: 04.11.2024).
9. Cheibub J. A. *Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy*. Cambridge University Press, 2006.
10. Lijphart A. *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. New ed (Routledge, 2008).
11. Loughlin M. In Defence of Staatslehre. *Der Staat*. Berlin: Duncker und Humblot, 2009. 48 (1). pp. 1–28.
12. Kotia E. *The Principle and Reality of Legislative Oversight in Defence Matters in Liberal Democracies: An Empirical Case*, 2011.
13. Nijzink L., Mozaffar S., Azevedo E. *Can Parliaments Enhance the Quality of Democracy on the Continent? An Analysis of the Institutional Capacity and Public Perceptions*, 2006. 27 CSSR 8.

References

1. *Oxford Dictionary*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/oxford> [in English]
2. *ODIHR Brief: Guiding Principles of Democratic Lawmaking and Better Laws* (2023). Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Warsaw [in English]
3. *Strengthening Legislative Capacity in Legislative-Executive Relations* (2000). Legislative Research Series, 6 [in English]
4. Fish, M. (2006). Steven. Stronger legislatures, stronger democracies. *Journal of Democracy*, 17(1), 2-20 [in English]
5. Wiebrecht, F. (2022). The black box of authoritarian legislatures. *The Loop*. Retrieved from <https://theloop.ecpr.eu/the-black-box-of-authoritarian-legislatures/> [in English]
6. Pohorielova, Z. O. (2021). *Parlamentaryzm, narodnyi suverenitet i zakonodavcha vlada: problemy vzaiemozviazkiv [Parliamentarism, popular sovereignty and legislative power: problems of interrelationships]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, LAW Series*, 65, 31-37 [in Ukrainian]
7. Hodges, D. C. (2020). Political Democracy: Its Informal Content. *The American Journal of Economics and Sociology*, 24(1), 9-20. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1536-7150.1965.tb02887> [in English]
8. Separation of powers and functioning democracy. *The Parliamentarian: 2023 Issue Four: Separation of powers between Parliament, Executive & Judiciary*, 2023. Retrieved from https://issuu.com/theparliamentarian/docs/parl2023_iss4finalonline_single_reduced/s/40293962 [in English]
9. Cheibub, J. A. (2006). *Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy*. Cambridge University Press. [in English]
10. Lijphart, A. (2008). *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. New ed Routledge [in English]
11. Loughlin M. In Defence of Staatslehre. *Der Staat*. Berlin: Duncker und Humblot, 2009. 48 (1). pp. 1-28. [in English]
12. Kotia, E. (2011). *The Principle and Reality of Legislative Oversight in Defence Matters in Liberal Democracies: An Empirical Case* [in English]
13. Nijzink, L., Mozaffar, S. & Azevedo, E. (2006). *Can Parliaments Enhance the Quality of Democracy on the Continent? An Analysis of the Institutional Capacity and Public Perceptions*, 27 CSSR 8 [in English]

Стаття надійшла до редакції 13.12.2024

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2024.04.048
УДК 347.61/.64

Денис Астаф'єв,
кандидат економічних наук, докторант
Державної установи «Інститут
економіко-правових досліджень
ім. В. К. Макутова НАН України»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6180-3791>

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження обумовлена правовою невизначеністю у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій як форми реалізації права на охорону здоров'я та материнство. Встановлено, що репродуктивна медицина відповідно до існуючих сегментів світового ринку є видом медичного туризму, який в Україні потребує ґрунтовного аналізу та належного законодавчого врегулювання. Метою статті є визначення ролі медичного туризму в наданні послуг із застосування допоміжних репродуктивних технологій, а також аналіз проблемних аспектів законодавчого регулювання цієї сфери як одного з напрямів розвитку медичного туризму в Україні. Розглянуто причини динамічного розвитку медичного туризму у світі та окреслено чинники, які сприяють його розвитку в Україні. Зроблено висновок, що сурогатне материнство, імпорт та експорт донорських репродуктивних клітин людини мають бути врегульовані на законодавчому рівні у найближчі роки. Правове регулювання репродуктології охарактеризовано як багатомірну проблему, яка торкається публічного та приватного інтересу, враховуючи етичні, політичні, економічні та правові аспекти.

***Ключові слова:** репродуктивна медицина, медичний туризм, допоміжні репродуктивні технології, надання медичних послуг, право на охорону здоров'я.*

Astafiev D.

Legislative regulation of assisted reproductive technologies as a direction for the development of medical tourism in Ukraine

© Денис Астаф'єв, 2024

The relevance of the study is due to the legal uncertainty of the scope of application of assisted reproductive technologies as a form of realization of the right to health care and maternity. It is revealed that reproductive medicine, according to the existing segments of the world market, is a type of medical tourism which in Ukraine requires careful analysis and proper legislative regulation. The purpose of the article is to determine the role of medical tourism in the provision of services in the field of assisted reproductive technologies, as well as the problematic aspects of legislative regulation of assisted reproductive technologies as a direction of medical tourism development in Ukraine. The author examines the reasons for the rapid development of medical tourism in the world, as well as the factors that will contribute to the development of this sphere in Ukraine.

The author concludes that surrogacy, import and export of donor human reproductive cells should be properly regulated by law in the coming years. Ukraine has already become a center of medical tourism, but unregulated conditions potentially increase cases of fraud, smuggling, and violations of human rights and freedoms, including those of children, parents, and surrogate mothers. The legal regulation of such a sphere of social relations as reproductive medicine is an extremely important, multifaceted and controversial issue that affects both public and private interests.

Of course, the use of reproductive technologies, including gamete and embryo donation and surrogacy, has many controversial ethical, political, economic and, of course, legal aspects. Whether and how to allow surrogacy, whether to allow only altruistic surrogacy and prohibit commercial surrogacy. A controversial issue is whether to allow or prohibit the export of gametes and embryos in the context of the demographic crisis in Ukraine. Legislative regulation of the procedure for importing/exporting gametes and embryos seems interesting for further research.

Keywords: *reproductive medicine, medical tourism, assisted reproductive technologies, provision of medical services, right to healthcare.*

Постановка проблеми. Репродуктивна медицина відповідно до існуючих сегментів світового ринку є видом медичного туризму. Вважається, що на сьогодні у світі найбільш популярними напрямками медичного туризму є саме репродуктивна медицина, до якої входить діагностика та лікування безпліддя (програми із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ) мають такі держави: Великобританія, США, Ірландія, Данія, Німеччина, Ізраїль, Кіпр, Індія, Україна, Чехія, Росія, Словаччина, Туреччина, Мексика, Таїланд, Швейцарія, Мальта, Італія, Антигуа і Барбуда, Нова Зеландія, Південно-Африканська Республіка, Японія, Іспанія), а також програми ЕКО з сурогатним материнством і/або донорством яйцеклітин (сперми), які пропонують такі держави, як Індія, США, Україна, Росія, Кіпр, Таїланд, Грузія [1, с. 84].

Дослідники доходять висновку, що стрімкий розвиток індустрії медичного туризму в останні роки обумовлений такими причинами: 1) зростанням вартості лікування в країнах з розвинутою економікою; 2) появою нового сегмента споживачів медичних послуг, які воліють поєднувати якісне лікування за низькими цінами, з перспективою отримання яскравих вражень від подорожей в інші країни; 3) неможливістю оперативного отримання необхідної медичної допомоги (листи-очікування) в державах Європейського Союзу (далі – ЄС) та в країнах Близького Сходу; 4) відсутністю у низці країн світу якісної медичної допомоги та відповідних технологій лікування і діагностики [2, с. 103]. З огляду на викладене дослідження законодавчого регулювання ДРТ як напряму розвитку медичного туризму в Україні є вкрай актуальним та важливим. Водночас належну увагу слід приділити правам, свободам та інтересам суб'єктів господарювання, які надають медичні послуги у цій сфері.

О. Юзько зазначає, що відповідно до даних Європейського товариства репродукції людини та ембріології (European Society of Human Reproduction and Embryology, ESHRE), за станом на травень 2023 р. близько 55000 ембріонів було переміщено з України за кордон. Спочатку вони були перевезені до Словаччини, а згодом – до США, Великобританії, Албанії та інших країн світу. 769650 ембріонів залишилися в Україні, частину з яких перемістили всередині держави, а ще 25000 були повернуті назад в Україну за бажанням пацієнтів.

Усі європейські країни у березні 2022 р. виступили на підтримку України та запропонували розмістити на своїй території репродуктивні клітини та ембріони, які зберігаються у медичних закладах України. Про це повідомив Генеральний директорат Європейської комісії з питань охорони здоров'я та безпечності харчових продуктів (DG SANTE). Відповідно було дозволено вивезення репродуктивних клітин та ембріонів до держав-членів ЄС за спрощеними умовами. Наприклад, Національний інститут трансплантації Італії 22 березня 2022 р. розробив спрощену процедуру екстраординарного імпорту репродуктивних клітин та ембріонів [3].

Означена статистика наочно демонструє приклади міжнародного та внутрішнього медичного туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним підґрунтям для написання цієї статті стали праці таких вітчизняних дослідників, як С. Булеца [4], Є. Гнедик [1], К. Діденко [2], В. Жученко [2], О. Косиця [5; 6], М. Менджул [4], А. Подзіров [7; 8; 9], В. Теремецький [6; 7; 8; 9; 10], Я. Триньова [11], О. Юзько [3] та інші, які висвітлюють різні аспекти розвитку медичного туризму, використання ДРТ, а також проблеми та перспективи розвитку сфери охорони здоров'я.

Попри значні напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених, досліджуване питання залишається актуальним, особливо з огляду на правову невизначеність у сфері застосування ДРТ як форми реалізації права на охорону здоров'я та материнство. Це зумовлює необхідність подальших наукових пошуків, спрямованих на вдосконалення правового регулювання цієї сфери та адаптацію міжнародного досвіду до національних умов.

Метою статті є визначення ролі медичного туризму у наданні послуг із застосування допоміжних репродуктивних технологій, а також аналіз проблемних аспектів законодавчого регулювання цієї сфери як одного з напрямів розвитку медичного туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на охорону здоров'я та медичну допомогу є фундаментальним правом кожного громадянина, яке може бути реалізоване, зокрема, через медичний туризм. Одним із напрямів медичного туризму, що набув поширення як в Україні, так і за її межами, є репродуктивна медицина.

Водночас в Україні відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би врегульовував основні аспекти застосування ДРТ. Ця тема охоплює широкий спектр суспільних відносин, перед якими постають медичні, етичні, правові та економічні виклики.

Сфера медичного туризму, пов'язана із застосуванням ДРТ, перебуває на етапі становлення. Її правове регулювання забезпечується низкою нормативних документів, серед яких: Конституція України № 254к/96-ВР, від 28.07.1996 р. Сімейний кодекс України № 2947-III, від 10.01.2002 р. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-XII, від 19.11.1992 р. наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» № 787 від 09.09.2013 р. Регулювання державою господарської діяльності у сфері медичного туризму здійснюється відповідно до Закону України «Про туризм», а також Постанов Кабінету Міністрів України, зокрема: № 1079 від 27.12.2017 р. «Про забезпечення організації направлення громадян України для лікування за кордон» та № 175 від 22.02.2017 р. «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для лікування громадян України за кордоном».

Через відсутність належного правового регулювання у сфері репродуктивного здоров'я постає необхідність розробки та прийняття окремого законодавчого акта. Такий документ сприятиме чіткому визначенню прав і обов'язків фізичних осіб, а також прав, обов'язків та інтересів суб'єктів господарювання, які надають послуги у сфері медичного туризму чи користуються ними в галузі репродуктивної медицини.

Фахівці у сфері охорони здоров'я наголошують на необхідності розробки та прийняття єдиного законодавчого акта, який би забезпечив уніфікацію термінології, визначив правила, порядок та умови застосування ДРТ. У такому законі доцільно передбачити детальне регулювання договірних відносин між учасниками програм ДРТ, враховуючи умови, підстави та порядок оформлення відповідних договорів.

Так, О. Косиця наголошує на необхідності прийняття спеціального законодавчого акта, який би чітко врегульовував використання ДРТ, а також передбачав внесення змін до інших дотичних нормативно-правових актів [5, с. 272]. Підтримуючи позицію дослідниці, зауважимо, що така ініціатива сприятиме створенню ефективної, прозорої та етично відповідальної системи правового регулювання у сфері ДРТ.

В. Теремецький та інші науковці, досліджуючи адміністративно-правові вимоги до закладів охорони здоров'я в Україні, які надають медичні послуги з сурогатного материнства, звертають увагу на те, що поняття «сурогатне материнство» згадується винятково в Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затверженому наказом МОЗ України № 787 від 09.09.2013 р. Вчені наголошують на необхідності закріплення поняття та видів допоміжних репродуктивних технологій на законодавчому рівні, а не лише у підзаконних нормативно-правових актах [6, с. 406].

Я. Триньова зазначає, що правове регулювання донації гамет і ембріонів має бути аналогічним до регулювання у сфері трансплантації, де вивезення органів за межі України дозволено [11]. Такий підхід дозволить забезпечити баланс між захистом інтересів пацієнтів і розвитком бізнесу у сфері репродуктивної медицини.

Господарська діяльність у сфері репродуктивної медицини в Україні залишається поза достатнім наглядом, що дозволяє суб'єктам господарювання самостійно встановлювати ціни на свої послуги та змі-

нювати умови їхнього надання. Це може призводити до порушення прав пацієнтів і правил здорової конкуренції. Водночас Україна має враховувати інтереси бізнесу при врегулюванні відносин у цій сфері. Запровадження заборон, таких як обмеження сурогатного материнства, імпорту-експорту гамет і ембріонів, або створення економічно не вигідних умов для суб'єктів господарювання може спричинити відхід цього бізнесу «в тінь» чи його релокацію до інших держав. У таких умовах держава втратить перспективну й прибуткову сферу медичних послуг, а разом із нею і значні доходи до бюджету.

Протягом 2020–2023 рр. до Верховної Ради України було подано низку законопроектів, які стосувалися застосування ДРТ. Зокрема:

– № 3488 від 15.05.2020 р. (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань застосування допоміжних репродуктивних технологій);

– № 6475 від 24.12.2021 р. (Про допоміжні репродуктивні технології);

– № 6475-1 від 11.01.2022 р. (Про застосування допоміжних репродуктивних технологій);

– № 6475-2 від 11.01.2022 р. (Про застосування допоміжних репродуктивних технологій та заміне материнство);

– № 6475-д від 11.04.2023 р. (Про застосування допоміжних репродуктивних технологій та заміне материнство).

Проте жоден із цих законопроектів не було ухвалено, а частину знято з розгляду. За станом на сьогодні нових законодавчих ініціатив у цій сфері не подано, що свідчить про збереження правової невизначеності.

На особливу увагу заслуговує питання донатації гамет та ембріонів, а також їхнього імпорту та експорту. Сучасна світова практика демонструє існування двох принципово різних моделей правового регулювання донатації яйцеклітин – альтруїстичної та комерційної. Ці моделі були предметом обговорення під час круглого столу «Донатація яйцеклітин в Україні: альтруїстична чи комерційна модель?», де їхня сутність аналізувалася з юридичних, моральних і медичних точок зору [12].

Світова практика свідчить, що комерційне сурогатне материнство дозволено та існує переважно у країнах, що розвиваються, або у країнах з низьким рівнем доходу (наприклад, Індія, Грузія, Україна, Мексика, Колумбія, Камбоджа, Таїланд) [10, с. 63]. А оскільки комерційне сурогатне материнство у більшості країн ЄС заборонено, то сьогодні набуває популярності репродуктивний туризм до тих країн світу, де воно дозволено, оминаючи заборони країни походження «батьків-замовників» [10, с. 64].

Правильний вибір моделі донатації може суттєво вплинути на демографічні показники як в Україні, так і в інших країнах. З економічної точки зору, важливо враховувати міжнародний досвід у цій сфері. Наприклад, ізраїльські медичні центри активно імпортують яйцеклітини через високий попит, який перевищує внутрішній ресурс. Для задоволення потреб вони співпрацюють із 10 іноземними постачальниками гамет, схваленими Міністерством охорони здоров'я Ізраїлю. З них чотири знаходяться в Україні, чотири – у США і два – в Іспанії.

Ця ситуація свідчить про активні зовнішньоекономічні зв'язки у сфері репродуктивної медицини, які сприяють розвитку галузі, залученню іноземних інвестицій та збільшенню валютних надходжень. Враховуючи ці аспекти, необхідність створення чіткої та прозорої правової бази для регулювання донатації гамет та ембріонів стає очевидною. Це сприятиме не лише розв'язанню морально-етичних питань, а й підвищенню конкурентоспроможності української медицини на світовому ринку.

В ЄС, незважаючи на тривалу інтеграцію та політичний розвиток, існують значні відмінності між країнами у правовому регулюванні ДРТ. Ці розбіжності сприяли поширенню явища «репродуктивного туризму» або «транскордонної репродуктивної допомоги». Це явище полягає в тому, що громадяни однієї держави-члена ЄС подорожують до іншої країни, щоб скористатися репродуктивними медичними послугами. Основними мотивами таких поїздок є вища якість послуг, менша вартість, спрощені процедури або відсутність обмежень, які існують у рідній країні.

Значна частина європейських держав встановлює вимогу стабільного шлюбу як умову доступу до ДРТ. Водночас лише близько половини країн дозволяють самотнім особам користуватися репродуктивними послугами [4, с. 145–146].

Ці обмеження створюють нерівність у доступі до медичних послуг, що не лише підвищує попит на транскордонні репродуктивні послуги, а й акцентує на необхідності уніфікації підходів до регулювання цієї сфери в межах ЄС. Гармонізація законодавства допоможе усунути існуючі розбіжності, сприятиме підвищенню прозорості та якості послуг, а також забезпечить рівний доступ громадян до репродуктивних медичних технологій незалежно від їхнього громадянства або сімейного статусу.

З березня 2022 р. було призупинено імпорт донорського матеріалу з України, зокрема донорських яйцеклітин, зібраних до цієї дати. Причиною цього стала триваюча війна та невизначеність в Україні, які можуть ускладнити реалізацію прав осіб, зачатих від донорів, на доступ до інформації про своє генетичне походження. Ця вимога є закріпленою в законодавстві штату Вікторія (Австралія), яке гарантує право таких осіб на інформацію про їхнє генетичне походження [13]. Таким чином, рішення про припинення імпорту гамет пов'язане із захистом прав людей, які можуть бути порушені через складну суспільно-політичну ситуацію в Україні.

Науковці виокремлюють низку факторів, які сприяють залученню суб'єктів господарювання, що надають медичні послуги в Україні, до обслуговування як українських, так і іноземних пацієнтів. Серед цих факторів виділяють:

- високу якість медичних послуг у поєднанні з доступною вартістю;
- природні, кліматичні та геополітичні переваги України, які створюють унікальні можливості для розвитку медичного туризму;
- конкурентоспроможність у таких напрямках, як репродуктивні технології, стоматологія, ортопедія та інші галузі медицини;
- використання унікальних технологій лікування, зокрема стовбуровими клітинами;
- високий рівень підготовки медичних фахівців;
- досягнення у сфері високоефективних технологій лікування, які часто не мають аналогів за кордоном;
- активні заходи з інформатизації та просування як медичних послуг, так і іміджу України [2, с. 104].

Однак ці переваги можуть не повністю реалізувати свій потенціал через відсутність належного правового регулювання. Особливо це стосується сфери репродуктивної медицини, де невизначеність у правових аспектах може стати бар'єром для подальшого розвитку галузі. Вирішення цієї проблеми дозволить забезпечити права пацієнтів, стимулювати розвиток галузі та підвищити її привабливість на міжнародному рівні.

Висновки. Сурогатне материнство, а також імпорт та експорт донорських репродуктивних клітин людини вимагають невідкладного та належного законодавчого врегулювання. Україна вже утвердилась як провідний центр медичного туризму, проте в умовах правової невизначеності існують ризики зростання випадків шахрайства, контрабанди та порушень прав і свобод учасників процесу: дитини, батьків, сурогатних матерів. Значний потенціал України у сфері медичного туризму потребує належного правового регулювання, що сприятиме його подальшому розвитку [9, с. 32].

Правове регулювання репродуктології є багатовимірною проблемою, яка торкається публічного та приватного інтересів. Воно вимагає врахування різних аспектів: етичних, політичних, економічних та правових. Зокрема, необхідно вирішити такі основні питання, як:

- дозвіл або заборона сурогатного материнства (зокрема, альтруїстичного чи комерційного);
- врегулювання імпорту та експорту гамет і ембріонів, що є особливо актуальним у контексті демографічної кризи в Україні.

Для подальших наукових досліджень перспективним напрямом є детальне вивчення порядку імпорту та експорту репродуктивних клітин і ембріонів, а також аналіз міжнародного досвіду в цьому контексті.

Список використаних джерел

1. Гнедик Є. С. Правове регулювання господарської діяльності у сфері медичного туризму : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Вінниця, 2020. 238 с.
2. Діденко К. Д., Жученко В. Г. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 14, ч. 4. С. 101–105.
3. Юзько О. Демографічна катастрофа в Україні – реальна загроза. Як її уникнути? NV Бізнес : сайт. 01.03.2023. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/strimke-znizhennya-naseleennya-ukrajini-i-noviy-zakonoprojekt-shcho-pogirshuye-situaciyu-ostanni-novini-50307306.html> (дата звернення: 05.12.2024).
4. Четверте покоління прав людини: особливості правового регулювання, проблеми та перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я : моногр. / за заг. ред. : С. Б. Булеци; М. В. Менджул. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2020. 444 с.
5. Косиця О. О. Законодавчі ініціативи в сфері регулювання допоміжних репродуктивних технологій. *Право.ua*. 2024. С. 269–273. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.40>.

6. Теремецький В. І., Батрин О. В., Косиця О. О. Адміністративно-правові вимоги до закладів охорони здоров'я в Україні, які надають медичні послуги сурогатного материнства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. Т. 30, № 3. С. 398–409. URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/197/233> (дата звернення: 05.12.2024).
7. Теремецький В. І., Подзіров А. О. Реєстраційні та дозвільні процедури у сфері медичного туризму. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 2 (35). С. 54–68. DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2021.2.05>.
8. Теремецький В. І., Подзіров А. О. Правове становище суб'єктів владних повноважень у сфері медичного туризму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 1 (97). С. 169–181. URL: <https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/issue/view/64/62> (дата звернення: 02.12.2024).
9. Подзіров А. О. Організаційно-правове забезпечення розвитку медичного туризму в Україні : моногр. / за наук. ред. В. І. Теремецького. Київ : НДІ ППіП НАПрН України, 2024. 242 с. URL: <https://repository.ndiprr.gov.ua/handle/765432198/924> (дата звернення: 04.12.2024).
10. Теремецький В. І., Дуліба Є. В., Хмара М. В. Комерційне гестаційне сурогатне материнство та виклики для України як кандидата в члени ЄС. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 123. С. 60–68. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12533737>. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/06/teremetskyi_duliba_khmara_123.pdf (дата звернення: 03.12.2024).
11. Триньова Я. О. Огляд законодавства в сфері допоміжних репродуктивних технологій в Україні. Юридичний інтернет-ресурс «Протокол». 02.02.2022. URL: https://protocol.ua/ua/oglyad_zakonodavstva_v_sferi_dopomizhnykh_reproduktivnykh_tehnologiy_v_ukraini/ (дата звернення: 05.12.2024).
12. Донатія яйцеклітин в Україні: альтруїстична чи комерційна модель? Матеріали круглого столу. *Українформ* : сайт. 17.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3581922-donacia-ajseklitin-v-ukraini-altruisticna-ci-kommercijna-model.html> (дата звернення: 05.12.2024).
13. Importing and exporting donor material. *The Victorian Assisted Reproductive Treatment Authority (VARTA)* : сайт. 2024. URL: <https://www.varta.org.au/regulation/importing-and-exporting-donor-material> (дата звернення: 05.12.2024).

References

1. Hnedyk, Ye. S. (2020). Pravove rehulivannia hospodarskoi diialnosti u sferi medychnoho turyzmu. [Legal regulation of economic activities in the field of medical tourism]. *Candidate's thesis*. Vinnytsya [in Ukrainian]
2. Didenko, K. D. & Zhuchenko, V. G. (2016). Medychnyi turyzm v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Medical tourism in Ukraine: current state and prospects for development]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 14, 4, 101-105 [in Ukrainian]
3. Yuzko, O. (March 1, 2023). Demografichna katastrofa v Ukraini – realna zahroza. Yak yii unyknyty? [Demographic catastrophe in Ukraine is a real threat. How to avoid it?]. *NV Biznes: site*. Retrieved from <https://biz.nv.ua/ukr/experts/strimke-znizhennya-naselennya-ukrajini-i-noviy-zakonoprojekt-shcho-pogirshuye-situaciyu-ostanni-novini-50307306.html> [in Ukrainian]
4. Buletsa, S. B. (Eds.). (2020). *Chetverte pokolinnya prav lyudyny: osoblyvosti pravovoho rehulivannya, problemy ta perspektyvy rozvytku v sferi okhorony zdorovya [The Fourth Generation of Human Rights: Peculiarities of Legal Regulation, Problems and Prospects for Development in the Field of Health Care]*. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla» [in Ukrainian].
5. Kosytsia, O. O. (2024). Zakonodavchi initsiatyvy v sferi rehulivannia dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohii. [Legislative initiatives in the field of regulation of assisted reproductive technologies]. *Pravo.ua – Law.ua*, 1, 269-273. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.40>
6. Teremetskyi, V. I., Batryn O. V., Kosytsia & O. O. (2023). Administratyvno-pravovi vymohy do zakladiv okhorony zdorovia v Ukraini, yaki nadaiut medychni posluhy surohatnoho materynstva [Administrative and legal requirements for health care institutions in Ukraine that provide surrogacy medical services]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 30, 3, 398-409. Retrieved from <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/197/233> [in Ukrainian]
7. Teremetskyi, V. I. & Podzirov, A. O. (2021). Reiestratsiini ta dozvilni protsedury u sferi medychnoho turyzmu [Registration and licensing procedures in the field of medical tourism]. *Administratyvne pravo i protses*

- *Administrative law and procedure*, 2, 35, 54-68. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2021.2.05> [in Ukrainian]
8. Teremetskyi., V. I. & Podzirov, A. O. (2022). Pravove stanovishche subiektiv vladnykh povnovazhen u sferi medychnoho turyzmu. [Legal status of public authorities in the field of medical tourism]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1, 97, 169-181. Retrieved from <https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/issue/view/64/62> [in Ukrainian]
 9. Podzirov, A. O., (2024). *Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia rozvytku medychnoho turyzmu v Ukraini [Organizational and legal support for the development of medical tourism in Ukraine]*. V.I. Teremetskyi (Ed.). Kyiv: NDI PPIp NAPrN Ukrainy [in Ukrainian]
 10. Teremetskyi, V. I., Duliba, Ye. V. & Khmara, M. V. (2024). Komertsiine hestatsiine surohatne materynstvo ta vyklyky dlia Ukrainy yak kandydata v chleny EC. [Commercial gestational surrogacy and challenges for Ukraine as a candidate for EU membership]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava – Journal of East European Law*, 123, 60-68. Retrieved from https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/06/teremetskyi_duliba_khmara_123.pdf [in Ukrainian]
 11. Trynova, Ya. O. (February 02, 2022). Ohliad zakonodavstva v sferi dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohii v Ukraini [Overview of legislation in the field of assisted reproductive technologies in Ukraine]. Protokol: *Yurydychnyi internet resurs «Protokol» – Legal internet resource «Protocol»*. Retrieved from https://protocol.ua/ua/oglyad_zakonodavstva_v_sferi_dopomignih_reproduktivnih_tehnologiy_v_ukraini/ [in Ukrainian]
 12. Donatsiia yaitseklitin v Ukraini: altruistychna chy komertsiina model? [*Materials of the round table «Donation of oocytes in Ukraine: altruistic or commercial model?»*]. Materialy kruhloho stolu. *Ukrinform: sait*. October 17, 2022. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3581922-donacia-ajceklitin-v-ukraini-altruisticna-ci-komercijna-model.html> [in Ukrainian]
 13. Importing and exporting donor material. (2024). *The Victorian Assisted Reproductive Treatment Authority (VARTA): site*. Retrieved from <https://www.varta.org.au/regulation/importing-and-exporting-donor-material> [in English]

Стаття надійшла до редакції 12.12.2024

Анастасія Маліновська,

адвокатка, аспірантка відділу проблем

модернізації господарського права та

законодавства Державної установи

«Інститут економіко-правових досліджень

ім. В. К. Мамутова Національної

академії наук України»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9981-5856>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЯВЛЕННЯ НАЛЕЖНОЇ ОБАЧНОСТІ ПРИ ВИБОРІ КОНТРАГЕНТА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена аналізу нормативно-правового регулювання проявлення належної обачності при виборі контрагента в українському та європейському законодавстві. В ній наведено огляд нормативно-правових актів, які визначають належну обачність при укладенні договорів та виборі партнерів для бізнесу. Розглянуто особливості зобов'язань сторін у договорі, які впливають з вимог належної обачності при виборі контрагента. Висвітлено правові аспекти, що регулюють забезпечення виконання умов договору та відповідальність за порушення належної обачності.

Зроблено висновок про те, що, хоча законодавство України і не містить спеціальних норм щодо обов'язків суб'єктів господарювання проявляти належну обачність при виборі ними контрагентів, його загальні положення можуть розглядатись як такі, що є достатніми для тлумачення такого обов'язку. Однак відсутність спеціальних норм щодо таких обов'язків фактично означає, що господарські відносини, які існують між суб'єктами господарювання, не мають свого правового регулювання, єдиної системи механізмів реалізації та не підлягають юридичному контролю з боку державних органів. З огляду на це автор пропонує удосконалення правового регулювання у цій сфері за рахунок: визначення та закріплення порядку проявлення належної обачності при виборі контрагентів і переліку дій суб'єктів господарювання достатніх для уникнення ризиків співпраці з недобросовісним контрагентом; посилення контролю за дотриманням суб'єктами господарювання вимог щодо перевірки контрагентів як основи проявлення ними належної обачності.

Автором зроблено порівняльний аналіз нормативно-правового регулювання українського та європейського законодавств щодо проявлення належної обачності при виборі контрагента. Автор аналізує відмінності та схожості нормативних вимог, що стосуються вибору партнерів у бізнесі та застосування належної обачності. Результати дослідження дозволяють висвітлити основні структурні елементи регулювання та визначити специфіку правового регулювання цього питання в Україні та Європейському Союзі.

Стаття спрямована на розширення розуміння законодавчого середовища, яке визначає проявлення належної обачності при виборі контрагента як процес вибору контрагента для забезпечення подальшого виконання господарських договорів та сталого розвитку.

Ключові слова: належна обачність, вибір контрагента, українське законодавство, європейське законодавство, зобов'язання сторін, виконання умов договору, нормативні вимоги, специфіка правового регулювання, бізнес-партнери.

Malinowska A.

Legal regulation of due diligence in selecting a counterparty under the legislation of Ukraine and the European Union

The article is dedicated to the analysis of the regulatory framework governing the exercise of due diligence in the selection of counterparties under Ukrainian and European legislation. It provides an overview of the legal acts that define due diligence in contract formation and the selection of business partners. The article examines the specifics of the obligations of the parties in a contract arising from the requirements of due diligence when selecting a counterparty. It elucidates the legal aspects regulating the fulfillment of contract terms and liability for breaches of due diligence.

The article concludes that although Ukrainian legislation does not contain specific norms regarding the obligation of business entities to exercise due diligence in selecting their counterparties, its general provisions may be deemed sufficient for interpreting such an obligation. At the same time, the absence of specific norms regarding such obligations

effectively means that the business relations existing between entities are not legally regulated, lack a unified system of implementation mechanisms, and are not subject to legal oversight by state authorities. In light of this, the author proposes improving the legal regulation in this area by defining and establishing the procedure for exercising due diligence when selecting counterparties and listing actions by business entities sufficient to avoid the risks of engaging with an unreliable counterparty; enhancing the oversight of compliance by business entities with the requirements for counterparty verification as a basis for exercising due diligence.

The author conducts a comparative analysis of the regulatory framework in Ukrainian and European legislation concerning the exercise of due diligence in the selection of counterparties. The analysis highlights the differences and similarities in the regulatory requirements concerning the selection of business partners and the application of due diligence. The research findings help to outline the main structural elements of regulation and identify the specific characteristics of regulatory approaches in Ukraine and the European Union.

The article aims to broaden the understanding of the legislative environment that defines the exercise of due diligence in counterparty selection as a process critical for ensuring the successful performance of business contracts and sustainable development.

Keywords: *due diligence, counterparty selection, Ukrainian legislation, European legislation, party obligations, contract term fulfillment, regulatory requirements, regulatory specificity, business partners.*

Постановка проблеми. Проявлення належної обачності при виборі контрагента є важливим елементом ділової практики, що спрямований на зменшення ризиків, пов'язаних із невиконанням договірних зобов'язань, запобіганням шахрайству, корупції та відмиванню грошей. Вибір контрагента за рахунок проявлення заходів належної обачності дозволяє суб'єктам господарювання мінімізувати юридичні та фінансові ризики, а також забезпечити дотримання норм законодавства про запобігання відмиванню грошей, фінансуванню тероризму та антикорупційних вимог. У сучасному правовому полі України та Європейського Союзу (далі – ЄС) правове регулювання проявлення належної обачності при виборі контрагентів є важливим аспектом правової політики, що дозволяє передусім встановити правила реалізації цього явища та гармонізувати бізнес-практики з міжнародними стандартами. Водночас у правових системах України та ЄС спостерігається різний підхід до регулювання цих питань, що створює труднощі для гармонізації правозастосовної практики, особливо в умовах інтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання проявлення належної обачності при виборі контрагента за законодавством України та ЄС є достатньо фрагментарними. Окремі автори аналізували ці питання у контексті запобігання фінансовим злочинам, корпоративного комплаєнсу та виконання податкового законодавства [1, с. 450]. Окремі праці стосуються аналізу належної обачності в директивах ЄС та можливості їхнього застосування в Україні [2]. Однак комплексного порівняльного аналізу нормативного регулювання цього питання в Україні та ЄС досі не було проведено. Існуючі дослідження торкаються лише окремих аспектів без загального аналізу правових механізмів та їхньої ефективності в обох юрисдикціях.

Мета дослідження. Метою дослідження є проведення комплексного аналізу нормативно-правового регулювання проявлення належної обачності при виборі контрагента за законодавством України та Європейського Союзу, виявлення спільних рис і відмінностей у підходах до регламентації цих питань, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства з урахуванням європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання належної обачності в Україні здійснюється на основі ряду нормативно-правових актів, які встановлюють вимоги до суб'єктів господарювання при укладанні угод з контрагентами.

Так, Цивільний кодекс України закріплює загальні положення, що стосуються договірних відносин, і зобов'язує суб'єктів господарювання дотримуватися принципів добросовісності та розумності при укладанні договорів. Хоча кодекс не оперує поняттям «належна обачність» відповідно до загальних положень, наприклад, про зміну або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин (ст. 652), договору комісії (ст. 1016) чи кредитного договору (ст. 1056¹), можна зробити висновок, що суб'єкти господарювання мають проявляти певну обачність при встановленні договірних відносин [3].

Господарський кодекс України визначає порядок здійснення господарської діяльності та деталізує вимоги до господарських договорів і загалом окреслює значення як оцінки платоспроможності, так і захисту ділової репутації суб'єктів господарювання, за рахунок закріплення загальних положень, наприклад, про створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції (ст. 34), неспроможність суб'єкта підприємництва (ст. 209), відповідальність за порушення законодавства про банкрутство (ст. 215),

кредитування суб'єктів господарювання (ст. 346), зміну та розірвання договору комерційної концесії (ст. 374) [4].

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом» (№ 361-IX) зобов'язує суб'єктів господарювання ідентифікувати та перевіряти своїх контрагентів, особливо в разі підвищених ризиків у сфері фінансових послуг та великих фінансових операцій [5]. Так, в п. 34 ст. 1 Законом закріплено визначення поняття «належна перевірка» як заходів, що охоплюють: ідентифікацію та верифікацію клієнта (його представника); встановлення кінцевого бенефіціарного власника клієнта або його відсутності, у тому числі отримання структури власності з метою її розуміння, та даних, що дають змогу встановити кінцевого бенефіціарного власника, і вжиття заходів з верифікації його особи (за наявності); встановлення (розуміння) мети та характеру майбутніх ділових відносин або проведення фінансової операції; проведення на постійній основі моніторингу ділових відносин та фінансових операцій клієнта, що здійснюються у процесі таких відносин, щодо відповідності таких фінансових операцій наявній у суб'єкта первинного фінансового моніторингу інформації про клієнта, його діяльність та ризик (у тому числі в разі необхідності про джерело коштів, пов'язаних з фінансовими операціями); забезпечення актуальності отриманих та існуючих документів, даних та інформації про клієнта.

Податковий кодекс України прямо не вимагає від суб'єктів господарювання перевіряти контрагентів для уникнення податкових ризиків. Водночас закріплює, що недостатня обачність може призвести до донарахування податкових зобов'язань і штрафних санкцій [6]. Так, у п. 2 ст. 112 кодексу визначено, що вжиті платником податків, заходи щодо дотримання правил та норм податкового законодавства вважаються достатніми, якщо контролюючий орган не доведе, що, вчиняючи певні дії або допускаючи бездіяльність, за які передбачена відповідальність, платник податків діяв нерозумно, недобросовісно та без належної обачності. При цьому такі дії або бездіяльність стосуються сплати податків у тому числі пов'язаних із здійсненням господарської діяльності платником податків. Однак, якщо допустити, що розумні та добросовісні дії або бездіяльність – це дії або бездіяльність, що відповідають вимогам нормативно-правових актів, то ані податкове, ані господарське законодавство не містять норм щодо розуміння належної обачності.

З огляду на наведені положення справедливим вважаємо висновок про те, що, хоча законодавство України і не містить спеціальних норм щодо обов'язків суб'єктів господарювання проявляти належну обачність при виборі ними контрагентів, його загальні положення можуть розглядатись як такі, що є достатніми для тлумачення такого обов'язку. Водночас відсутність спеціальних норм щодо таких обов'язків фактично означає, що господарські відносини, які існують між суб'єктами господарювання, не мають свого правового регулювання, єдиної системи механізмів реалізації та не підлягають юридичному контролю з боку державних органів. Це приводить до того, що суб'єкти господарювання встановлюють для себе власний порядок дій щодо проявлення належної обачності при виборі контрагентів відповідно до власних уподобань або взагалі уникають проявлення належної обачності при виборі контрагентів. Удосконалення правового регулювання у цій сфері відповідно передбачає: визначення та закріплення порядку проявлення належної обачності при виборі контрагентів і переліку дій суб'єктів господарювання, достатніх для уникнення ризиків співпраці з недобросовісним контрагентом посилення контролю за дотриманням суб'єктами господарювання вимог щодо перевірки контрагентів, як основи проявлення ними належної обачності.

На відміну від України, регулювання проявлення належної обачності при виборі контрагентів в ЄС здійснюється через загальноєвропейські та національні норми, що відображають принципи прозорості, відповідальності та комплексного ризик-менеджменту. Так, Директива ЄС щодо запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей або фінансування тероризму (AMLD) визначає загальні принципи, яких мають дотримуватися всі суб'єкти господарювання. Основні вимоги охоплюють ідентифікацію контрагентів, перевірку бенефіціарних власників і оцінку ризиків, пов'язаних з укладенням угоди [7]. Як досліджує С. Книш, для боротьби з корупцією країни-члени ЄС створили різні інституційні структури. У деяких з них працюють центральні агенції, що координують національні антикорупційні репресивні та превентивні дії. В багатьох державах-членах ЄС функціонують спеціальні антикорупційні агенції лише для запобігання корупції. Вони можуть мати повноваження з перевірки статків і конфлікту інтересів. Окрім цього, оприлюднені в 2023 р. антикорупційні пропозиції Європейської Комісії як проект нової Директиви про протидію корупції в ЄС, що передбачають вимогу до держав-членів забезпечити управління конфліктами інтересів у державному секторі та регулювання взаємодії між приватним і державним секторами; забезпечення достатніх ресурсів і підготовки кадрів для органів, відповідальних за запобігання та боротьбу з корупцією; чітко визначені правила етики, доброчесності та прозорості, неухильне дотримання яких є запорукою нульової толерантності інституцій ЄС до корупції [8]. Регламент ЄС № 2019/2088 про

стале фінансування накладає обов'язки на фінансові установи та інвесторів щодо розкриття інформації про соціально відповідальні інвестиції та здійснення належної обачності під час вибору інвестиційних об'єктів [9]. Кодекси корпоративної етики та директиви щодо корпоративного управління, що застосовуються в країнах-членах ЄС, містять рекомендації для суб'єктів господарювання щодо проведення перевірок контрагентів. Це особливо актуально у сферах, пов'язаних з державною закупівлею, де вимоги до прозорості та належної обачності є найбільш жорсткими [10].

Важливо зазначити, що в ЄС також підлягає застосуванню принцип пропорційності [11]. Згідно з його розумінням заходи належної обачності мають відповідати рівню ризиків, пов'язаних із контрагентом та природою укладеної угоди. Таким чином, чим вищий ризик, тим суворіші вимоги до проведення перевірки.

Отже, в законодавстві ЄС є як загальні норми щодо проявлення належної обачності при виборі контрагентів, так і спеціальні, які встановлюють обов'язки суб'єктів господарювання здійснювати таку перевірку контрагентів перед укладанням господарських договорів, оцінювати ступені ризику господарських відносин.

Враховуючи наведене, проявлення належної обачності при виборі контрагента є критично важливим для забезпечення юридичної та фінансової безпеки суб'єктів господарювання як в Україні, так і в країнах ЄС. Попри певні спільні риси, такі як загальна орієнтація на зменшення ризиків та забезпечення прозорості, існують і суттєві відмінності у підходах до регулювання проявлення належної обачності при виборі контрагентів в Україні та ЄС. До них доцільно віднести, наприклад, регулювання юридичних зобов'язань та підхід до їхнього дотримання, яке в Україні здійснюється у вигляді єдиних правил, закріплених на рівні законодавчих актів, які мають бути обов'язковими до виконання для всіх суб'єктів господарювання, а в країнах ЄС базується на принципі ризик-орієнтованого підходу, де заходи перевірки залежать від рівня ризику. Санкції за порушення вимог щодо проявлення належної обачності при виборі контрагентів в ЄС застосовуються суворіше, в т. ч. великі штрафи та кримінальну відповідальність, тоді як в Україні господарсько-правова відповідальність за нездійснення заходів належної обачності при виборі контрагентів фактично відсутня, хоча і за загальним правилом розміри штрафів є нижчими, а правозастосовна практика менш жорсткою. Фокус ЄС на екологічних, соціальних і управлінських факторах (ESG) означає, що стандарти проявлення належної обачності дедалі більше враховують ESG-фактори при виборі контрагента, що вказує на важливість сталого розвитку [12]. В Україні, незважаючи на Указ Президента України про встановлення Цілей сталого розвитку до 2030 р. та пропозиції законодавця про прийняття Закону України про Стратегію сталого розвитку до 2030 р., такі вимоги поки що не набули значної популярності, хоча деякі суб'єкти господарювання добровільно впроваджують їх у свою практику [13; 14].

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що, незважаючи на наявність навіть і загальних законодавчих вимог, ефективність проявлення належної обачності при виборі контрагентів в Україні залишається слабшою, ніж в ЄС, та обмеженою через недосконалість регуляторних вимог, що створює невизначеність для суб'єктів господарювання.

Для вирішення цих питань доцільно як впровадити в національне законодавство спеціальне нормативне регулювання господарських відносин щодо проявлення належної обачності при виборі контрагента, так і гармонізувати українське законодавство з європейськими стандартами, зокрема впровадження механізмів ризик-орієнтованого підходу може покращити адаптацію українських компаній до сталих європейських бізнес-практик. Українське законодавство потребує подальшої гармонізації з європейськими стандартами і щодо створення дієвих механізмів проявлення належної обачності при виборі контрагентів, як наприклад, єдиний алгоритм та перелік дій, достатніх для здійснення суб'єктом господарювання з метою мінімізації потенційних фінансових та юридичних ризиків господарських відносин з недобросовісним контрагентом. Водночас важливо адаптувати українське законодавство до сучасних вимог щодо екологічної, соціальної та управлінської відповідальності (ESG), адже ініціативи з розвитку проявлення належної обачності при виборі контрагента сприятимуть підвищенню рівня обізнаності суб'єктів господарювання про важливість відповідального ведення бізнесу, довіри міжнародних інвесторів та інтеграції українського бізнесу в європейські ринки.

Окремо важливо наголосити на посиленні ролі державних органів в процесі впровадження у законодавство спеціальних норм стосовно проявлення належної обачності при виборі контрагентів, яке має реалізуватись в трьох напрямках. По-перше, в роз'ясненні вимог щодо порядку проявлення належної обачності при виборі контрагентів, що дозволить суб'єктам господарювання уникати порушень. Другий напрям, що є не менш важливим, стосується контролю, за рахунок встановлення якого буде відбуватись до-

тримання суб'єктами господарювання порядку проявлення належної обачності при виборі контрагентів. Останній напрям пов'язаний із автоматизацією цього процесу і впровадженням інноваційних технологій, наприклад, за рахунок створення єдиного реєстру суб'єктів господарювання з інформацією про їхню юридичну історію, платоспроможність, відповідність нормативним вимогам тощо.

У довгостроковій перспективі окреслене вище стимулюватиме сталий розвиток національної економіки та полегшить доступ українських компаній до міжнародних ринків.

Список використаних джерел

1. Белоусова К. О. Розвиток законодавства України, що регулює інститут винності у податкових правопорушеннях, з урахуванням позитивного досвіду Іспанії. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 447. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/23_2024/23_2024.pdf#page=447 (дата звернення 13.12.2024).
2. Поєдинок В. В. «Безпечна гавань» у проєкті Директиви Європейського Союзу про належну обачність щодо корпоративної сталості. *Економіка та право*. 2023. № 4. С. 22–30. URL: <http://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/view/1128/1088> (дата звернення 13.12.2024).
3. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top> (дата звернення 13.12.2024).
4. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 13.12.2024).
5. Про запобігання та протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом : Закон України № 361-IX від 06.12.2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25, ст. 171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення 13.12.2024).
6. Податковий кодекс України : Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 13.12.2024).
7. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32015L0849> (дата звернення 13.12.2024).
8. Книш С. Антикорупційна політика Європейського Союзу: етапи формування, здобутки і перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1. С. 67–77. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1811> (дата звернення 13.12.2024).
9. Regulation (EU) 2019/2088 on sustainability-related disclosures in the financial services sector. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R2088> (дата звернення 13.12.2024).
10. Conac P.-H. Sustainable Corporate Governance in the EU. URL: <https://geopolitique.eu/en/articles/sustainable-corporate-governance-in-the-european-union-eu-reasonable-global-ambitions/> (дата звернення 13.12.2024).
11. Стрельцова О. В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Альманах права*. 2012. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63930/55-Streltsov.pdf?sequence=1> (дата звернення 13.12.2024).
12. European Commission. Corporate sustainability due diligence. Just and sustainable economy: Commission lays down rules for companies to respect human rights and environment in global value chains. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1145 (дата звернення 13.12.2024).
13. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (дата звернення 13.12.2024).
14. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : Проєкт Закону України № 9015 від 07.08.2018 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508 (дата звернення 13.12.2024).

References

1. Bielousova, K. O. (2024). Rozvytok zakonodavstva Ukrainy, shcho rehuliuie instytut vynnosti u podatkovykh pravoporushenniakh, z urakhuvanniam pozytyvnoho dosvidu Ispanii [Development of Ukrainian legislation regulating the institution of culpability in tax offences, taking into account the positive experience of Spain]. *Pravovi novely - Legal novels*, 23, 447. Retrieved from http://www.legalnovels.in.ua/journal/23_2024/23_2024.pdf#page=447 [in Ukrainian].
2. Poiedynok, V. V. (2023). «Bezpechna havan» u proiekti Dyrektyvy Yevropeiskoho Soiuzu pro nalezhnu obachnist shchodo korporativnoi stalosti [«Safe harbour» in the proposal for corporate sustainability due

- diligence directive of European Union]. *Ekonomika ta parvo - Economy and law*, 4, 22-30. Retrieved from <http://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/view/1128/1088> [in Ukrainian].
3. *Tsyvylnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top> [in Ukrainian].
 4. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
 5. Pro zapobihannia ta protydyiu lehalizatsii dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shliakhom [On prevention and countermeasures against the legalization of proceeds obtained through crime] (2020): *Zakon Ukrainy - the law of Ukraine vid 06.12.2019. № 361-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25, 171. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> [in Ukrainian].
 6. *Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
 7. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32015L0849> [in English].
 8. Knysh, S. (2024). Antykoruptsiina polityka Yevropeiskoho Soiuzu: etapy formuvannia, zdobutky i perspektyvy. ktualni problemy pravoznavstva [Anti-corruption policy of the European Union: stages of formation, achievements and prospects]. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of law*, 1, 67-77. Retrieved from <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1811> [in Ukrainian].
 9. *Regulation (EU) 2019/2088 on sustainability-related disclosures in the financial services sector*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R2088> [in English].
 10. *Conac, P.-H. Sustainable Corporate Governance in the EU*. Retrieved from <https://geopolitique.eu/en/articles/sustainable-corporate-governance-in-the-european-union-eu-reasonable-global-ambitions/> [in English].
 11. Strieltsova, O. V. (2012). Zahalni pryntsyipy prava yak dzherelo prava Yevropeiskoho Soiuzu [General principles of law as a source of European Union law]. *Almanakh prava - Law Almanac*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63930/55-Streltsov.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
 12. *European Commission. Corporate sustainability due diligence. Just and sustainable economy: Commission lays down rules for companies to respect human rights and environment in global value chains*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1145 [in English].
 13. *Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku Ukaz Prezydenta Ukrainy [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030] [Decree of the President of Ukraine] vid 30.09.2019 r. № 722/2019*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> [in Ukrainian].
 14. *Pro Stratehiiu staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku: Proekt Zakonu Ukrainy [On the Sustainable Development Strategy of Ukraine until 2030] [Draft Law of Ukraine] vid 07.08.2018 r. № 9015*. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.12.2024

ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття присвячена юридичним аспектам іпотечного кредитування для військовослужбовців в Україні. Проаналізовано основні правові норми, що регулюють цей процес, а також особливості, які враховуються під час надання іпотечних кредитів військовослужбовцям. Особливу увагу приділено законодавчим ініціативам. У статті детально досліджено проблеми і виклики, з якими стикаються військовослужбовці, та пропонуються можливі шляхи вдосконалення законодавства для полегшення доступу до іпотечних кредитів.

Розкрито особливість іпотеки на житло, зокрема те, що вона є не лише способом отримання житла для проживання, а й механізмом набуття його у власність. Це має велике значення для військовослужбовців та їхніх сімей, які часто стикаються з труднощами у забезпеченні себе житлом. Військовослужбовці мають можливість отримати іпотечний кредит на загальних умовах, однак у випадках мобілізації чи виконання службових обов'язків їхня здатність виконувати фінансові зобов'язання може бути обмежена.

Наголошено, що у певних випадках особливий правовий статус військовослужбовців може ускладнити або зробити неможливим виконання іпотечних зобов'язань, навіть за наявності чинних кредитних угод. Це може відбуватися у ситуаціях мобілізації, перебування в зоні бойових дій або потрапляння військовослужбовця в полон, коли фізична чи юридична можливість виконання фінансових зобов'язань значно обмежується. Такі обставини необхідно враховувати при вдосконаленні правил іпотечного кредитування для військовослужбовців.

Окрему увагу присвячено проблемам іпотечного кредитування військовослужбовців, які стали інвалідами внаслідок виконання службових обов'язків. Особи, які отримали інвалідність через службу, можуть зіткнутися зі значними труднощами через зниження доходів або навіть повну втрату здатності здійснювати іпотечні виплати.

Ключові слова: житло, військовослужбовці, іпотека, соціальне забезпечення, кредит, зобов'язання, іпотечна угода.

Nakonechny V.

Legal aspects of mortgage lending for military personnel

The article is devoted to the legal aspects of mortgage lending for military personnel in Ukraine. It analyzes the main legal norms regulating this process and the specific features considered when granting mortgage loans to military personnel. Special attention is paid to legislative initiatives. The article explores in detail the problems and challenges faced by military personnel and proposes possible ways to improve legislation to facilitate access to mortgage loans.

The unique feature of housing mortgages is highlighted, particularly the fact that they not only provide a way to acquire housing for living but also serve as a mechanism for obtaining ownership of the property. This is of great importance for military personnel and their families, who often face difficulties in securing adequate housing. While military personnel can access mortgage loans under general conditions, in cases of mobilization or the fulfillment of official duties, their ability to meet financial obligations may be limited.

It is emphasized that, in certain situations, the special legal status of military personnel may complicate or render impossible the fulfillment of mortgage obligations, even when there are existing credit agreements. Such circumstances may arise in cases of mobilization, being stationed in combat zones, or being captured, where the physical or legal capacity to meet financial obligations is significantly restricted. These factors must be considered when improving mortgage lending regulations for military personnel.

Special attention is also given to the issues of mortgage lending for military personnel who have become disabled as a result of service. Individuals who have incurred disabilities while performing their duties may face significant difficulties due to reduced income levels or even the complete inability to make mortgage payments.

Keywords: housing, military personnel, mortgage, social security, credit, obligations, mortgage agreement.

Постановка проблеми. Соціальні гарантії військовослужбовців мають не лише бути передбачені законодавством, але й виконуватися всіма органами влади, оскільки невиконання державою своїх соціальних зобов'язань перед військовослужбовцями є неприпустимим [1, с. 34]. При цьому конкретні заходи

соціального захисту військовослужбовців передбачені у законодавстві про охорону здоров'я, житловому та трудовому законодавстві, яке визначає їхній правовий статус [2, с. 253].

Одним із найбільш актуальних питань соціально-економічного забезпечення військовослужбовців є задоволення їхніх житлових потреб. Це є не лише базовою соціальною гарантією, а й важливим елементом мотивації та стабільності в умовах сучасних викликів. У період війни, коли багато військовослужбовців перебувають у зоні бойових дій або виконують завдання в умовах підвищеного ризику, питання забезпечення їхніх житлових прав набуває особливої ваги. Втрата житла, переселення в інші територіальні одиниці або тимчасове проживання в непридатних умовах можуть суттєво погіршити моральний стан військовослужбовців та їхніх сімей. При цьому відмінності між соціальним захистом військовослужбовців та соціальним захистом цивільних громадян полягають у тому, що військовослужбовці мають певні обмеження в своїх конституційних правах і свободах, а також стикаються зі значно вищими ризиками для життя порівняно з іншими громадянами [3, с. 27].

У межах соціального захисту військовослужбовців розробляються різні програми житлового забезпечення, зокрема іпотечне кредитування. За даними Міністерства економіки України, з початку 2024 р. понад 3 тисячі військовослужбовців та силовиків скористалися пільговими кредитами під 3% для покращення умов проживання [4]. Іпотечне кредитування для військовослужбовців стало важливим інструментом підтримки цієї категорії громадян, оскільки допомагає їм отримати власне житло в умовах нестабільності та економічних труднощів. За таких умов підтримка іпотечних програм для військовослужбовців не лише сприяє покращенню соціальних умов їхнього життя, а й є важливим елементом мотивації для виконання службових обов'язків.

Тема житлового забезпечення за допомогою іпотеки для військовослужбовців є надзвичайно актуальною також у контексті реформ у фінансовій та банківській системах, зокрема розробки нових механізмів кредитування, які враховують специфіку служби в армії, а також розвитку інфраструктури для підтримки сімей військовослужбовців. Водночас у практичній площині виникають питання щодо іпотечного кредитування для цієї категорії громадян. Наприклад, у вересні 2024 р. Уповноважений з прав людини повідомив про звернення від військових та членів їхніх родин, які зникли безвісти або перебувають у ворожому полоні, щодо порушення їхнього права на отримання пільг зі сплати кредиту [5].

Наведене підтверджує, що правове забезпечення іпотечного кредитування для військовослужбовців потребує вдосконалення. Це робить тему актуальною та нагальною для наукових досліджень у сфері юридичної та економічної науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика іпотечного кредитування військовослужбовців має міждисциплінарний характер, що робить цю сферу предметом наукового інтересу як економістів, так і правників. О. Шпанель-Юхта визначив особливості економічного підґрунтя кредитування в умовах війни. Зокрема, він наголошує, що спеціалізовані програми компенсації відсоткових ставок є оптимальним інструментом стимулювання економіки в умовах антиінфляційної політики НБУ та можуть надалі розширюватися [6].

Так, розробка додаткових спеціальних іпотечних програм, орієнтованих на військовослужбовців, може стати не лише ефективним інструментом соціального забезпечення цієї важливої категорії громадян, а й значущим елементом стабілізації економіки. Н. Поліщук та К. Павлоцька зазначають, що іпотечне кредитування в Україні почало функціонувати у 2017 р., а наразі воно широко використовується навіть у період воєнного стану та економічної кризи. Водночас воно супроводжується такими ризиками, як майновий ризик, ризик реінвестування, відсотковий ризик, ризик ліквідності, зміни на ринку нерухомості, надзвичайні події та процес реформування законодавства [7, с. 95]. Наявність таких ризиків слід враховувати під час житлового забезпечення військовослужбовців, що потребує окремого дослідження.

На думку В. Ліпкана та В. Павликівського, іпотечне кредитування військовослужбовців є складовою економічного розвитку Української держави [8, с. 379]. Однак дослідники не виокремили особливості іпотеки для військовослужбовців у разі їхнього перебування у ворожому полоні.

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що тематика іпотечного кредитування військовослужбовців є актуальною та потребує подальшого наукового дослідження.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання іпотечного кредитування для військовослужбовців. Досягнення цієї мети можливе через аналіз специфіки іпотеки для військовослужбовців, виявлення прогалин у сфері правового забезпечення іпотечного кредитування та формування пропозицій щодо їхнього усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, іпотека – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном (неподільним об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості), яке залишається у володінні та користуванні іпотекодавця. Відповідно до іпотеки, іпотекодержатель має право у разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання задовольнити свої вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами боржника у порядку, встановленому законодавством (абз. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про іпотеку») [9].

Отже, іпотека є різновидом забезпечення виконання зобов'язання. Житловий іпотечний кредит – це кредит, виконання зобов'язань за яким позичальник забезпечує іпотекою нерухомого майна житлового призначення (за винятком об'єктів незавершеного будівництва), тобто віддає це майно в заставу [10].

Іпотека може визначатися як застава нерухомого майна з метою забезпечення боргового (кредитного) зобов'язання, а також як право звернення стягнення на заставлене нерухоме майно відповідно до чинного законодавства, змісту іпотечної угоди та / або рішення суду [11, с. 116]. Правова природа іпотеки житла обумовлена сутністю застави з урахуванням особливостей житла як предмета цього виду застави [12, с. 33]. Розвиток механізмів іпотечного кредитування військовослужбовців може слугувати моделлю іпотечного кредитування, що є авангардом розвитку банківського сектору [8, с. 379].

З наведеного можна зробити висновок, що іпотека є формою забезпечення виконання зобов'язань, при якій боржник надає нерухоме майно в заставу для виконання своїх зобов'язань. При цьому отримання кредитів під заставу нерухомого майна як додаткового виду фінансування широко використовується домогосподарствами у різних сферах діяльності [7, с. 95].

Цей механізм дозволяє іпотекодержателю у разі невиконання боржником зобов'язань звернути стягнення на майно для задоволення своїх вимог перед іншими кредиторами. Іпотека зберігає за боржником право володіння та користування майном протягом дії угоди, що є важливою відмінністю від інших форм застави.

Житловий іпотечний кредит є прикладом застосування іпотеки, де позичальник забезпечує виконання своїх зобов'язань іпотекою житловим майном, не враховуючи об'єкти незавершеного будівництва. Особливістю іпотеки щодо житла є те, що цей механізм дозволяє отримати житло для проживання з можливим набуттям права власності на нього.

Це особливо важливо для військовослужбовців та їхніх сімей, які часто стикаються з потребою у житлі, враховуючи специфіку військової служби та пов'язані з нею ризики.

Військовослужбовці можуть скористатися іпотечним кредитуванням на загальних умовах, однак важливо зазначити, що у разі мобілізації або виконання службових обов'язків їхня здатність виконувати зобов'язання може бути обмежена. Для таких випадків передбачено певні правові гарантії, які зменшують ризики як для військовослужбовців, так і для кредиторів. Зокрема, це можливість тимчасової відстрочки виконання зобов'язань.

З метою посилення соціальних гарантій військовослужбовців у 2024 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» [13] було доповнено ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» пунктом 7-1 такого змісту: «Військовослужбовці у разі укладення першого контракту мають право на компенсацію 50 відсотків першого внеску за кредитом, забезпеченим предметом іпотеки відповідно до Умов забезпечення приватним акціонерним товариством «Українська фінансова житлова компанія» доступного іпотечного кредитування громадян України, та додатково 100 тисяч гривень після першого року військової служби, та ще 100 тисяч гривень після другого. Компенсація надається військовослужбовцю лише один раз протягом усього часу проходження ним військової служби. Порядок та умови надання військовослужбовцям такої компенсації визначаються Кабінетом Міністрів України» [14].

Такі компенсації могли б забезпечити фінансову підтримку військовослужбовців і сприяти їхньому доступу до житлових кредитів, водночас зменшуючи ризики як для позичальників, так і для кредиторів. Проте Кабінет Міністрів України не розробив порядок реалізації зазначених положень, що спричинило появу петиції з вимогою розробити та затвердити такий порядок [15].

Наведене свідчить про наявність правової невизначеності та перешкод у реалізації соціальних гарантій військовослужбовців у сфері іпотечного кредитування.

Варто зауважити, що у Законах України «Про іпотеку» та «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» не передбачено спеціальних правил іпотечного кредитування для військовослужбовців залежно від їхнього фактичного чи правового статусу. Зокрема, у ст. 1 та 9 Закону

України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» [14] визначені такі статуси військовослужбовців: 1) загальний статус військовослужбовців; 2) військовослужбовці, які проходять службу за межами України; 3) військовослужбовці, захоплені в полон або заручники, інтерновані або безвісно відсутні; 4) військовослужбовці, які здалися в полон, самовільно залишили службу або дезертирували; 5) військовослужбовці, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби; 6) члени добровольчих формувань територіальних громад під час їхньої участі у заходах підготовки добровольчих формувань територіальних громад, а також виконання ними завдань територіальної оборони України.

Наведений поділ статусу військовослужбовців має важливе юридичне значення, оскільки безпосередньо впливає як на їхнє грошове забезпечення, так і на інші види соціального забезпечення, зокрема житлове. Крім того, він має значний вплив на правовідносини у сфері іпотечного кредитування, зокрема на здійснення виплат за іпотекою.

В окремих ситуаціях особливий правовий статус військовослужбовців може унеможливити або суттєво ускладнювати виконання іпотечних зобов'язань, навіть за наявності чинних кредитних угод. Це стосується, наприклад, військовослужбовців, які захоплені в полон або є безвісно відсутніми. Відповідно до п. 6 ст. 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей», для таких осіб зберігаються виплати в розмірі посадового окладу за останнім місцем служби, окладу за військовим званням, надбавки за вислугу років, інших щомісячних додаткових видів грошового забезпечення постійного характеру та інші виплати з урахуванням зміни вислуги років та норм грошового забезпечення [14].

Попри наявність грошового забезпечення, ці особи фактично не можуть самостійно здійснювати виплати за іпотечними зобов'язаннями. Це може призвести до затримок або неможливості погашення іпотеки. У такому разі виплати можуть здійснювати члени сім'ї, однак цей процес може бути ускладнений, особливо якщо родина не має достатнього доходу для забезпечення регулярних платежів.

Варто зазначити, що, згідно зі ст. 520 ЦК України, боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом [16]. Водночас Законом України «Про іпотеку» не передбачено особливостей заміни боржника через його статус військовослужбовця.

Отже, законодавство не врегулює питання заміни боржника, переведення боргу або призупинення правовідносин за іпотечними зобов'язаннями внаслідок захоплення військовослужбовця в полон. Це положення потребує окремого наукового дослідження та формування пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Необхідність внесення змін до законодавства також виникає через особливості іпотечних зобов'язань в умовах військових конфліктів та економічної нестабільності.

Забезпечення соціальних прав військовослужбовців, які захоплені в полон, стали заручниками, інтерновані або безвісно відсутні, можливе шляхом застосування положень п. 15 ст. 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей». Згідно з цим пунктом, для військовослужбовців, які були призвані на військову службу під час мобілізації, в особливий період або на військову службу за призовом із числа резервістів в особливий період, на весь час їхнього призову не нараховуються штрафні санкції, пеня за невиконання зобов'язань перед підприємствами, установами й організаціями усіх форм власності, в т. ч. з банками, та фізичними особами. Також не нараховуються проценти за користування кредитом, за винятком кредитних договорів, які стосуються придбання майна, віднесеного до об'єктів житлового фонду (жилих будинків, квартир, майбутніх об'єктів нерухомості, об'єктів незавершеного житлового будівництва, майнових прав на них) та/або автомобілів [14].

Це положення формує правові підстави для тимчасового звільнення військовослужбовців від фінансових зобов'язань, що є вкрай важливим у ситуаціях, коли вони не можуть виконувати свої зобов'язання через надзвичайні обставини, такі як захоплення в полон або інтернування. Проте варто звернути увагу, що це правило не поширюється на кредити, що використовуються для придбання або фінансування об'єктів житлового фонду.

Отже, якщо військовослужбовець бере кредит для купівлі житлового будинку, квартири, земельної ділянки, майбутнього об'єкта нерухомості (наприклад, для будівництва нового будинку), незавершеного житлового будівництва або для придбання майнових прав на ці об'єкти, штрафи, пеня та проценти за такими кредитами нараховуватимуться навіть під час служби.

Ця ситуація ще раз вказує на доцільність розробки окремих положень, які б регулювали особливості виконання іпотечних зобов'язань військовослужбовців, які фактично не можуть їх виконувати внаслідок перебування в полоні.

Згідно з відкритими даними Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, на 2024 р. понад 8 тисяч українців, серед яких цивільні особи та військовослужбовці, досі перебувають у російському полоні [17]. Ці особи позбавлені фактичної можливості виконувати будь-які майнові зобов'язання, що робить їхню ситуацію критичною в контексті іпотечних кредитів.

Окремою проблемою є іпотечне кредитування військовослужбовців, які стали інвалідами внаслідок виконання службових обов'язків. Військовослужбовці, які отримали інвалідність через виконання своїх обов'язків, часто стикаються зі зниженням рівня доходів або навіть повною втратою можливості сплачувати іпотеку. Це ускладнює виконання ними зобов'язань за кредитами.

За даними відкритих джерел, за станом на 25 липня 2024 р. в Україні налічується 1 мільйон 300 тисяч ветеранів, серед яких близько 80% – мобілізовані особи [18]. Також зазначено, що понад 90 тисяч військових втратили кінцівки внаслідок війни [19].

Варто звернути увагу, що Закони України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [20] і «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» [14] не містять положень щодо іпотечного кредитування військовослужбовців, які стали інвалідами внаслідок проходження служби. Відсутність таких норм у законодавстві свідчить про прогалини у системі соціального захисту військовослужбовців, особливо в аспекті житлового забезпечення через кредитні механізми.

Це питання вимагає окремої уваги, оскільки військовослужбовці, які стали інвалідами внаслідок виконання своїх обов'язків, стикаються з серйозними труднощами не лише у соціальній адаптації, а й у забезпеченні житлом. Відсутність належного механізму підтримки таких осіб у сфері іпотечного кредитування ставить їх у нерівне становище порівняно з іншими громадянами, що не мають інвалідності. Це ще раз підкреслює необхідність удосконалення законодавства, спрямованого на захист військовослужбовців у сфері іпотечного кредитування.

Окремо слід зазначити недоцільність надання пільг військовослужбовцям, які самовільно залишили службу або дезертирували. Такі особи не мають права на збереження грошового забезпечення чи пільг, зокрема у сфері іпотечного кредитування. Надання пільг цій категорії створює небажаний прецедент, який може підривати дисципліну та негативно впливати на моральний стан військових формувань.

Крім того, це суперечить принципам відповідальності та справедливості, адже пільги та соціальні гарантії мають надаватися лише тим, хто сумлінно виконує свої обов'язки відповідно до закону.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1) військовослужбовці, незалежно від їхнього статусу, стикаються із серйозними труднощами під час виконання іпотечних зобов'язань. Ці труднощі зумовлені не лише зміною їхнього фінансового становища через специфіку військової служби, а й різними правовими обмеженнями, які впливають на здатність виконувати зобов'язання;

2) особливі виклики виникають у ситуаціях, коли військовослужбовці:

- перебувають за кордоном у зв'язку зі службою;
- отримали інвалідність;
- потрапили в полон або є безвісно відсутніми.

У таких випадках стандартні умови іпотечного кредитування можуть бути недоцільними або навіть несправедливими, оскільки фінансові можливості військовослужбовців та їхній правовий статус суттєво змінюються;

3) для запобігання проблемам із виконанням іпотечних зобов'язань у подібних ситуаціях необхідно розробити спеціальну програму іпотечного кредитування, яка враховуватиме специфіку військової служби, соціальний і правовий статус військовослужбовців;

4) така програма має передбачати:

- пільгові умови кредитування;

– механізми захисту прав військовослужбовців у разі мобілізації, виконання службових обов'язків у небезпечних зонах, інвалідності або перебування в полоні;

5) іпотечне кредитування є важливим інструментом забезпечення житлових потреб військовослужбовців. Воно не лише дозволяє отримати житло для проживання, а й створює можливість набуття права власності на житло;

6) забезпечення військовослужбовців житлом через іпотеку є надзвичайно важливим для них та їхніх сімей, які часто стикаються з труднощами в забезпеченні житлових умов через мобільний характер служби та інші обставини;

7) хоча військовослужбовці мають можливість отримати іпотечний кредит на загальних умовах, слід враховувати, що у разі мобілізації або виконання службових обов'язків їхня здатність виконувати фінансові зобов'язання може бути значно обмежена. Це вимагає створення спеціальних умов для іпотечного кредитування цієї категорії громадян;

8) перспективи подальших наукових досліджень полягають у розробці нормативно-правових механізмів адаптації іпотечного кредитування до специфічних потреб військовослужбовців, у т. ч. з впровадженням пільгових умов для осіб, які зазнали змін у правовому чи соціальному статусі внаслідок військової служби.

Список використаних джерел

1. Теремецький В. І., Руснак Л. М., Шляховчук М. В. Захист соціальних прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 2(38). С. 33–40. URL: <https://doi.org/10.35774/app2024.02.033> (дата звернення: 14.11.2024).
2. Теремецький В. І., Кельба С. Г. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Наукові записки. Серія : Право*. 2024. Вип. 16. С. 253–259. URL: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-253-259> (дата звернення: 15.11.2024).
3. Белай С., Васищев В., Ліпатов І., Бубенець А. Особливості організації соціального захисту сімей військовослужбовців в умовах виникнення надзвичайних обставин. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Військові та технічні науки*. 2021. № 4 (86). С. 22–35. URL: <https://doi.org/10.32453/3.v86i4.932> (дата звернення: 14.11.2024).
4. ЄОселя: Українці взяли кредити на придбання житла на 10 млрд грн від початку року. Міністерство економіки України : сайт. 19.08.2024. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a8244cdf-98c6-46a8-afd6-eb8ecde4ff1f&title=Oselia-UkraintsiVzialiKreditiNaPridbanniaZhitlaNa10-MlrdGrnVidPochatkuRoku> (дата звернення: 13.11.2024).
5. Порухення права військових на кредитні пільги: необхідне термінове реагування. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : сайт. 16.09.2024. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/porushennya-prava-vijskovih-na-kreditni-pilgi-neobhidne-terminove-reaguvannya (дата звернення: 12.11.2024).
6. Шпанель-Юхта О. І. Особливості банківського кредитування в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-96> (дата звернення: 13.11.2024).
7. Поліщук Н., Павлоцька К. Ризики іпотечного кредитування в Україні: особливості воєнного періоду. *Галицький економічний вісник*. 2023. № 4 (83). С. 89–96. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04 (дата звернення: 14.11.2024).
8. Ліпкан В. А., Павликівський В. І. Правове регулювання іпотечного кредитування військових: теорія і практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 374–380. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/87> (дата звернення: 12.11.2024).
9. Про іпотеку : Закон України № 898-IV від 05.06.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text> (дата звернення: 20.11.2024).
10. Давидюк О. О. Державне регулювання ринку іпотечного кредитування в Україні. *Фінансові дослідження*. 2018. № 2. URL: <https://fr.stu.cn.ua/tmppdf/123.pdf> (дата звернення: 20.11.2024).
11. Завидівська О. І. Сутність, роль і функції іпотеки та іпотечного кредитування в забезпеченні розвитку національної економіки. *Регіональна економіка*. 2011. № 3. С. 114–121. URL: https://re.gov.ua/re201103/re201103_114_ZavydivskaOI.pdf (дата звернення: 12.11.2024).
12. Майданик Р. А. Правова природа інституту іпотеки. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2009. № 1. С. 31–38.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України № 3633-IX від 11.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#n84> (дата звернення: 12.11.2024).
14. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України № 2011-XII від 20.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 14.11.2024).

15. Порядок та умови надання військовослужбовцям компенсації. Електронні петиції : сайт. URL: <https://petition.kmu.gov.ua/petitions/7346> (дата звернення: 17.11.2024).
16. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.11.2024).
17. Капустянська І. Понад 8 тисяч українців досі перебувають у російському полоні – Координаційний штаб. 24.01.2024. LB.ua : сайт. URL: https://lb.ua/society/2024/01/24/595269_ponad_8_tisyach_ukraintsiv_dosi.html (дата звернення: 20.11.2024).
18. Бурцева А., Нематіан Золбін Д. В Україні 1 мільйон 300 тисяч ветеранів: як їх підтримують. Суспільне Мовлення : сайт. 25.07.2024. URL: <https://susplilne.media/798951-v-ukraini-1-miljon-300-tisac-veteraniv-ak-ih-pidtrimuut/> (дата звернення: 20.11.2024).
19. Новіков С. Велика кількість поранених внаслідок війни стане серйозним викликом для економіки України – нардеп. РБК-Україна : сайт. 09.10.2023. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/velika-kilkist-poranenih-vnaslidok-viyni-1696838637.html> (дата звернення: 18.11.2024).
20. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України № 2262-ХІІ від 09.04.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

References

1. Teremetskyi, V., Rusnak L. & Shlakhovchuk, M. (2024). Zakhyst sotsialnykh prav viiskovosluzhbovtiv u poriadku administratyvnoho sudochynstva [Protection of social rights of military personnel in the procedure of administrative proceedings]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of law*, 2(38), 33-40. Retrieved from <https://doi.org/10.35774/app2024.02.033> [in Ukrainian]
2. Teremecky, V. & Kelbia, S. (2024). Administratyvno-pravove rehuliuвання sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtiv v Ukraini. [Administrative and legal regulation of social protection for military personnel in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo – Scientific notes. Series: law*, 16, 253-259. Retrieved from <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-253-259> [in Ukrainian]
3. Bielai, S., Vasishchev, V., Lipatov, I., Bubenec, A. (2021). Osoblyvosti orhanizatsii sotsialnoho zakhystu simeii viiskovosluzhbovtiv v umovakh vynykennia nadzvychainykh obstavyn [Features of the organization of social protection of servicemen's families in the case of emergencies]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: viiskovi ta tekhnichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Military and Technical Sciences*, 4 (86), 22-35. Retrieved from <https://doi.org/10.32453/3.v86i4.932> [in Ukrainian]
4. YeOselia: Ukraintsi vzialy kredyty na prydbannia zhytla na 10 mlrd hrn vid pochatku roku [eOselia: Since the beginning of 2024, Ukrainians have taken out UAH 3 billion in housing loans]. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy – Ministry of Economy of Ukraine*: сайт. 19.08.2024. Retrieved from <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a8244cdf-98c6-46a8-afd6-eb8ecde4ff1f&title=Oselia-UkraintsiVzialiKreditiNaPriDbanniaZhitlaNa10-MlrdGrnVidPochatkuRoku> [in Ukrainian]
5. Porushennia prava viiskovykh na kredytni pilhy: neobkhidne terminove reahuvannia [Violation of the military's right to credit benefits: an urgent response is necessary]. *Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny – Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights*: сайт 16.09.2024. Retrieved from https://ombudsman.gov.ua/news_details/porushennya-prava-vijskovih-na-kredytni-pilgi-neobkhidne-terminove-reahuvannya [in Ukrainian]
6. Shpanel-Yukhta, O. (2022). Osoblyvosti bankivskoho kredytuvannia v umovakh viiny [Peculiarities of bank lending under conditions of war]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 45. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-96> [in Ukrainian]
7. Polishchuk, N. & Pavlotska, K. (2023). Ryzky ipotechnoho kredytuvannia v Ukraini: osoblyvosti voiennoho periodu [Risks of mortgage lending in Ukraine: peculiarities of the war period]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician economic journal*, 4 (83), 89–96. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04 [in Ukrainian]
8. Lipkan, V. A. & Pavlykivskiy, V. I. (2024). Pravove rehuliuвання ipotechnoho kredytuvannia viiskovykh: teoriia i praktyka [Legal regulation of mortgage lending to the military: theory and practice]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal*, 10, 374-380. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/87> [in Ukrainian]

9. *Pro ipoteku [About the mortgage]:* Zakon Ukrainy vid 05.06.2003 № 898-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text> [in Ukrainian]
10. Davyduk, O. (2018). Derzhavne rehuliuвання rynku ipotechnoho kredyтування v Ukraini [State regulation of the mortgage lending market in Ukraine]. *Finansovi doslidzhennia – Financial Research*, 2. Retrieved from <https://fr.stu.cn.ua/tmppdf/123.pdf> [in Ukrainian]
11. Zavydivska, O. I. (2011). Sutnist, rol i funktsii ipoteki ta ipotechnoho kredyтування v zabezpechenni rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Essence, Functions and Role of Mortgage Loans and Mortgage Services in Maintenance of National Economic Development]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*, 3, 114-121. Retrieved from https://re.gov.ua/re201103/re201103_114_ZavydivskaOI.pdf [in Ukrainian]
12. Maidanyk, R. A. (2009). Pravova pryroda instytutu ipoteki [Legal nature of the mortgage institution]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo – Legal Bulletin. Air and space law*, 1, 31-38 [in Ukrainian]
13. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan prokhodzhennia viiskovoi sluzhby, mobilizatsii ta viiskovoho obliku [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding certain issues of military service, mobilization and military registration]:* Zakon Ukrainy vid 11.04.2024 № 3633-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#n84> [in Ukrainian]
14. *Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei [About social and legal protection of military personnel and their family members]:* Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian]
15. Poriadok ta umovy nadannia viiskovosluzhbovtsiam kompensatsii [The procedure and conditions for providing compensation to military personnel]. *Elektronni petytsii - Electronic petitions: sait*. Retrieved from <https://petition.kmu.gov.ua/petitions/7346> [in Ukrainian]
16. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]:* Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian]
17. Kapustianska, I. Ponad 8 tysyach ukrainsiv dosi perebuvauiut u rosiiskomu poloni, – Koordynatsiinyi shtab [More than 8,000 Ukrainians are still in Russian captivity, – Coordination Headquarters]. 24.01.2024. *LB.ua: sait*. Retrieved from https://lb.ua/society/2024/01/24/595269_ponad_8_tisyach_ukrainsiv_dosi.html [in Ukrainian]
18. Burtseva, A. & Nematian Zolbin D. *V Ukraini 1 milion 300 tysyach veteraniv: yak yikh pidtrymuiut [There are 1,300,000 veterans in Ukraine: how are they supported].* *Suspilne Movlennia: sait*. 25.07.2024. Retrieved from <https://suspilne.media/798951-v-ukraini-1-miljon-300-tisac-veteraniv-ak-ih-pidtrimuut/> [in Ukrainian]
19. Novikov S. Velyka kilkist poranenykh vnaslidok viiny stane serioznym vyklykom dlia ekonomiky Ukrainy, - nardep [A large number of wounded as a result of the war will be a serious challenge for the economy of Ukraine, - people's deputy]. *RBK-Ukraina: sait*. 09.10.2023. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/news/velika-kilkist-poranenih-vnaslidok-viiny-1696838637.html> [in Ukrainian]
20. *Pro pensiiine zabezpechennia osib, zvilnennykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakyykh inshykh osib [On the pension provision of persons released from military service and some other persons]:* Zakon Ukrainy vid 09.04.1992 № 2262-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

DOI:10.35774/app2024.04.069
УДК 346.1: 338.23

Владислав Теремецький,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
економіко-правових проблем містознавства
ДУ «ІЕПД ім. В. К. Мамутова НАН України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

Віктор Довгань,

кандидат юридичних наук, докторант
Державної установи «Інститут
економіко-правових досліджень
ім. В. К. Мамутова НАН України»,
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4966-1253>

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ПРОЄКТІВ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

В умовах значних наслідків російсько-української війни актуалізується питання законодавчого впровадження надійних механізмів фінансування проєктів відбудови України. З огляду на це дослідження та оцінка актів правового регулювання у системі господарсько-правових засобів забезпечення фінансування таких проєктів є вкрай важливими.

На основі аналізу існуючих джерел визначено обсяг і ступінь правової розробленості господарсько-правових засобів забезпечення фінансування проєктів відбудови України. Вказано на необхідність створення і впровадження комплексного законодавчого та нормативно-правового забезпечення, яке потребує якісного наукового супроводу. Зазначено, що подібне забезпечення в Україні формується вперше з моменту здобуття незалежності.

Запропоновано здійснювати систематизацію нормативно-правових актів у межах трирівневої системи, що охоплює міжнародний, національний та регіональний рівні. Додатково обґрунтовано необхідність впровадження систематизації нормативно-правових актів у контексті двох моделей повоєнного відновлення України: 1) компенсаційної моделі, яка передбачає відшкодування коштів власникам знищеного або пошкодженого майна, що відповідає традиційному підходу; 2) інноваційної моделі, спрямованої на створення принципово нової економіки, заснованої на сучасних технологічних засадах.

Зроблено висновок, що господарсько-правові засоби забезпечення фінансування проєктів відновлення ще не виділені як окрема категорія та не визначені ані в законодавстві України, ані в юридичній науці. Акцентовано увагу на необхідності систематизації господарсько-правових засобів за різними критеріями, а також на потребі визначення інструментарію для забезпечення швидкого та ефективного післявоєнного відновлення України.

Окремо наголошено на важливості виявлення прогалів у правовому регулюванні та створення умов для їхнього усунення з метою підвищення ефективності фінансування проєктів відбудови.

Ключові слова: відбудова України, проєкти відбудови, фінансування проєктів відбудови, програми відновлення, план відновлення, повоєнне відновлення України, господарсько-правові засоби, прогалини правового регулювання, нормативно-правовий акт.

Teremetskyi V., Dovhan V.

Economic and Legal Instruments for Ensuring the Financing of Ukraine's Reconstruction Projects: Legal and Regulatory Analysis

In light of the significant consequences of the Russian-Ukrainian war, the issue of legislatively implementing reliable mechanisms for financing Ukraine's reconstruction projects has become highly relevant. In this context, the study and evaluation of regulatory acts within the system of economic and legal instruments for financing such projects are of critical importance.

© Владислав Теремецький, Віктор Довгань, 2024

Based on an analysis of existing sources, the scope and degree of legal development of economic and legal instruments for financing Ukraine's reconstruction projects have been identified. The necessity of creating and implementing a comprehensive legislative and regulatory framework, which requires high-quality scientific support, has been emphasized. It is noted that such a framework is being established in Ukraine for the first time since its independence.

It is proposed to systematize regulatory legal acts within a three-tier system encompassing international, national, and regional levels. Additionally, the necessity of systematizing regulatory legal acts in the context of two models of post-war recovery in Ukraine has been substantiated:

Compensatory model: involves reimbursing owners for destroyed or damaged property, aligning with a traditional approach;

Innovative model: focuses on creating a fundamentally new economy based on modern technological foundations.

It is concluded that economic and legal instruments for financing reconstruction projects have not yet been identified as a distinct category nor defined in either Ukrainian legislation or legal science. Emphasis is placed on the need for systematizing economic and legal instruments based on various criteria, as well as on the necessity of developing tools to ensure rapid and effective post-war recovery in Ukraine.

Particular attention is drawn to the importance of identifying gaps in legal regulation and creating conditions for their elimination to improve the efficiency of financing reconstruction projects.

Keywords: *reconstruction of Ukraine, reconstruction projects, financing of reconstruction projects, recovery programs, recovery plan, post-war reconstruction of Ukraine, economic and legal means, gaps in legal regulation, normative legal act.*

Постановка проблеми. Швидкість, ефективність та результативність процесу відновлення України безпосередньо залежать від того комплексу інструментів та механізмів, які використовує держава у своїй політиці в цьому напрямі. Досягнення пріоритетних цілей і завдань, поставлених перед державою, значною мірою забезпечується господарсько-правовими засобами. У цьому контексті виникає необхідність визначення існуючих джерел, у яких закріплено господарсько-правові заходи для забезпечення фінансування проєктів відбудови України. Аналіз цих джерел дозволить встановити обсяг і ступінь правової розробленості господарсько-правових засобів, необхідних для фінансування проєктів відбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Господарсько-правове забезпечення є предметом наукових досліджень багатьох економістів і юристів. Серед дослідників, які зробили значний внесок у розвиток цього напрямку, можна вказати О. Вінник, Г. Знаменського, М. Крупку, В. Кучера, В. Мамутова, В. Мілаш, А. Олешка, В. Опришка, О. Подцерковного, О. Степанова, Н. Ткаленка, Л. Федулову та ін. Праці вказаних вчених охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із правовим регулюванням господарської діяльності, забезпеченням економічної стабільності та створенням правових умов для розвитку господарських відносин. Ці дослідження створюють теоретичне підґрунтя для подальших розробок у сфері господарсько-правового забезпечення, зокрема в контексті післявоєнного відновлення України.

Крім того, господарсько-правові засоби впливу на господарські відносини стали предметом досліджень у контексті промислової, зовнішньоекономічної, інноваційної та інвестиційної політики. Серед провідних дослідників у цих сферах можна виділити Д. Задихайла, В. Усатого, В. Юсупова, Ю. Атаманову, В. Кухаря, В. Череповського.

Однак питання, які господарсько-правові засоби регулюють забезпечення фінансування проєктів відбудови України, а також їхня оцінка та первинний аналіз актів правового регулювання, що містять такі засоби, залишаються недостатньо вивченими в межах господарського права.

Метою статті є аналіз чинних нормативно-правових актів, які регулюють господарсько-правові засоби забезпечення фінансування проєктів відновлення України, їх систематизація за різними рівнями (міжнародним, національним, регіональним), а також оцінка ефективності таких засобів для підтримки процесів відбудови. Особлива увага приділяється виявленню прогалин у правовому регулюванні та розробці рекомендацій щодо створення комплексного правового механізму, спрямованого на забезпечення швидкого та ефективного післявоєнного відновлення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із тяжких наслідків російсько-української війни є суттєві пошкодження та руйнування об'єктів інфраструктури, скорочення або від'ємна динаміка економічного розвитку, що спричиняє загострення соціальних проблем, посилення фінансових ризиків і загроз. У сучасних умовах це висуває нагальну потребу у впровадженні законодавчо закріплених надійних та диверсифікованих джерел фінансового забезпечення процесів повоєнного відновлення України.

Ефективне функціонування України в рамках міжнародного фінансового співробітництва, виконання відповідних зобов'язань, а також забезпечення швидкого відновлення економічного, інфраструктурного та гуманітарного потенціалу можливі лише через співпрацю з міжнародними партнерами. Одним із основних елементів цього процесу має стати посилення захисту критичної інфраструктури, що забезпечить підґрунтя для прозорого державного управління. Таке управління сприятиме подоланню сучасних викликів, довгостроковому економічному зростанню, забезпеченню економічної безпеки та інтеграції України в європейський економічний простір.

Реалізація проєкту відновлення насамперед потребуватиме проведення широкомасштабного аудиту для детальної оцінки втрат на всіх рівнях та визначення активів, що вимагають відновлення і реконструкції. Першочерговими кроками також мають стати визначення та забезпечення стабільних джерел довгострокового фінансування. Це охоплює використання допомоги міжнародних партнерів, власних ресурсів, позикових коштів, а також вилучених активів країни-агресора.

Для належної організації зазначених процесів необхідно сформувати та впровадити відповідне законодавче та нормативно-правове забезпечення. Це потребує якісного наукового супроводження, адже подібне забезпечення впроваджується в Україні вперше з моменту здобуття незалежності.

Перший незалежний і об'єктивний звіт щодо втрат України від війни та потреб у відновленні за станом на 1 червня 2022 р. був представлений 9 вересня 2022 р. Світовий банк, Європейська комісія та уряд України у співпраці з міжнародними партнерами презентували спільний звіт, у якому об'єктивно оцінено поточні потреби у відбудові та відновленні України, які становлять 349 мільярдів доларів США [1].

Віце-президент Світового банку А. Б'єрде у грудні 2022 р. зазначити, що для повоєнного відновлення України необхідно щонайменше 500–600 мільярдів євро. Вона зауважила, що відновлення держави потребує ретельно обґрунтованого стратегічного плану, подібного до Плану Маршалла, і фінансування має бути забезпечене через комбінацію державних і приватних коштів [2].

План відновлення України (Recovery Plan) був презентований на конференції в Лугано в липні 2022 р. Загальна вартість цього плану становить 750 мільярдів доларів США і він розрахований на реалізацію протягом 10 повоєнних років. Президент України зазначив, що держава сподівається, що дві третини необхідного фінансування буде забезпечено міжнародними партнерами. У довгостроковій перспективі ці кошти можуть бути повернуті донорам та кредиторам за рахунок репарацій з країни-агресора.

Президент також наголосив, що загальна потреба у фінансуванні для відновлення України перевищує 1 трильйон доларів США. У цьому контексті буде створено спеціальну систему шефства, яка дозволить провідним країнам і компаніям долучитися до відбудови регіонів, міст, галузей і підприємств. Зацікавленість у такій системі вже висловили Франція, Великобританія, Німеччина, Сполучені Штати Америки, Японія, Канада, а також ще 16 країн [3].

План відновлення України був розроблений Національною радою з відновлення України від наслідків війни, яка є консультативно-дорадчим органом, створеним відповідно до Указу Президента України № 266/2022 від 21 квітня 2022 р. [4]. Для забезпечення ефективної роботи Ради та підготовки фахових пропозицій було створено 23 робочі групи, що охоплюють різні напрями, серед яких: відновлення та розбудова інфраструктури; функціонування фінансової системи, її реформування та розвиток; будівництво, містобудування, модернізація міст і регіонів.

Після двох років повномасштабного вторгнення Росії в Україну, уряд України, Група Світового банку, Європейська комісія та Організація Об'єднаних Націй оприлюднили результати оновленої «Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення» (RDNA3). Згідно з цією оцінкою, за станом на 31 грудня 2023 р. загальна вартість відбудови та відновлення в Україні становить 486 мільярдів доларів США протягом наступного десятиліття.

Таким чином, оцінка загальної вартості відновлення України та очікувані джерела фінансування відбудови формують один із підходів до аналізу актів правового регулювання у системі господарсько-правових засобів забезпечення фінансування проєктів відбудови України. Акти правового регулювання можуть бути розглянуті за різними підходами, покладаючи в основу різні критерії.

У подальшому ці акти доцільно систематизувати в межах трирівневої структури:

- міжнародний рівень – акти, що регулюють співпрацю України з міжнародними організаціями та донорами;
- національний рівень – акти, що забезпечують державне управління фінансуванням і відновленням;

– регіональний рівень – нормативно-правові документи, що спрямовані на вирішення локальних проблем у межах територіальних громад.

Крім того, важливо враховувати, що фінансування проєктів відновлення здійснюється з різних джерел. Допомога міжнародних партнерів у вигляді грантів, позик і кредитів передбачає застосування специфічних правових механізмів. Таким чином, джерело фінансування можна розглядати як один із критеріїв систематизації актів правового регулювання в системі господарсько-правових засобів забезпечення фінансування проєктів відбудови.

З перших днів повномасштабного вторгнення Росії Світовий банк оперативного адаптував наявні проєкти до найбільш нагальних потреб України, а також реалізовував нові ініціативи, які відповідали актуальним викликам. Одним із прикладів є Проєкт SUGRE, який має на меті підтримку реформ, спрямованих на зміцнення управління державними інвестиціями, удосконалення фіскального управління на місцевому рівні та покращення доброчесності адміністрування доходів і якості обслуговування платників податків. Цей проєкт спрямований на підтримку реформ у таких напрямках:

- реформа адміністрування доходів бюджету;
- управління фінансами місцевих бюджетів для післявоєнного відновлення;
- управління публічними інвестиціями [5].

Також у рамках Проєкту Світового банку «PEACE in Ukraine» Міністерство фінансів України залучило гранти та позики на загальну суму 19,5 млрд доларів США і 1,44 млрд євро, з яких 17,97 млрд доларів США становили гранти. З початку повномасштабного вторгнення Сполучені Штати Америки надали Україні грантову допомогу у розмірі 20,4 млрд доларів США. Крім того, Європейський Союз виділив значний грант у розмірі 50 млн євро для відновлення систем постачання електроенергії, води, опалення та управління відходами на деокупованих територіях Київської області [6].

Головною перевагою грантів є те, що ці кошти не потрібно повертати за умови дотримання визначених умов грантодавців чи розпорядників коштів. Це робить грантові ресурси надзвичайно важливими для реалізації конкретних проєктів та цілей, пов'язаних із відновленням регіонів.

Ще одним прикладом забезпечення правового механізму фінансування проєктів є укладення Меморандуму про взаєморозуміння між урядом України та Групою Світового банку, до складу якої входять Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародне агентство розвитку, Міжнародна фінансова корпорація та Багатостороння агенція з гарантій інвестицій. Укладання цього меморандуму відбулося 7 червня 2024 р.

Основною підставою для укладення Меморандуму про взаєморозуміння стала нагальна потреба у реформуванні житлового сектору України. Ця проблема була очевидною ще до повномасштабного вторгнення Росії, проте загострилася внаслідок війни. Значні втрати житлового фонду призвели до того, що велика кількість українців залишилася без житла або без належних умов для проживання. Особливо гостро ця проблема постала перед внутрішньо переміщеними особами, які потребують забезпечення житлом.

Крім того, ситуація ускладнилася через скорочення бюджетних можливостей держави для вирішення житлових проблем, а також через обмежену здатність і готовність приватного сектору інвестувати у розвиток житлового сектору. Враховуючи ці виклики, укладений Меморандум про взаєморозуміння передбачає тісну співпрацю між урядом і міжнародними партнерами для розробки та впровадження ефективних механізмів фінансування й управління проєктами у сфері житлової реформи [7].

У цьому контексті варто зазначити, що регіональні житлові програми потребують оновлення з урахуванням воєнного стану, в якому опинилася Україна з лютого 2022 р. Можна визначити такі перспективи державної житлової регіональної політики: оновлення регіональних житлових програм із урахуванням руйнування житлового фонду внаслідок війни, забезпечення житлової потреби внутрішньо переміщених осіб; подолання дискримінаційних елементів у забезпеченні житлової потреби мешканців відповідних територіальних громад; підтримка реконструкції житлово-комунальної інфраструктури; поширення інформації серед населення про енергозбереження та запропонування механізмів його реалізації [8, с. 209].

У межах огляду національного рівня слід зазначити, що законодавча робота в напрямку врегулювання фінансування проєктів відбудови лише розпочинається. Наразі кількість законів, спрямованих на врегулювання окремих аспектів забезпечення фінансування проєктів відновлення, є обмеженою.

Одним із прикладів таких нормативних актів є Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр

майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» № 2923-ІХ від 23 лютого 2023 р. [9].

Цей закон є важливим кроком у напрямку створення правового механізму, що сприятиме фіксації завданих збитків, обліку пошкодженого майна та розробці механізмів компенсації. Його прийняття демонструє поступовий перехід до формування цілісної нормативно-правової бази, спрямованої на вирішення комплексних питань відновлення України в післявоєнний період.

Ще одним прикладом законодавчого врегулювання питань фінансування відновлення є Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» [10], яким було запроваджено створення Фонду ліквідації наслідків збройної агресії. До цього фонду мають надходити активи примусово вилучених російських компаній, які будуть спрямовані на відновлення електропостачання та освітлення. Джерелами наповнення фонду є конфісковані фінансові ресурси на території України, а також кошти, отримані від продажу примусово вилученого майна юридичних осіб Росії. Розподіл коштів фонду здійснюється за погодженням із Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету для фінансування відновлення електро- та газопостачання.

Хоча попередні оцінки збитків, локальні відновлювальні роботи та розробка правових механізмів ведуться від початку повномасштабної агресії, для системної організації цих процесів у повоєнній перспективі необхідно створити цілісне законодавче та нормативно-правове поле. Це поле потребує ретельного наукового супроводу для забезпечення ефективності правового регулювання.

У цьому контексті можна виокремити дві моделі повоєнного відновлення України:

- 1) компенсаційної моделі – передбачає відшкодування коштів власникам знищеного або пошкодженого майна, що є традиційним підходом до вирішення подібних проблем;
- 2) інноваційної моделі – передбачає розбудову принципово нової економіки, заснованої на сучасних технологічних засадах. Такий підхід потребуватиме значно більших фінансових ресурсів і координації міжнародної підтримки [11]. Розробка і впровадження цих моделей вимагає комплексного підходу та значної уваги до їхнього нормативно-правового супроводження.

Основну нормотворчу діяльність у системі господарсько-правових засобів забезпечення фінансування проєктів відновлення України наразі виконує уряд. Адже важливою складовою фінансування відбудови є урядові субвенції, які відіграють основну роль у забезпеченні регіонів необхідними ресурсами для відновлення.

Уряд України здійснює розподіл фінансових ресурсів між регіонами на конкретні цілі, враховуючи рівень руйнувань та реальні потреби. Цей підхід дозволяє спрямовувати кошти на першочергові заходи, такі як відновлення критичної інфраструктури.

Згідно з даними, за станом на серпень 2023 р. загальна сума субвенцій, виділених із Фонду ліквідації наслідків збройної агресії, становила 11,4 мільярда гривень [12, с. 67]. Така фінансова підтримка є важливим кроком у напрямку реалізації державної політики відновлення регіонів та забезпечення сталого розвитку територій.

Урядом заплановано, що відбудова України відбуватиметься у три етапи.

Перший етап передбачає негайне відновлення там, де це вже можливо. Основна увага приділяється ремонтам незруйнованих будівель, зокрема відновленню дахів, встановленню вікон тощо.

Другий етап розпочнеться одразу після завершення бойових дій і охоплюватиме роботи з відновлення критичної інфраструктури, такі як електропостачання, водовідведення, зведення понтонних мостів.

Третій етап зосередиться на відбудові країни відповідно до параметрів і стандартів Європейського Союзу [11].

У межах першого етапу відновлення варто звернути увагу на приклади конкретних заходів. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання фінансування робіт з відновлення зруйнованого майна та інфраструктури» № 879 від 29 липня 2022 р. затверджено Порядок використання коштів із рахунка «Фонд відновлення зруйнованого майна та інфраструктури» (далі – Порядок) [13].

Цей Порядок визначає механізм здійснення видатків і використання коштів із зазначеного рахунка, відкритого Міністерством інфраструктури в Національному банку України. Рахунок передбачає зарахування внесків від фізичних та юридичних осіб приватного і/або публічного права в національній та іноземній валюті. Метою використання коштів є відновлення зруйнованого майна й інфраструктури, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених повномасштабною військовою агресією Росії.

Відповідно до Порядку, термін «зруйновані майно та інфраструктура» охоплює об'єкти нерухомого майна, які належать фізичним і юридичним особам усіх форм власності, а також об'єкти інфраструктури, зруйновані, пошкоджені або знищені внаслідок бойових дій, терористичних актів чи диверсій, спричинених збройною агресією Росії проти України.

Відновлення зруйнованого майна та інфраструктури передбачає:

– розроблення проєктної документації та проведення її експертизи відповідно до вимог чинного законодавства;

- придбання об'єктів нерухомості для заміни знищених;
- будівництво та поточний ремонт об'єктів нерухомості [13].

Порядок визначає:

- алгоритм дій (механізм) використання коштів із рахунка фонду;
- покроковий підхід до подання заявниками звернень;
- процес розгляду звернень і підготовки пропозицій щодо розподілу коштів Фонду;
- напрями використання коштів фонду та їхніх отримувачів;
- механізм фінансування об'єктів зруйнованого майна й інфраструктури.

Згідно з пунктом 8 Порядку, Кабінет Міністрів України затвердив склад Міжвідомчої комісії з розгляду звернень та підготовки пропозицій щодо розподілу коштів фонду за об'єктами, які підлягають відновленню.

У цьому контексті варто врахувати наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо пріоритезації проєктів ліквідації наслідків, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» № 964 від 20 жовтня 2023 р. [14]. Ці рекомендації розроблено відповідно до вимог Порядку, що забезпечує систематичний підхід до організації процесу відновлення.

Ще одним прикладом нормативно-правового забезпечення є Постанова Кабінету Міністрів України № 1279 від 15 листопада 2022 р., якою затверджено Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в межах спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проєкту «Розвиток міської інфраструктури – 2».

Цим нормативно-правовим актом передбачено розподіл понад 1,66 млрд грн субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам [15]. Слід зазначити, що Програма з відновлення України є продовженням Надзвичайної кредитної програми для відновлення в Україні, підписаної ще у 2014 р., яка передбачала залучення 200 млн євро. Ця програма була першою експериментальною ініціативою, що поєднувала кредитування для України та безповоротне надання коштів для місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування [16]. В умовах висловлення в політикумі США думок про необхідність перевірок витрачання коштів американських платників податків, наданих Україні, а також наявності корупційних скандалів в Україні важливого значення набуває посилення внутрішньоукраїнського державного контролю. Сьогодні «...державний контроль є невід'ємним атрибутом ринкової економіки. Саме завдяки йому запобігають порушенням і свавіллям в економіці» [17, с. 103]. Тому використання державних і грантових коштів при повоєнній і поточній відбудові України має ефективно контролюватися.

Значний потенціал для післявоєнного відновлення України становить і транскордонна електронна комерція. Створення сприятливих умов для інтеграції України у світовий цифровий ринок прискорить економічне відновлення країни. Водночас існує необхідність комплексного підходу до правового регулювання, який би враховував питання мовної доступності, технічної безпеки, захисту прав споживачів та гармонізації з міжнародними стандартами [18, с. 3516].

Висновки. На підставі викладеного можна зробити такі висновки:

1) господарсько-правові засоби забезпечення фінансування проєктів відновлення ще не виокремлені в окрему категорію та не визначені ні в законодавстві України, ні в юридичній науці. Існує реальна потреба у їхній систематизації за різними критеріями. Це дозволить окреслити обсяг інструментів, необхідних для швидкого та ефективного післявоєнного відновлення України, а також виявити прогалини в правовому регулюванні;

2) нині основою нормативно-правової бази, яка визначає господарсько-правові засоби забезпечення фінансування проєктів відновлення, є підзаконні нормативно-правові акти уряду України. Таким чином, нагальною є потреба в розробці ґрунтовної законодавчої бази та створенні комплексного правового механізму забезпечення фінансування проєктів відбудови України;

3) пріоритетним завданням для законодавчої політики держави та юридичної науки є розробка, акумуляція та уніфікація господарсько-правових засобів у єдиний функціональний механізм. Такий механізм має бути чітко визначений у законодавстві України та сприяти координації зусиль для забезпечення ефективного відновлення країни.

4) перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі полягають у вивченні, аналізі та оцінці нормативно-правових актів, які регулюють господарсько-правові засоби забезпечення фінансування проєктів відбудови України в межах систематизації за різними рівнями (міжнародний, національний, регіональний), моделями (компенсаційна, інноваційна), а також іншими критеріями та підставами такої систематизації. Одним із основних завдань у цьому напрямі має стати виявлення прогалів у правовому регулюванні, оцінка ефективності як окремих господарсько-правових засобів забезпечення фінансування проєктів відбудови, так і всієї системи таких засобів, з метою розробки ефективного комплексного правового механізму для підтримки процесів відновлення України.

Список використаних джерел

1. Чернишов О. За незалежними даними звіту Світового банку, Єврокомісії та Уряду – Україні необхідно \$ 349 млрд для відбудови та відновлення. Міністерство розвитку громад та територій України : сайт. 09.09.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksii-chernyshov-za-nezalezhnymy-danymy-zvitu-svitovoho-banku-ievrokomisii-ta-uriadu-ukraini-neobkhdno-349-mlrd-dlia-vidbudovy-ta-vidnovlennia> (дата звернення: 15.11.2024).
2. Світовий банк назвав мінімальну суму, потрібну для відновлення України. *Ділова столиця* : сайт. 04.12.2022. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/world/svitoviy-bank-nazvav-minimalnu-sumu-potribnu-dlya-vidnovlennya-ukrajini-04122022-470454> (дата звернення: 15.11.2024).
3. Відбудова України буде найбільшим внеском у підтримку глобального миру – промова Президента на Міжнародній конференції з питань відновлення України в Лугано. Офіс Президента України : офіційне інтернет-представництво. 04.07.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vidbudova-ukrayini-bude-najbilshim-vneskom-u-pidtrimku-globa-76261> (дата звернення: 15.11.2024).
4. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: указ Президента України № 266/2022 від 21.04.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (дата звернення: 17.11.2024).
5. Керівництво Мінфіну провело ряд робочих зустрічей у рамках місії Світового банку щодо нового Проєкту «Підтримка відбудови шляхом розумного фіскального управління» (SURGE). Міністерства фінансів України : офіційний сайт. 10.05.2024. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/the_ministry_of_finance_held_a_number_of_working_meetings_within_the_framework_of_the_world_bank_mission_on_the_new_surge_project-4597 (дата звернення: 18.11.2024).
6. Джерела фінансування відбудови України: перелік. *Екосенс* : сайт. 26.11.2023. URL: <https://vidnova.info/dzherela-finansuvannya-vidbudovy-ukrayiny.html> (дата звернення: 18.11.2024).
7. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Групою Світового банку від 07.06.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910_001-24#Text (дата звернення: 18.11.2024).
8. Теремецький В. І., Аврамова О. Є. Стратегічне реформування управління місцевим житловим фондом на прикладі Харківської області в умовах війни з урахуванням післявоєнного відновлення. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості : тези допов. Сьомої щорічної всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 серп. 2023 р.). Київ : АПСВТ, 2023. С. 68–72. URL: <https://drive.google.com/file/d/1UkoVM2bmXjwK6ByrnyvzudbVrk3t8CNZ/view> (дата звернення: 20.11.2024).
9. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України № 2923-IX від 23.02.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
10. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» : Закон України № 2700-IX від 19.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2700-IX#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

11. Зубик С., Зимовець В. Кошти для післявоєнної відбудови: ілюзія грошового дощу. *Вокс Україна* : сайт. 23.11.2022. URL: <https://voxukraine.org/koshty-dlya-pislyavoyennoyi-vidbudovy-ilyuziya-groshovogo-doshhu> (дата звернення: 15.11.2024).
12. Клименко К. В., Савостьяненко М. В. Підходи до оцінки наслідків повномасштабної російської агресії, пріоритети фінансового забезпечення повоєнного відновлення України. *Фінанси України*. 2022. Вип. 9. С. 53–78. URL: https://finukr.org.ua/docs/FU_22_09_053_uk.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
13. Деякі питання фінансування робіт з відновлення зруйнованого майна та інфраструктури : Постанова Кабінету Міністрів України № 879 від 29.07.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pyannia-finansuvannia-robit-z-a879> (дата звернення: 19.11.2024).
14. Про затвердження методичних рекомендацій щодо пріоритезації проектів ліквідації наслідків, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України № 964 від 20.10.2023 р. URL: <https://mtu.gov.ua/documents/2355.html> (дата звернення: 15.11.2024).
15. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в межах спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Розвиток міської інфраструктури – 2» : Постанова Кабінету Міністрів України № 1279 від 15.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.11.2024).
16. «Програма з відновлення України»: Уряд розподілив субвенцію на реалізацію 83 проектів у 10 областях. Dnipropetrovsk Investment Agency : сайт. 08.12.2022. URL: <https://dia.dp.gov.ua/programa-z-vidnovlennya-ukra%D1%97ni-uryad-rozpodiliv-subvenciyu-na-realizaciyu-83-proyektiv-u-10-oblastyax/> (дата звернення: 15.11.2024).
17. Дерев'янюк Б. В. Про удосконалення здійснення державного контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 99–102. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/358>.
18. Ustymenko V., Teremetskyi V., Kurepina O., Nemyrovska O., Poltavskyy O., Dovhan V. Legal Regulation and the Role of Cross-Border Electronic Commerce in the Process of Post-War Reconstruction of Ukraine [Правове регулювання та роль транскордонної електронної комерції в процесі післявоєнної відбудови України]. *Journal of Ecohumanism*. 2024. №3(4). P. 3515–3530. URL: <https://ecohumanism.co.uk/joe/ecohumanism/article/view/3869>.

References

1. Chernyshov, O. (September 9, 2022). *Za nezalezhnymy danymy zvituv Svitovoho banku, Yevrokomisii ta Uriadu - Ukraini neobkhdno \$ 349 mlrd dlia vidbudovy ta vidnovlennia* [According to independent data from the report of the World Bank, the European Commission and the Government, Ukraine needs \$349 billion for reconstruction and recovery]. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy: sait. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksii-chernyshov-za-nezalezhnymy-dany-my-zvitu-svitovoho-banku-ievrokomisii-ta-uriadu-ukraini-neobkhdno-349-mlrd-dlia-vidbudovy-ta-vidnovlennia> [in Ukrainian].
2. Svitovyi bank nazvav minimalnu sumu, potribnu dlia vidnovlennia Ukrainy (December 4, 2022). [The World Bank named the minimum amount needed to restore Ukraine]. *Dilova stolytsia - Business capital: sait*. Retrieved from <https://www.dsnews.ua/ukr/world/svitoviy-bank-nazvav-minimalnu-sumu-potribnu-dlya-vidnovlennya-ukrajini-04122022-470454> [in Ukrainian].
3. Vidbudova Ukrainy bude naibilshym vneskom u pidtrymku hlobalnoho myru – promova Prezydenta na Mizhnarodnii konferentsii z pytan vidnovlennia Ukrainy v Luhano (June 4, 2022) [The reconstruction of Ukraine will be the greatest contribution to the support of global peace - the President's speech at the International Conference on the Reconstruction of Ukraine in Lugano]. *Ofis Prezydenta Ukrainy: Ofitsiine internet-predstavnytstvo - Office of the President of Ukraine - Official Internet Representation*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/vidbudova-ukrayini-bude-najbilshim-vneskom-u-pidtrimku-globa-76261> [in Ukrainian].
4. *Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny: (April 21, 2022)* [The issue of the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War]: ukaz Prezydenta Ukrainy № 266/2022. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> [in Ukrainian].
5. Kerivnytstvo Minfinu provelo riad robochykh zustrichei u ramkakh misii Svitovoho banku shchodo novoho Proiektu «Pidtrymka vidbudovy shliakhom rozumnoho fiskalnoho upravlinnia» (SURGE) (May 10, 2024) [The

- leadership of the Ministry of Finance held a number of working meetings within the framework of the World Bank mission regarding the new Project «Supporting Reconstruction through Smart Fiscal Management» (SURGE)]. *Ministerstvo finansiv Ukrainy - Ministry of Finance of Ukraine: Ofitsiyni sait*. Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/the_ministry_of_finance_held_a_number_of_working_meetings_within_the_framework_of_the_world_bank_mission_on_the_new_surge_project-4597 [in Ukrainian].
6. Dzherela finansuvannia vidbudovy Ukrainy: perelik (November 26, 2023). [Sources of funding for the reconstruction of Ukraine]. *Ekosens: sait*. Retrieved from <https://vidnova.info/dzherela-finansuvannya-vidbudovy-ukrayiny.html> [in Ukrainian].
 7. *Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Uriadom Ukrainy ta Hropoiu Svitovoho banku (June 7, 2024). [Memorandum of Understanding between the Government of Ukraine and the World Bank Group]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910_001-24#Text [in Ukrainian].
 8. Teremeskyi, V. I., Avramova, O. E. (2023). Strategic reforming of local housing stock management on the example of Kharkiv region in war conditions, taking into account post-war recovery. *Municipal reform in the context of the European integration of Ukraine: the position of the authorities, scientists, trade unions and the public: abstracts of reports of the Seventh Annual All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kyiv, August 25, 2023)*. Kyiv: APSVT, 68-72. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1UkoVM2bmXjwK6ByrnyvzudbVrk3t8CHZ/view> [in Ukrainian].
 9. *Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzhenoho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoiu Federatsiieiu proty Ukrainy (February 23, 2023) [On compensation for damage and destruction of certain categories of immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of property damaged and destroyed as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by armed aggression Russian Federation against Ukraine]: Zakon Ukrainy № 2923-IX*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> [in Ukrainian].
 10. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2022 rik» (October 19, 2022). On amendments to the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2022»: Zakon Ukrainy № 2700-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2700-IX#Text> [in Ukrainian].
 11. Zubyk, S. & Zymovets V. (November 23, 2022). Koshty dlia pisliavoiennoi vidbudovy: iliuziia hroshovoho doshchu [Funds for post-war reconstruction: the illusion of cash rain]. *Voks Ukraina: sait*. Retrieved from <https://voxukraine.org/koshty-dlya-pislyavoyennoyi-vidbudovy-ilyuziya-groshovogo-doshhu> [in Ukrainian].
 12. Klymenko, K. V. & Savostianenko, M. V. (2022). Pidkhody do otsinky naslidkiv povnomasshtabnoi rosiiskoi ahresii priorytety finansovoho zabezpechennia povoiennoho vidnovlennia Ukrainy [Approaches to the assessment of the consequences of full-scale Russian aggression, the priorities of financial support for the post-war recovery of Ukraine]. *Finansy Ukrainy - Finance of Ukraine, 9*, 53-78. Retrieved from https://finukr.org.ua/docs/FU_22_09_053_uk.pdf [in Ukrainian].
 13. *Deiaki pytannia finansuvannia robit z vidnovlennia zruinovanoho maina ta infrastruktury (July 29, 2022) [Some issues of financing works to restore destroyed property and infrastructure]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 879*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-finansuvannia-robit-z-a879> [in Ukrainian].
 14. *Pro zatverdzhennia metodychnykh rekomendatsii shchodo priorityzatsii proektiv likvidatsii naslidkiv, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoiu Federatsiieiu proty Ukrainy (October 20, 2023) [On the approval of methodological recommendations regarding the prioritization of projects to eliminate the consequences caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine: order of the Ministry of Community Development, Territories and Infrastructure of Ukraine]: nakaz Ministerstva rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury Ukrainy № 964*. Retrieved from <https://mtu.gov.ua/documents/2355.html> [in Ukrainian].
 15. Pro zatverdzhennia Poriadku ta umov nadannia subventsii z derzhavnogo biudzhetu mistsevym biudzhetam na vidnovlennia obektiv krytychnoi infrastruktury v mezhakh spilnogo z Mizhnarodnym bankom rekonstruksii ta rozvytku projektu «Rozvytok miskoi infrastruktury – 2» [On the approval of the Procedure and conditions for providing subventions from the state budget to local budgets for the restoration of critical infrastructure

- facilities within the scope of the joint project with the International Bank for Reconstruction and Development «Urban Infrastructure Development - 2»]; postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1279. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. «Prohrama z vidnovlennia Ukrainy»: Uriad rozpodilyv subventsiiu na realizatsiiu 83 proiektiv u 10 oblastiakh (December 8, 2022) [«Ukraine Recovery Program»: The government distributed subventions for the implementation of 83 projects in 10 regions]. *Dnipropetrovske investytsiine ahentstvo: sait*. Retrieved from <https://dia.dp.gov.ua/programa-z-vidnovlennya-ukra%D1%97ni-uryad-rozpodiliv-subvenciyu-na-realizaciyu-83-proiektiv-u-10-oblastyax/> [in Ukrainian].
 17. Derevianko, B. V. (2015). Pro udoskonalennia zdiisnennia derzhavnoho kontroliu ta nahliadu za diialnistiu subiektiv hospodariuvannia [On the improvement of the state control and supervision by activity of economic entities]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal electronic scientific journal*, 4, 99–102. Retrieved from <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/358> [in Ukrainian].
 18. Ustymenko, V., Teremetskyi, V., Kurepina, O., Nemyrovska, O., Poltavskyi, O., & Dovhan, V. (2024). Legal Regulation and the Role of Cross-Border Electronic Commerce in the Process of Post-War Reconstruction of Ukraine. *Journal of Ecohumanism*, 3(4), 3515–3530. Retrieved from <https://ecohumanism.co.uk/joe/ecohumanism/article/view/3869> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI:10.35774/app2024.04.079

УДК 343.2/7

Ілля Бозаджиєв,

студент магістратури Запорізького
національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9776-6066>

МАСОВІ ВБИВСТВА В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ ТА РИЗИКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЦИВІЛЬНИМ ОБІГОМ ЗБРОЇ

У статті проаналізовано досвід різних країн та підготовку злочинців до масових вбивств. Зазначено, що масові вбивства можуть бути вчинені за допомогою різних засобів ураження. Окрім вогнепальної зброї, це ножи, аміачна селітра, хімічні засоби тощо. Легкий доступ до мережі Internet полегшує правопорушникам шлях до реалізації їхніх злочинних цілей. Масові вбивці не обирали своєю ціллю важкодоступні місця для терактів. Основними місцями терактів були зони, в яких заборонено носіння, застосування вогнепальної зброї. До них відносяться: школи, дитячі розважальні центри, коледжі. В англомовному науковому співтоваристві ці зони називають «gun free zone». Констатовано, що проблема з так званими «масшутінгами» (масовими розстрілами) не є унікальною особливістю Сполучених Штатів Америки чи інших країн з ліберальним збройним законодавством. Спільні риси масових вбивств також були зазначені чеським вченим О. Анісіним, що робить цю проблему загрозою міжнародного характеру на рівні внутрішнього тероризму.

Особливу увагу в науковій праці приділено внутрішньоправовій ситуації Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії – країни, яка з середини 1990-х рр. веде послідовну політику щодо вилучення зброї з цивільного обігу. За посиланням на статистичні дані парламенту Великої Британії було виявлено тенденцію зі зростанням правопорушень із застосуванням холодної зброї протягом 13-річного періоду (2010–2023 рр.). У 2024 р. масове вбивство, вчинене 17-річним А. М. Рудакубаном родом з Уельсу, підданним Сполученого Королівства, призвело до масових заворушень. Уряд Великої Британії екстрено зібрався для розгляду цієї ситуації як

© Бозаджиєв Ілля, 2024

питання, що стосується національної безпеки.

Наведено позитивний досвід громадської організації й однойменної програми 4-H (США) в цивільній підготовці дітей та підлітків до застосування вогнепальної зброї. Наведено внутрішню статистику, що спортивна вогнепальна стрільба порівняно з контактними видами дитячого спорту призводить до меншої кількості травм.

Актуалізована давня дискусія щодо правової невизначеності зі збройовим законодавством України, а саме відсутність закону про цивільну зброю та самозахист. Проаналізовано полярні позиції українських науковців щодо цивільного обігу пістолетів та револьверів. Актуалізується питання щодо імплементації зброярської культури, курсів тактичної медицини та безпечного поводження зі зброєю в Україні.

Ключові слова: масове вбивство; цивільний обіг зброї; вогнепальна зброя; зброярська культура.

Bozadzhiev I.

Mass killings around the world and the risks associated with civilian arms trafficking

The article analyzes the experience of different countries and the preparation of criminals for mass murder. It is noted that mass murders can be committed using various means of destruction. In addition to firearms, these include knives, ammonium nitrate, chemicals, etc. Easy access to the Internet facilitates offenders in achieving their criminal goals. Mass murderers did not target hard-to-reach places for terrorist attacks. The primary locations of terrorist attacks were areas where it is prohibited to carry or use firearms, such as schools, children's entertainment centers, and colleges. In the English-speaking scientific community, these zones are referred to as «gun-free zones». The issue of so-called «mass shootings» is not unique to the United States or other countries with liberal gun laws. Czech scholar Alexei Anisin has also pointed out the common features of mass killings, highlighting this problem as an international threat at the level of domestic terrorism.

Particular attention to the domestic legal situation in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, a country that, since the mid-1990s, has been pursuing a consistent policy of removing weapons from civilian circulation. Citing statistics from the UK Parliament, a trend of increasing offenses involving bladed weapons over 13 years (2010-2023) was identified. In 2024, a mass murder committed by 17-year-old Axel Mugaŋwa Rudakuban, a Welsh national and British citizen, led to widespread unrest. The UK government convened urgently to address this situation as a matter of national security.

The article presents the positive experience of a civil society organization and the 4-H program of the same name (USA) in civilian firearms training for children and adolescents. The author provides internal statistics showing that sport shooting results in fewer injuries compared to contact sports for children.

The article revisits the long-standing debate on the legal uncertainty of Ukraine's arms legislation, particularly the absence of a law regulating civilian weapons and self-defense. The author analyses the opposing views of Ukrainian scholars on the civilian circulation of guns and revolvers. The issue of promoting a gun culture, tactical medicine courses, and safe handling of weapons in Ukraine.

Keywords: mass murder; civilian circulation of weapons; firearms; gun culture.

Постановка проблеми. З моменту проголошення незалежності України питання щодо законодавчого урегулювання застосування цивільними особами короткоствольної зброї підіймалося регулярно. В спадок від Радянського Союзу нашій країні залишилася невдосконала нормативна база щодо цивільного обігу зброї. Наразі це питання регулюється Міністерством внутрішніх справ України, а саме наказом № 622 [1]. Його було прийнято у 1998 р. і з певними змінами він чинний і на сьогодні.

Голова підкомітету з питань організації охорони громадської безпеки і порядку, комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України О. Дануца зазначив, що Україна – єдина країна в Європі, яка не врегулювала питання цивільної вогнепальної зброї на рівні окремого закону. Треба зазначити, що в українському науковому середовищі немає однозначної позиції з приводу майбутнього закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доктор юридичних наук Є. Курінний у статті для ДДУВС про питання легалізації короткоствольної зброї за 2021 р. стверджує, що українське суспільство не підготовлено до впровадження ліберальної моделі правового регулювання цивільного обігу зброї. На його думку, вдалим прикладом для імплементації іноземного досвіду в українське законодавство є юридичний шлях Великобританії [2].

Протилежну думку має кандидат історичних наук, доцент Г. Щигельська. В своїх тезах вона наголошує, що досвід США та Швейцарії в регулюванні збройового законодавства є більш релевантним для України. І легалізація пістолетів та револьверів – це необхідний процес для формування безпеки громадян, які бажають реалізувати своє конституційне право на самозахист. Також вона посилається на дані Української асоціації власників зброї (УАВЗ), які свідчать про те, що під час правопорушень переважно застосо-

ується саме нелегальна зброя, тоді як застосування зареєстрованої зброї, за статистикою правопорушень, знаходиться на низькому рівні [3].

Прийняти за аксіому будь-яку з цих точок зору буде недоречно. Адже обидва науковці використовують одні і ті самі аргументи для діаметрально протилежних висновків.

Мета наукової статті – дослідження питання щодо обігу зброї в новій правовій дійсності іноземних держав як до, так і після пандемії COVID-19. Визначити, як саме підготувати цивільну людину до володіння вогнепальною зброєю і чи не стане це перепоною для мирного життя.

Методи дослідження. В праці застосовувались різні наукові методи, а саме метод аналітико-синтетичної переробки й відбору необхідної інформації, компаративний метод, метод узагальнення тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корисним прикладом для правового аналізу є країна із заборонаю обігу пістолетів та револьверів для цивільного населення, а саме Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії. Після терористичного акту, скоєного 43-річним педофілом Т. Гамільтоном у початковій школі шотландського міста Данблейн 13-го березня 1996 р. в Сполученому Королівстві, було посилено регулювання обігу цивільної зброї. За офіційною фабулою судового процесу зазначено, що він вбив із застосуванням пістолета та револьвера 17 людей та 16-ро було поранено [4]. Під час суспільної паніки та під тиском родичів постраждалих після терактів у Данблейні та Хангерфорді було видано закон про повну заборону придбання пістолетів та револьверів, окрім калібру 22гl від 1997 р. (окрім Північної Ірландії та колоній), але і його було заборонено згодом. Незабаром ситуація призвела до того, що навіть олімпійський резерв англійських стрільців не мав права легально мати зброю для тренувань до міжнародних змагань [5].

Наразі наукове співтовариство може бачити результати такої політики. Так, кількість злочинів із застосуванням вогнепальної зброї зменшилась, але теракти з іншими видами зброї займають велике місце в житті підданих Сполученого Королівства.

У 2010 р. у графстві Камбрія за участі Д. Берда відбулось масове вбивство із застосуванням дробовика «Сайга-12» дванадцятого калібру та напівавтоматичного карабіну 22-го калібру (зброя такого типу легальна і в Україні для спортивної та мисливської стрільби). В результаті дій Д. Берда загинуло 13 осіб та 10 було поранено. Враховуючи вищезазначене зрозуміло, що заборона на придбання вогнепальної короткоствольної зброї не завадила Д. Дерріку знайти спосіб скоїти особливо тяжкий злочин.

Починаючи з 2010-х рр. по теперішній час, за даними бібліотеки Палати громад Британії, злочини із застосуванням холодної зброї мають тенденцію до зростання. Кількість правопорушень на 2023 р. поступається лише 2019 р., коли був пік злочинів за весь період дослідження [6]. Тенденція до зменшення кількості злочинів із застосуванням холодної зброї у період з 2019 по 2023 р. пов'язана з впровадженням карантину через COVID-19. Проте негативна динаміка щодо зростання правопорушень повернулася приблизно після того, як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) офіційно визнала, що пандемія коронавірусу більше не є надзвичайною ситуацією у галузі охорони здоров'я [7]. У липні 2024 р. телерадіомовна компанія «BBC News» та газета «The Guardian» повідомили про теракт, вчинений 17-річним А. М. Рудакубаном. Він холоднокрівно зарізав двох дівчат, поранив ще одинадцять людей, яких госпіталізували у важкому стані, де одна дівчина загинула у відділенні реанімації. Всі ці події відбулись на території танцювального тренувального центру «Hart Space». Ця ситуація призвела до масових заворушень у Сполученому Королівстві і посилила відчуття загрози перед збройним нападом у підданих його величності. Це все стало причиною довготривалої дискусії на рівні англійського парламенту щодо проблеми масових вбивств, яка була кваліфікована як загроза національній безпеці [8].

Аналізуючи усі масові вбивства, стає очевидним наявність спільних рис у цих актах безпідставної жорстокості. По-перше, терористами є нереалізовані, відторгнуті суспільством психічно понівечені люди, які мають схильність до самогубств після масових вбивств. По-друге, вони озброюються пістолетами, дробовиками, рушницями, ножами – будь-чим. Заборона цивільного обігу вогнепальної зброї не заважає таким людям нападати на тих, хто не може дати відсіч. По-третє, зміна збройового законодавства не призвела до фактичного зниження рівня злочинності, а просто збільшила кількість застосування інших видів зброї. Основними місцями нападу є так звані «gun free zone» або «зони без зброї». До них відносяться: школи; університети; коледжі; театри; кінотеатри; парки; рекреаційні зони; інші міста залежно від законодавства країни.

Данблейн (13.03.1996), Колумбайн (20.04.1999), Керч (17.10.2018) [9] – це населені пункти, в школах яких відбулись масові вбивства з використанням вогнепальної зброї. В цих трьох містах діє абсолютно не схоже збройове законодавство, але є спільна риса, що об'єднує їхні теракти, – місце злочину. Також не

було навченої і повноцінної озброєної охорони, яка мала б ефективну можливість захистити дітей та персонал навчальних закладів.

Зважаючи на можливі ризики нападу на учнів у закладах освіти у 2024 р. уряд України запустив програму підготовки поліцейських для підрозділу поліції охорони – офіцерів служби освітньої безпеки. Це будуть спеціально навчені люди для охорони закладів освіти різних форм власності у певних областях України. Йдеться про Волинську, Дніпропетровську, Житомирську, Запорізьку, Київську, Миколаївську, Рівненську, Сумську, Чернігівську області [10]. Цей проект амбітний, але не вирішує повністю проблему з перебуванням в зонах без зброї.

Центр дослідження екстремізму «VOX-Pol», створений за допомогою ЄС та Університету Суонси (Уельс, Великобританія), підготував доповідь про те, як норвезький терорист, нацист та масовий вбивця А. Брейвік готував свої злочини. Його основним джерелом інформації для планування вбивств став Інтернет. Там він знаходив однодумців та нові знання в галузі хімії. Окрім застосування пістолету «Glock-17», який він отримав у стрілецькому клубі, А. Брейвік абсолютно легально придбав велику кількість аміачної селітри, з якої зробив вибухівку та вчинив теракти в столиці Норвегії – Осло [11].

Всі ці події дають зрозуміти, що навіть у мирний час будь-яка особа може опинитися під потенційною загрозою збройного нападу. Використовуючи інтернет-джерела та літературу, терористи прискіпливо та ретельно готують свої теракти. Вони розуміють, що цивільні люди та школярі не зможуть вчинити їм опір через ефект неочікуваного нападу і відсутність зброя для самооборони. Саме тому з ранніх років необхідно проводити заняття з тактичної медицини, з базових знань самооборони та на державному рівні запровадити курс безпечного поводження зі зброєю. Зброярська культура – це необхідність для побудови відповідального та захищеного суспільства.

Гідним прикладом подібної програми є впровадження американської системи підготовки юнаків «4-N shooting sports. Healthy, hands, head and heart». У 2019 р. Д. Гудвін (доктор філософії Гавайського університету), М. Р.-Р. Салдін (викладачка фахового коледжу при Гавайському університеті) та Д. Уайт (фахівець з підготовки юнаків Орегонського університету) підготували доповідь про ефективність та безпечність цієї програми для дітей. Вона функціонує з початку 1900-х рр. і ставить за мету розвиток потенціалу дітей в різних сферах. Одночасне засвоєння аграрних навичок, впровадження літературних, спортивних та стрілецьких заходів позитивно впливає на фізично-соціальний розвиток дітей та підлітків. За внутрішньою статистикою 4-N стрільба з вогнепальної зброї має найменшу кількість травм та пошкоджень порівнянно з іншими видами спорту [12].

Імплементация такого досвіду для України є досить актуальним питанням, оскільки думка суспільства наразі на стороні впровадження дозволу на короткоствольну вогнепальну зброю, що підтверджується опитуванням, проведеним МВС та Міністерством цифрової трансформації України. 1 червня 2022 р. було проведено опитування щодо дозволу на застосування пістолетів та револьверів цивільними. Результати засвідчують, що відповіді користувачів розподілилися таким чином: 58,75% громадян України підтримують вільне володіння зброєю для особистого захисту, 19,43% – для спеціальних потреб та проти права на володіння зброєю – 21,82% [13].

Висновки. Наразі повна заборона цивільної зброї не є запорукою безпеки цивільних. Міжнародний досвід підтверджує, що не існує держави, яка змогла викоринити внутрішні теракти як явище. Тому вважати досвід однієї країни придатним для України – це помилка. Проте комбінація досвіду різних країн може привести до кращого результату і створення підготовленого до цивільної зброї громадянського суспільства.

Науковці мають різні думки щодо легалізації пістолетів та револьверів. Однак очевидним є те, що молодь має вміти безпечно поводитися зі зброєю, щоб мати змогу захистити себе та рідних. Надання необхідних знань та підготовки не має піддаватись стигматизації зі сторони суспільства, адже зіштовхнутись з озброєним злочинцем може будь-яка людина. Особа, яка знає про можливість нападу і має власну зброю, відчуває себе захищеною та вільною. В латині є вислів «*Arma civis non occidunt. Civēs civis occidunt*», що в перекладі означає «Зброя громадян не вбиває. Громадяни вбивають громадян».

Список використаних джерел

1. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних

- частин зброї та вибухових матеріалів: наказ МВСУ № 622 від 21.08.1998 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 42 (05.11.98), ст. 1574, код акта 6199/1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/ed20240719#Text> (дата звернення: 30.11.2024).
2. Курінний Є. Про модель обігу цивільної зброї в Україні. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2. С. 125–130. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9151/1/15.pdf> (дата звернення: 30.11.2024).
 3. Гой В., Щигельська Г. Філософське осмислення легалізації зброї в Україні. *Філософські виміри техніки* : зб. тез Міжнар. наук. конф. молод. учених та студ., 4–5 груд. 2019 р. Тернопіль : ТНТУ, 2019. С. 91. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/30250/2/FVT_2019_Hoi_V-Philosophical_understanding_of_weapons_91.pdf (дата звернення: 30.11.2024).
 4. Tribunals of inquiry (evidence) act, 1921. Transcript of proceedings at the public inquiry into incident at Dunblane primary school on 13th march, 1996 before the Hon. Lord Cullen. The Albert halls, Dumbarton road, Stirling. Glasgow, 1996. 3376 p. URL: https://webcitation.org/6DviWm1m5?url=http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/158868/0043149.pdf?bcsi_scan_585386BB117B910B=0 (дата звернення: 30.11.2024).
 5. UK Parliament. Bill 3: Firearms (Amendment) Bill. 1997. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm199798/cmbills/003/97003--a.htm> (дата звернення: 30.11.2024).
 6. Grahame Allen, Helena Carthew, Yago Zayed. Research Briefing Knife crime statistics England and Wales. *House of Commons Library*. UK Parliament, 2023. 26 p. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn04304/> (дата звернення: 30.11.2024).
 7. World Health organization. Statement on the fifteenth meeting of the IHR (2005) Emergency Committee on the COVID-19 pandemic. 2023. URL: [https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-\(covid-19\)-pandemic](https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-(covid-19)-pandemic) (дата звернення: 30.11.2024).
 8. UK Parliament. Southport Incident. 2024. Vol. 752. URL: <https://hansard.parliament.uk/Commons/2024-07-30/debates/FEFD41FE-E92C-4F6F-B33D-4087E36510C9/a> (дата звернення: 30.11.2024).
 9. Anisin A. Mass Shootings in Central and Eastern Europe. London, 2021. 152 p. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-89373-6_5.
 10. Кабінет Міністрів України. Урядовий портал. У 400 закладах освіти з'явиться поліцейська варта безпеки. Новина від 16.01.2024 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-400-zakladakh-osvity-ziavytsia-politseyska-varta-bezpeky> (дата звернення: 30.11.2024).
 11. Jacob Aasland Ravndal. The Online Life of a Modern Terrorist: Anders Behring Breivik's Use of the Internet. VOX-Pol: An academic research network on online extremism and terrorism. 2014. URL: <https://voxpath.eu/the-online-life-of-a-modern-terrorist-anders-behring-breiviks-use-of-the-internet/> (дата звернення: 30.11.2024).
 12. Jeff Goodwin, David J. White, M'Randa R. Sandlin. 4-H Members and Firearms: The Case for 4-H Shooting Sports. *The Journal of Extension*. 2020. V. 57, №. 1. Article 25. URL: <https://open.clemson.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1488&context=joe> (дата звернення: 30.11.2024).
 13. Санакоєв Д. Нормативно-правові аспекти врегулювання обігу зброї в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спец. вип. № 2 (127). С. 224–230. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/12776/1/34.pdf> (дата звернення: 30.11.2024).

References

1. *Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymu chy analohichnymu za svoimy vlastyvostiamy metalnymu snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovyykh materialiv*. [Ministry of Internal Affairs of Ukraine. On approval of the Instruction on the Procedure for the Manufacture, Acquisition, Storage, Accounting, Transportation and Use of Firearms, Pneumatic, Cold and Chilled Weapons, Domestically Produced Devices for Firing Ammunition Equipped with Rubber or Similar Non-Lethal Projectiles and Ammunition for them, as well as Ammunition for Weapons, Main Parts of Weapons and Explosives]. Order Number 622 Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/ed20240719#Text> [in Ukrainian].
2. Kurinnyi, Ye. (2021). *Pro model obihu tsyvilnoi zbroi v Ukraini* [On the model of civilian arms circulation in Ukraine]. Retrieved from <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9151/1/15.pdf> [in Ukrainian].

3. Hoi, V., Shchyhelska, H. (2019). *Filosofske osmyslennia lehalizatsii zbroi v Ukraini [Philosophical reflection on the legalization of weapons in Ukraine]*. Retrieved from https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/30250/2/FVT_2019_Hoi_V-Philosophical_understanding_of_weapons_91.pdf [in Ukrainian].
4. Tribunals of inquiry (evidence) act, 1921. Transcript of proceedings at the public inwzquiry into the incident at Dunblane primary school on 13th March, 1996 before the Hon. Lord Cullen. The Albert halls, Dumbarton Road, Stirling. Glasgow, 1996. Retrieved from https://webcitation.org/6DviWm1m5?url=http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/158868/0043149.pdf?bcsi_scan_585386BB117B910B=0 [in English].
5. UK Parliament. Bill 3: Firearms (Amendment) Bill. 1997. Retrieved from <https://publications.parliament.uk/pa/cm199798/cmbills/003/97003--a.htm> [in English].
6. Grahame, Allen, Carthew, Helena, Zayed Yago. *Research Briefing Knife crime statistics England and Wales. House of Commons Library*. UK Parliament, 2023. Retrieved from <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn04304/> [in English].
7. World Health organization. Statement on the fifteenth meeting of the IHR (2005) Emergency Committee on the COVID-19 pandemic. Retrieved from [https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-\(covid-19\)-pandemic](https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-(covid-19)-pandemic) [in English].
8. UK Parliament. *Southport Incident*. 2024. Volume 752. Retrieved from <https://hansard.parliament.uk/Commons/2024-07-30/debates/FEFD41FE-E92C-4F6F-B33D-4087E36510C9/a> [in English].
9. Anisin, A. (2021). *Mass Shootings in Central and Eastern Europe*. London. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-89373-6_5 [in English].
10. *Kabinet Ministriv Ukrainy. Uriadovyi portal. U 400 zakladakh osvity ziavytsia politseiska varta bezpeky* [Kabinet Ministriv Ukrainy. Uriadovyi portal. U 400 zakladakh osvity ziavytsia politseiska varta bezpeky] (2024). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/u-400-zakladakh-osvity-ziavytsia-politseiska-varta-bezpeky> [in Ukrainian].
11. Ravndal, Jacob Aasland (2024). The Online Life of a Modern Terrorist: Anders Behring Breivik's Use of the Internet. *VOX-Pol: An academic research network on online extremism and terrorism*. Retrieved from <https://voxpoleu/the-online-life-of-a-modern-terrorist-anders-behring-breiviks-use-of-the-internet/> [in English].
12. Goodwin, Jeff, White David J. & M'Randa, R. Sandlin (2020). 4-H Members and Firearms: The Case for 4-H Shooting Sports. *The Journal of Extension?* 57 (1). Retrieved from <https://open.clemson.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1488&context=joe> [in English].
13. *Sanakoiev, D. (2023). Normatyvno-pravovi aspekty vrehuliuvannia obihu zbroi v umovakh voiennoho stanu. [Regulatory and legal aspects of regulating arms circulation under martial law]*. Retrieved from <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/12776/1/34.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.12.2024

Олексій Горлачук,

кандидат економічних наук,
головний судовий експерт сектору
економічних досліджень Тернопільського
науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8982-2438>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

У статті визначено перспективи розвитку судової економічної експертизи в контексті державного регулювання економіки шляхом вдосконалення економічних відносин, а саме відносин власності.

Наголошено, що судова економічна експертиза є одним із ефективних державних інститутів щодо контролю фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Проаналізовано вплив економічних відносин в контексті державного регулювання економіки на розвиток судової економічної експертизи, який відбувається через механізм власності. Вказано, що економічні відносини є формою реалізації права власності, порушення якого (його економічна сторона) є предметом дослідження експертів-економістів за дорученням судово-слідчих органів. Встановлено залежність між стабільністю економічного середовища, дотриманням правової дисципліни, з одного боку, та ефективністю функціонування судово-правової системи й розвитком судової експертизи в сфері економіки – з іншого.

Ключові слова: *судова економічна експертиза, економічні відносини, форми власності, державне регулювання економіки.*

Horlachuk O.

Prospects for the development of forensic economic expertise in Ukraine in the context of state regulation of the economy

The article identifies the prospects for the development of forensic economic expertise in the context of state regulation of the economy by improving economic relations, namely property relations.

It is emphasized that forensic economic expertise, due to its independence and objectivity, is one of the effective state institutions for controlling the financial and economic activities of business entities.

The interaction of property relations and economic relations, which can form the level of legal discipline in the economic environment, is analyzed, causing a certain level of economic violations, which affects the effectiveness of the judicial and legal system and the development of forensic economic expertise as its component element, is identified.

Problematic aspects of the development of forensic economic expertise are identified, which relate to the development and consolidation in the regulatory and legal field of theoretical provisions of expertise: its essence, subject, tasks, goals, which are currently absent. This also includes the lack of a single criterion for classifying this type of forensic expertise, as well as the need to develop unified approaches to the application of forensic economic expertise in various types of legal proceedings (criminal, economic, civil, administrative).

It is indicated that economic relations are a form of exercising property rights, the violation of which, its economic side, is the subject of research by expert economists on behalf of judicial and investigative bodies. The relationship between the stability of the economic environment, compliance with legal discipline on the one hand, and the effectiveness of the functioning of the judicial and legal system and the development of forensic expertise in the field of economics on the other hand, has been established.

It is substantiated that the most effective and promising direction for the development of forensic economic expertise is balanced state regulation of the economy by improving property relations in the process of implementing economic relations, which will ensure the effectiveness of the functioning of the judicial and legal system and the effectiveness of the development of forensic economic expertise.

Keywords: *forensic economic expertise, economic relations, forms of ownership, state regulation of the economy.*

Постановка проблеми. Як відомо, економічні відносини (зазнають впливу державного регулювання) формують вектор розвитку всіх без винятку сфер людської життєдіяльності. Зокрема, стан та якість економічних відносин повністю визначають стан та якість власне матеріального та нематеріального виробництва. Крім того, важливу роль в цьому процесі відіграє судово-правова система (є похідною від економічних відносин) як обов'язковий елемент правового регулювання національного виробництва, в якій важливе місце відводиться судовій економічній експертизі.

В контексті сказаного слід звернути увагу, що, крім розгляду перспектив розвитку судової економічної експертизи суто в правовому полі (наприклад, вдосконалення законодавства тощо), беручи до уваги економічну природу походження експертизи, її розвиток завжди визначатиметься економічними відносинами, умови яких визначаються державним регулюючим впливом. Відповідно вирішення вказаного питання потребує його розгляду не лише в правовій, а й в економічній площині. Вищенаведене й буде визначати актуальність теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цього питання займалася численна когорта вітчизняних вчених. Зокрема, І. Голяш, С. Євдокіменко, Н. Клименко, І. Перезова, В. Понікаров, С. Романів, К. Токарева, Федчишина та інші. Не применшуючи внеску вказаних вчених у висвітленні цього питання, зважаючи на діалектичний аспект розвитку всіх соціально-економічних процесів, вказане питання потребує подальшого дослідження.

Метою дослідження є розгляд перспектив розвитку судово-економічної експертизи в контексті державного регулювання економіки шляхом вдосконалення економічних відносин, а саме відносин власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Судово-слідчі органи при розслідуванні економічних злочинів (у сфері оподаткування, банківської сфери, корупційні дії тощо) великою мірою відображають стан економічних відносин, оскільки є індикатором (за кількістю розслідуваних економічних порушень) дотримання правової дисципліни учасниками ринку. Індикатором економічних відносин також є і судова економічна експертиза, яка здійснює свої функції винятково в процесуальному полі. Вона є невіддільна від розвитку судово-правової системи та економічних відносин.

На певному етапі розвитку економічних відносин відбулися кількісні та якісні зміни, що відобразилося у фундаментальній структурній розбудові національного господарства: з'явилися нові галузі економіки, збільшилася кількість суб'єктів господарювання у висококонкурентному середовищі, що потребувало державного втручання. Такі фундаментальні зрушення у суспільному виробництві характеризувалися і небаченим до цього зростанням його обсягів у всіх сферах економіки. При цьому вказані процеси супроводжувалися збільшенням кількості економічних порушень, які за рівнем складності повністю відповідали рівню складності економічних відносин.

Зростання економічних злочинів і, насамперед, складності схем їхнього здійснення зумовило потребу для судово-правової системи в ефективному інструменті, функціональне призначення якого б полягало у дослідженні економічної природи цих порушень в рамках процесуального поля. Цим вимогам повністю відповідала судова економічна експертиза, яка, володіючи теоретико-методологічною базою спеціалізованих економічних наук та незважаючи на те, що мала багато спільних рис (методологічна база) із ревізійними діями та аудиторською перевіркою, все ж таки виявилась затребуваною серед інших державних інститутів контролю за фінансово-господарською діяльністю суб'єктів економіки.

Суттєва відмінність судово-бухгалтерської експертизи від аудиту та ревізії фінансово-господарської діяльності полягає в тому, що параметри її дослідження обмежені колом питань, поставлених на її вирішення правоохоронними та іншими органами, а також цільовим використанням висновків експертизи у системі доказів правовідносин. Найширше вона застосовується у правоохоронній діяльності, пов'язаній з матеріальними збитками. Потреба у проведенні її виникає у значній кількості господарських операцій, що знайшли відображення в бухгалтерському обліку і стали об'єктами слідчого і судового розгляду [1, с. 33, 39].

Безперечним є те, що потреба у судовій економічній експертизі була зумовлена незалежністю та об'єктивністю здійснюваних нею економічних досліджень. На сьогодні принципи судово-експертної діяльності визначені у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу». Вказані принципи стосуються всіх видів судової експертизи, в тому числі у сфері економіки:

– принцип законності. Суворе дотримання нормативних вимог Закону є необхідною умовою виконання нею свого функціонального призначення (згідно з п. 14 ст. 92 Конституції України: винятково законами України визначаються засади судової експертизи) [7];

– принцип незалежності. Він характеризує незалежність судового експерта у формуванні своїх висновків від впливу ініціаторів призначення експертизи, зацікавлених сторін та інших зовнішніх та внутрішніх факторів, що є умовою отримання судово-слідчими органами одного із цінних інформаційних доказів у розслідуванні економічних злочинів;

– принцип об'єктивності. Вказаний принцип логічно впливає із двох попередніх і характеризується об'єктивним підходом при дослідженні економічної природи економічного злочину;

– принцип повноти дослідження. Він полягає в деталізації економічного дослідження, визначенні обставин економічного порушення, які стали відомі експерту при дослідженні, однак не були до того відомі судово-слідчим органам. Це в кінцевому випадку забезпечує органи правопорядку достовірною та цінною інформаційною доказовою базою при розслідуванні економічних злочинів.

Слід вказати, що розвиток судової економічної експертизи (організаційні аспекти, формування теоретико-методологічної бази) визначається умовами формування економічних відносин. На цьому аспекті зупинимося більш детально, розглянувши вплив економічних відносин (через механізм інституту власності) на розвиток судової економічної експертизи. Економічні відносини залежать від розвитку інституту власності, а саме від домінуючої форми власності в суспільстві, яка визначає формат розвитку економічних відносин, пропорції розподілу національного багатства між групами населення, а також дотримання правової дисципліни суб'єктами господарювання та розвиток судової економічної експертизи. Це можна відобразити у такій ієрархічній послідовності взаємодії елементів (1-й елемент є найважливіший, домінуючий, який зумовлює всі інші):

- 1-й елемент: домінуюча форма власності;
- 2-й елемент: пропорції розподілу національного багатства;
- 3-й елемент: рівень правової дисципліни економічних відносин;
- 4-й елемент: рівень економічної злочинності;
- 5-й елемент: розвиток судово-правової системи;
- 6-й елемент: розвиток судової економічної експертизи.

Кожен елемент цієї ієрархічної послідовності взаємодії елементів володіє своїми характерними ознаками:

1-й елемент: домінуюча форма власності. Власність є відправним пунктом, через механізм реалізації якої у суспільстві здійснюється розподіл національного багатства за певними пропорціями. Власність як форма державного інституту є ключовим аспектом національного виробництва, оскільки визначає дві фундаментальні його засади: мету національного виробництва та пропорції розподілу національного багатства. В Україні в нормативному полі відсутнє законодавче визначення мети національного виробництва. Неврегульованість цього моменту зумовлює відсутність у всіх сферах матеріального та нематеріального виробництва кінцевої їхньої мети. Опосередкованим способом це здійснює відомий вплив і на розвиток судово-правової системи та судової експертизи. На перший погляд, це може викликати у читачів думку про хибність наших умовиводів, однак ситуація є протилежною. Наявність мети (вищої, позитивної та такої, яку можливо досягти) робить діяльність, незалежно від сфери її здійснення, вмотивованою, цілеспрямованою та озброює всіма необхідними засобами для її досягнення. Відсутність ж мети вносить елементи хаосу та неупорядкованості, які проявляються у всіх сферах діяльності та насамперед в економічній сфері.

Продовжуючи думку, зазначимо, що ст. 13 Конституції України встановлено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону [7].

Цією конституційною нормою передбачено лише, що природні ресурси є об'єктами права власності українського народу, від імені якого виступає держава, однак не конкретизовано, на правах якої форми власності земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси виступають в якості вказаних об'єктів. Логічним є припущення, що, оскільки природні ресурси є об'єктами права власності українського народу, то й власність на природні ресурси має бути народною, тобто народною власністю українського народу, яка реалізовується через делегування цього права державним органам влади.

Такий нюанс є надзвичайно важливим, що може бути підтверджено такими умовиводами. Згідно з абз. 2 ст. 8 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй [7]. В цьому випадку відсутність закріплення конституційною нормою

форми власності на природні ресурси зумовлює відповідно відсутність цієї форми власності і в інших законодавчих документах, зокрема у Водному кодексі України, Лісовому кодексі України, в яких лише вказано, що ці ресурси є об'єктами права власності українського народу [2; 8], а в Земельним кодексом України встановлено, що земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності [4].

Стратегічні ресурси формують економічну, в тому числі продовольчу, безпеку (земельні ресурси) країни, а тому їхнє використання має завжди бути раціональним та ефективним і служити на користь українського народу. Лише у випадку позитивного вирішення цього питання державне регулювання економіки набуває цілеспрямованого характеру та надає йому справжнього економічного сенсу, що є умовою стабільності економічних відносин, а також ефективності судово-правової системи.

Отже, саме поява власності є вихідним моментом у виникненні судової системи, а отже, й інституту судової економічної експертизи, оскільки економічні злочини завжди спрямовані на об'єкт правом власності (фізичної або юридичної особи, держави).

2-й елемент: пропорції розподілу національного багатства. В сучасному вітчизняному економічному середовищі, в сфері економічних відносин склалася доволі парадоксальна ситуація. Якщо за часів командно-адміністративної системи вся економіка була одержавленою, то на сьогодні – майже приватизованою. І в першому, і в другому випадках спостерігаються випадки протилежних крайнощів, які не можуть стабільність функціонування економічних відносин та відповідно забезпечити пропорційний розподіл національного багатства, валового внутрішнього продукту в інтересах населення країни.

В цій ситуації успішне розв'язання цього питання вбачаємо в таких діях держави в регулюванні економіки. Наявність значних запасів природних ресурсів в Україні та їхнє використання передбачає створення та функціонування підприємств природних монополій для виробництва матеріальних благ, надання послуг. Найбільш ефективно їхнє використання вбачається у створенні підприємств природних монополій, які функціонують на основі державної власності або ж – у крайньому разі – у формі державно-приватного партнерства. Також позитивним фактором буде функціонування великих підприємств на основі державної власності, а дрібного підприємництва – на основі приватної форми власності. Лише оптимальне співвідношення цих форм власності може стати запорукою виходу економічних відносин на якісно новий рівень розвитку та забезпечити добробут українського народу.

За таких умов держава має бути ключовим учасником економічних відносин, оскільки вона є тим єдиним суб'єктом, котрий здатний забезпечити баланс економічних інтересів учасників господарської діяльності [10, с. 150].

3-й елемент: рівень правової дисципліни економічних відносин. Попередні два елементи формують умови, які безпосередньо визначають рівень дотримання суб'єктами економіки нормативно визначених правил господарювання. При цьому варто зупинитися на розгляді таких двох найважливіших варіантах даних умов:

– 1-й варіант. За домінуючої державної власності у сфері природних монополій та великого підприємництва рівень правової дисципліни не буде перетинати критичної точки (так званої точки «біфуркації», за якої виникають турбулентні процеси в економіці), оскільки підприємства природних монополій та великого бізнесу представлені держаними підприємствами, управління яких має здійснюватися трудовими колективами самих працівників (реалізація контролю зі сторони трудового колективу зводить до мінімуму масштаби порушень);

– 2-й варіант. За домінуючої приватної власності у всіх сферах господарювання дотримання правової дисципліни стає проблематичним (природа приватного сектору завжди тяжіє до привласнення більшої частини національного багатства за результатами виробництва). Особливо це стосується сучасних умов господарювання, коли національні економічні інтереси замінюються економічною вигодою транснаціональних корпорацій, які завойовують національні ринки країн, монополізуючи всю економічну владу. Цей процес супроводжується поступовим поглинанням всіх великих національних бізнесових структур та банкрутством підприємств дрібного сектору економіки. При цьому нормативно-правова база лобіюється саме в інтересах міжнародних бізнесових структур. Вибір моделі економічного розвитку беззаперечно впливає на рівень дотримання правил господарювання суб'єктами економіки.

4-й елемент: рівень економічної злочинності. Від стану попереднього елементу залежить 4-й елемент: рівень економічної злочинності є досить високий або ж перебуває на відносно низькому рівні. На сьогодні економічні відносини суб'єктів господарювання вітчизняної економіки характеризуються нестабільністю свого функціонування внаслідок постійних змін нормативної бази економічної сфери, численними порушеннями правил господарської діяльності недобросовісними суб'єктами економічних відносин,

в тому числі при здійсненні закупівель товарів, робіт, послуг за державні кошти. Однак одним із основних факторів слід назвати послаблення державною регулюючого впливу на економічні процеси, коли державі, за виразом А. Сміта, відводиться «роль нічного сторожа».

З метою вдосконалення процесу проведення судової експертизи та сприяння зменшенню рівня економічної злочинності в державі в галузі судово-економічної експертизи необхідно першочергово переглянути існуюче законодавство, доповнити його та розширити в розрізі надання експертам-економістам певних правових функцій [5, с. 50]. Однак ці дії є похідними від першочергових дій в сфері економічних відносин, які полягають у вдосконаленні державною відносин власності.

5-й елемент: розвиток судово-правової системи. Цей елемент як необхідний державний інститут функціонує з метою забезпечення захисту та дотримання економічних інтересів суб'єктів господарювання в процесі здійснення ними своєї діяльності. При цьому слід вказати на таку особливість вітчизняного судочинства. Вітчизняна нормативно-правова база є достатньо розвиненою, однак вона не позбавлена суперечностей, коли нормативні вимоги по-різному трактуються у правовому полі.

Оскільки судова економічна експертиза функціонує в процесуальному законодавстві, то вона також зазнає впливу вказаних процесів. Наприклад, складність та суперечливість податкового законодавства, а також його непостійність в науково-методологічному плані утруднюють розробку та використання методик проведення судових економічних експертиз в податковій сфері [9, с. 30].

Також слід вказати, що поняття власності є вихідним моментом, передумовою у формуванні судово-правової системи і відповідно інституту судової економічної експертизи, оскільки економічні порушення завжди пов'язані з правом власності на об'єкт фізичної, юридичної особи або держави.

6-й елемент: розвиток судової економічної експертизи. Зазначимо, оскільки судова економічна експертиза є відображенням багатогранності економічних відносин (взаємодія форм власності через економічні відносини, здійснення господарських операцій, які відображені в документах бухгалтерського та податкового обліку тощо), то розвиток судової економічної експертизи повністю визначається їхніми умовами.

На сьогодні судова економічна експертиза характеризується певними проблемними аспектами своєї трансформації. Насамперед вони полягають у необхідності розроблення і закріплення в нормативно-правовому полі науково-теоретичних положень експертизи, що стосуються її сутності, предмета, завдань, мети, котрі на сьогодні є відсутніми. Сюди ж слід віднести й відсутність єдиного критерію класифікації цього виду судових експертиз, а також необхідність розробки єдиних підходів, що стосуються застосування судових економічних експертиз за різними видами судочинства (кримінальне, господарське, цивільне, адміністративне) [3, с. 42; 6, с. 57]. Цей фактор зумовлює виникнення юридичних колізій у застосуванні тих чи інших законодавчих норм у вказаній діяльності. На вказані проблемні аспекти також звертають увагу у своїх дослідженнях науковці. Так, наприклад, І. Голяш, С. Романів, Л. Будник, С. Саченко, Т. Кривцова вказують, що на законодавчому рівні відсутнє визначення сутності судової економічної експертизи, а натомість представлено лише визначення судової експертизи, що ускладнює її розуміння і призводить до виникнення деяких розбіжностей у наданні визначення поняттю судової економічної експертизи [5, с. 49; 12, с. 344; 13, с. 800].

Також серед найневизначеніших питань у вітчизняній теорії та практиці судової економічної експертизи – класифікація її методів і методик проведення, які б повною мірою відповідали реаліям сьогодення [14, с. 97].

Виникнення вказаних проблемних аспектів зумовлене передусім неврегульованістю економічних відносин внаслідок невирішення в позитивному сенсі відносин власності (про них зазначено при характеристиці 1-го елемента). За таких умов відбувається, з одного боку, розвиток судової економічної експертизи в умовах хаотичності економічних відносин й неврегульованості правового поля внаслідок мінімального державного регулювання економіки, з другого боку, урегульованість економічних відносин та ефективність правового поля в результаті збалансованого державного регулювання економічних процесів. В цьому плані поняття власності є центральним, а спосіб її реалізації через здійснення економічних відносин може мати як позитивний, так і негативний результат.

На сьогодні трансформація економічних відносин в епоху масштабної цифровізації господарських процесів внаслідок входження національних економік в орбіту глобалізації світового господарства зумовила зміну їхнього формату. В практичному плані це стало можливим внаслідок гармонізації нормативно-правової бази щодо уніфікації господарських процесів (єдина система бухгалтерського обліку, використання єдиних електронних платіжних систем в розрахунках між контрагентами) із міжнародними вимогами.

Це зумовило й трансформацію судово-правової системи, в тому числі судової експертизи, в економічній сфері внаслідок аналогічної гармонізації із міжнародним законодавством. Однак така гармонізація має відбуватися із обов'язковим забезпеченням позитивного ефекту для розвитку судової експертизи (на сьогодні в країнах Європейського Союзу існує проблема впровадження міжнародних вимог і стандартів у судовій експертній діяльності [15, с. 126]).

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, можна вказати ефективні напрямки щодо перспектив розвитку судової економічної експертизи: 1) вдосконалення нормативно-правової бази; 2) вдосконалення науково-методологічної основи шляхом законодавчого закріплення теоретичних положень експертизи (її сутності, мети, завдань, розроблення критерію класифікації її видового складу); 3) забезпечення продуктивної співпраці із судово-слідчими органами; 4) поглиблення міжнародного співробітництва з метою збагачення теоретичної та прикладної бази проведення експертизи тощо. Ці напрямки є завжди актуальними, однак найбільш ефективним напрямком залишається пріоритет збалансованого державного регулювання економіки шляхом вдосконалення відносин власності в процесі здійснення економічних відносин, що зумовить ефективність функціонування судово-правової системи та розвитку судової економічної експертизи.

Список використаних джерел

1. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підруч. Київ : Вид. компанія «Воля», 2004. 656 с.
2. Водний кодекс України : Закон України № 213/95-ВР від 06.06.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/213/95-вр#Text> (дата звернення: 28.11.2024).
3. Євдокіменко С. В. Перспективи розвитку судово-економічних експертиз. *Наше право*. 2016. № 2. С. 42–46.
4. Земельний кодекс України : Закон України № 2768-III від 25.10.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 26.11.2024).
5. Кривцова Т. О. Удосконалення правового забезпечення судово-економічної експертизи як форми економічного контролю. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 2. С. 48–53.
6. Клименко Н. І., Федчишина В. В. Судова-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 56–61.
7. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. (зі змін та допов). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
8. Лісовий кодекс України : Закон України № 3852-XII від 21.01.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top> (дата звернення: 26.11.2024).
9. Паєнтко Т. В., Бандура І. В. Недоліки і методики судової економічної експертизи з питань нарахування і сплати податку на прибуток та напрями їх усунення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 24. С. 28–31.
10. Перезовова І. В. Номінативне поле концепту «економічна експертиза» в сучасних умовах його застосування в процесі здійснення фінансового контролю. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 2 (7). С. 150–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2013_2_22 (дата звернення: 20.10.2024).
11. Про судову експертизу : Закон України № 4038-XII від 25.02.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4038-12#Text> (дата звернення: 26.11.2024).
12. Романів С. Р., Будник Л. А., Саченко С. І. Судово-економічна експертиза в Україні: її економічна суть та кадрове забезпечення. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 23. С. 343–350. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32239/1/Світлана%2023.2018.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).
13. Романів С. Р., Голяш І. Д. Основні напрями вдосконалення правового регулювання судово-економічної експертизи в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 796–802. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/135.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
14. Токарева К. В. Актуальні питання механізму проведення судової економічної експертизи в сучасних умовах. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 92–98.
15. Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання у правових системах Європи, Австралії та США. *Науковий огляд*. 2018. № 3 (46). С. 124–143.

References

1. Bilukha, M. T. (2004). *Sudovo-bukhhalterska ekspertyza [Forensic accounting examination]*. Kyiv: Vydavnycha kompaniia «Volia» [in Ukrainian].
2. *Vodnyi kodeks Ukrainy [The Water Code of Ukraine]* dated 06.06.1995 no.213/95-BP. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/213/95-вр#Text> [in Ukrainian].
3. Yevdokimenko, S. V. (2016). Perspektyvy rozvytku sudovo-ekonomichnykh ekspertyz [Prospects for the development of forensic economic expertise]. *Nashe pravo – Our Law*, 2, 42-46 [in Ukrainian].
4. *Zemnyi kodeks Ukrainy [The Land Code of Ukraine]* dated 25.10.2001 no.2768-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
5. Krivtsova, T.O. (2015). Udoshkonalennia pravovoho zabezpechennia sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy yak formy ekonomichnoho kontroliu [Improving the legal support for forensic economic expertise as a form of economic control]. *BiznesInform – Business Inform*, 2, 48-53 [in Ukrainian].
6. Klymenko, N. I. & Fedchyshyna, V. V. (2016). Sudova-ekonomichna ekspertyza: suchasnyi stan i aktualni pytannia [Forensic economic expertise: current status and current issues]. *Kryminalistychnyi visnyk – Forensics Herald*, 1 (25), 56-61 [in Ukrainian].
7. *Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]* dated 28.06.1996 no.254к/96-BP. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
8. *Lisovyi kodeks Ukrainy [The Forest Code of Ukraine]* dated 21.01.1994 no. 3852-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top> [in Ukrainian].
9. Paientko, T. V., Bandura, I. V. (2016). Nedoliky i metodyky sudovoi ekonomichnoi ekspertyzy z pytan narakhuvannia i splaty podatku na prybutok na napriamy yikh usunennia [Disadvantages and methods of forensic economic examination on the calculation and payment of income tax and directions for their elimination]. *Investysii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 24, 28-31 [in Ukrainian].
10. Perevozova, I. V. (2017). Nominatyvne pole kontseptu «ekonomichna ekspertyza» v suchasnykh umovakh yoho zastosuvannia v protsesi zdiisnennia finansovoho kontroliu [The nominative field of the concept of «economic expertise» in modern conditions of its application in the process of financial control]. *Ekonomika: realii chasu – Economics: Time realities*, 2 (7), 150-156. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2013_2_22 [in Ukrainian].
11. *Pro sudovu ekspertyzu [About forensic examination]* dated 25.02.1994 no. 4038-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4038-12#Text> [in Ukrainian].
12. Romaniv, S. R., Budnyk, L. A. & Sachenko, S. I. (2018). Sudovo-ekonomichna ekspertyza v Ukraini: yii ekonomichna sut ta kadrove zabezpechennia [Forensic economic expertise in Ukraine: its economic essence and staffing]. *Infrastruktura rynku – Market Infrastructure*, 23, 343-350. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32239/1/Світлана%202023.2018.pdf> [in Ukrainian].
13. Romaniv, S. R. & Holiash, I. D. (2017). Osnovni napriamy vdoskonalennia pravovoho rehulivannia sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy v Ukraini [Main directions of improving the legal regulation of forensic economic expertise in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 10, 796-802. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/135.pdf [in Ukrainian].
14. Tokarieva, K. V. (2018). Aktualni pytannia mekhanizmu provedennia sudovoi ekonomichnoi ekspertyzy v suchasnykh umovakh [Current issues of the mechanism for conducting forensic economic expertise in modern conditions]. *Kryminalistychnyi visnyk – Forensics Herald*, 2 (30), 92-98 [in Ukrainian].
15. Fedchyshyna, V. V. (2018). Spetsialni ekonomichni znannia u pravovykh systemakh Yevropy, Avstralii ta SShA [Specialized economic knowledge in the legal systems of Europe, Australia, and the USA]. *Naukovyi ohliad – Scientific review*, 3 (46), 124-143 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.12.2024

Олександр Марущак,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права
Пенітенціарної академії України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6153-9868>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

В статті розглядаються питання кримінально-правової характеристика кримінального правопорушення, передбаченого ст. 212 Кримінального кодексу України. Автор акцентує увагу на тому, що державна податкова політика зосереджена на запровадженні, правовому регулюванні та організації процесу надходження податків і платежів до централізованих фондів. Окреслено, що не всі дії економічних суб'єктів, спрямовані на зменшення податкового тиску, суперечать законодавству: існують легальні способи мінімізації податкових зобов'язань. Розглянуто поняття «ухилення від сплати податків» і «уникнення сплати податків», а також проаналізовано основні схеми, які можуть бути реалізовані як з порушенням закону (податкове шахрайство), так і в рамках законодавства (використання законодавчих прогалин, суперечностей або винятків).

Ключові слова: сплата податків, ухилення від сплати податків, уникнення від сплати податків, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, податкові зобов'язання, юридична особа, правопорушення, податкове правопорушення, фінансова відповідальність, податкове кримінальне правопорушення, відповідальність, ознаки юридичної відповідальності, правова природа юридичної відповідальності, принципи, податкове право, відповідальність юридичних осіб.

Marushchak O.

Criminal liability for tax evasion: current realities

This article deals with the criminal law characteristics of the criminal offense under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine. The author emphasizes that the state tax policy is focused on the introduction, legal regulation and organization of the process of collection of taxes and payments to centralized funds. It is emphasized that not all actions of economic entities aimed at reducing tax pressure contradict the law: there are legal ways to minimize tax liabilities. The author examines the concepts of "tax evasion" and "tax avoidance" and analyzes the main schemes that can be implemented both in violation of the law (tax fraud) and within the framework of legislation (use of legislative gaps, contradictions or exceptions).

The author analyzes the legislative provisions of Ukraine, in particular, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine and the Tax Code of Ukraine, which regulate liability for tax evasion, duties and mandatory payments.

The author focuses on the methods of tax evasion which are not specified in Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, which gives pre-trial investigation authorities flexibility in responding to new challenges arising in the course of development of tax evasion schemes.

Based on the analysis of the court practice of criminal proceedings in this category, the author notes the complexity of the construction of Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, and the difficulty in proving the intent of persons held criminally liable, which results not only in certain shortcomings during the pre-trial investigation, but also in the acquittals by the courts.

The author comes to the conclusion that individuals and legal entities are obliged to pay taxes and fees in the manner and amounts established by law, and the state must ensure both proper control over the fulfillment of this obligation and prosecution of perpetrators in the manner and within the limits established by law.

Keywords: tax payment, tax evasion, tax avoidance, legal liability, criminal liability, administrative liability, tax liabilities, legal entity, offense, tax offense, financial responsibility, tax criminal offense, responsibility, signs of legal responsibility, legal nature of legal responsibility, principles, tax law, responsibility of legal entities

Постановка проблеми. Фізичні та юридичні особи зобов'язані виконувати свої обов'язки щодо сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Доходи, отримані державою від цих фінансових

надходжень, спрямовуються на соціально важливі потреби, такі як пенсійне забезпечення, безкоштовна освіта, охорона здоров'я, підтримка житлово-комунального господарства, фінансування оборони та правоохоронної діяльності, а також реалізація різних соціальних і цільових програм. Тому наслідки ненадходження податків до бюджету України є вкрай серйозними й не можуть бути недооцінені.

Незважаючи на значний обсяг платежів, зборів і мит, які надходять до державного бюджету, основним джерелом доходів залишаються податки, сплачені фізичними та юридичними особами. Очевидно, що економічна стабільність країни тісно пов'язана з ефективністю податкової політики. В умовах складної економічної ситуації в Україні особливо гостро постає питання відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальної відповідальності у сфері господарської діяльності, зокрема оподаткування, була предметом дослідження багатьох науковців. Серед авторів, які досліджували ці питання у різні періоди, можна виділити: П. Андрушка, В. Борисова, Л. Брича, Н. Гуророву, О. Дудорова, Я. Кураша, П. Матишевського, М. Мельника, В. Навроцького, О. Перепелицю, В. Поповича, В. Сташиса, Є. Стрельцова, В. Тація, М. Хавронюка та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків врегульована ст. 212 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка передбачає відповідальність за умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах (в 3 тисячі і більше разів перевищують установлений законодавством неоподаткований мінімум доходів громадян) [1]. Об'єкт кримінального правопорушення є першим компонентом його кримінально-правової характеристики. Це цінності, які перебувають під захистом кримінального законодавства про відповідальність за кримінальні правопорушення. Для злочину, передбаченого ст. 212 КК України (а також кримінальних правопорушень, визначених у ст. 204, 212, 212¹, 216 КК України), таким об'єктом виступає система оподаткування [2, с. 467].

Водночас безпосереднім об'єктом ухилення від сплати податків, зборів чи обов'язкових платежів встановлений порядок охорони наповнення бюджетів і державних цільових фондів через оподаткування.

Наступним елементом кримінально-правової характеристики ухилення від сплати податків, зборів або інших обов'язкових платежів є предмет цього кримінального правопорушення. Він є основною складовою складу кримінального правопорушення, оскільки для притягнення до кримінальної відповідальності необхідно, щоб особа ухилялася саме від сплати податків, зборів або інших обов'язкових платежів, що входять до системи оподаткування, встановленої законодавством. Це положення підтверджується Постановою Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» [3].

Крім того, у п. 2 цієї Постанови визначено, що відповідальність за вказане діяння настає лише за умови виконання таких обов'язкових критеріїв: несплачені податки, збори або обов'язкові платежі мають входити до системи оподаткування, затвердженої законом; об'єкт оподаткування передбачено відповідним законодавчим актом; платник податку, збору чи обов'язкового платежу визначений у законі; закони про оподаткування містять чітко встановлені ставки, пільги та механізм справляння податків і зборів [3].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 212 КК України, охоплює три обов'язкові елементи: вчинення дії або бездіяльності, що виражається в ухиленні від сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів; наслідки, які проявляються у фактичному ненадходженні до державного або місцевих бюджетів чи цільових фондів коштів у значних розмірах; наявність причинного зв'язку між вчиненим діянням та зазначеними наслідками [2, с. 470]. Ця норма є бланкетною та відсилає до положень Податкового кодексу України [4], а також Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [5] в частині визначення поняття «ухилення від сплати податків».

Поняття «ухилення від сплати податків» охоплює комплекс діянь, зокрема матеріальних, бухгалтерських операцій, правових маніпуляцій, шахрайства та інших прийомів, які використовуються платниками податків чи третіми особами з метою уникнення виконання податкових зобов'язань [6].

Фахівці Державної податкової служби України наголошують, що створення схем ухилення від сплати податків стало поширеним явищем у бізнес-середовищі України, що можна вважати елементом її ділової культури.

При цьому важливо зазначити, що не всі дії суб'єктів господарювання, спрямовані на зменшення податкового навантаження, є незаконними. Існують як правомірні, так і протизаконні способи зниження податкових зобов'язань, які можна умовно поділити на два основні напрями [7, с. 47]:

– уникнення сплати податків – це зменшення податкових зобов'язань без порушення закону шляхом використання легальних інструментів, таких як прогалини чи суперечності в законодавстві. Цей підхід також називають «втечею від оподаткування»;

– ухилення від сплати податків – це дії, які передбачають свідоме порушення законодавства, зокрема податкове шахрайство, і спрямовані на повне або часткове уникнення сплати податків.

Втеча від сплати податків визначається як процес штучного зменшення податкових зобов'язань до мінімально можливого рівня без порушення чинного законодавства. Це здійснюється через податкову оптимізацію, планування та мінімізацію податків. Сучасний бізнес широко застосовує послуги консультантів з консалтингових компаній, які спеціалізуються на питаннях податкової мінімізації.

Як слушно зазначає О. Григоращенко, серед основних схем втечі від сплати податків можна виділити такі [8, с. 242]:

– зміщення доходу: за умов високих податкових ставок платник спрямовує доходи до юрисдикцій або зон з нижчими податковими ставками;

– відкладання податку: відтермінування сплати податків за допомогою бухгалтерських операцій, наприклад, перенесення збитків на майбутні періоди, завищення собівартості продукції, інвестиції в благодійність тощо. Це дозволяє сплачувати податки у майбутньому, коли їхня реальна вартість знижується через інфляцію;

– податковий арбітраж: використання відмінностей у податкових режимах, наприклад, співпраця резидентних компаній із нерезидентними фірмами, що працюють у зонах з пільговим оподаткуванням, або здійснення операцій у межах країни у спеціальних економічних зонах із пільговими умовами оподаткування.

Зазначені способи є легальними, оскільки вони не порушують податкове законодавство. Їхнє використання ґрунтується на законодавчих прогалинах і суперечностях, що дозволяють підприємцям знижувати податкове навантаження без правопорушень.

На відміну від уникнення, ухилення від сплати податків є свідомим чи ненавмисним порушенням податкового законодавства. До поширених схем ухилення належать [9, с. 22]:

– подання неправдивої інформації про доходи, майно чи інші об'єкти оподаткування;

– неподання чи надання неповних документів, необхідних для розрахунку податків;

– використання фальсифікованих даних для отримання незаконних податкових пільг або преференцій;

– приховування змін, що впливають на право отримання податкових пільг;

– неутримання або неперерахування податків, зокрема податку на доходи фізичних осіб, до бюджету.

За словами Ю. Якимчука, ухилення від сплати податків спричиняє низку економічних і соціальних проблем. Серед основних наслідків – зростання рівня корупції, посилення злочинності, виведення капіталу за межі країни, порушення принципів чесної конкуренції та недостатнє фінансування суспільного сектору економіки. Це призводить до зростання податкового навантаження та ставок оподаткування, а також до втрати ресурсів, необхідних для задоволення державних потреб [6].

У науковій літературі використовуються різні терміни для опису способів ухилення від сплати податків, такі як: «мінімізація податків», «податкове планування», «оптимізація оподаткування» тощо [8, с. 143; 10]. Часто ці поняття ототожнюються, що призводить до неоднозначного трактування. Наприклад, податкова мінімізація полягає у зниженні розміру податкових зобов'язань, тоді як податкова оптимізація охоплює ширший спектр питань, пов'язаних із діяльністю суб'єкта господарювання. При цьому обидві практики іноді переходять межу закону, породжуючи ситуації, які розцінюються як ухилення від сплати податків.

Згідно з принципами податкового права, у разі порушення норм законодавства юридична відповідальність за це є неминучою. Правове регулювання спрямоване на забезпечення дотримання вимог закону та притягнення до відповідальності за неправомірні дії.

Аналіз статей КУпАП дає можливість констатувати, що адміністративна відповідальність за ухилення від сплати податків передбачена у випадках: порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків (ст. 163-1), неподання або несвоєчасного подання платіжних доручень на

перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів) (ст. 163-2), невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів (ст. 163-3), порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи (ст. 163-4), порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат (ст. 164-1) [5].

Під ухиленням від сплати податків розуміється порушення податкового законодавства, яке призводить до зменшення розміру податкових зобов'язань. Такі дії часто вважають наслідком недосконалості податкової системи. Теоретичні поняття «схема ухилення від податків» та «схема ухилення від оподаткування» ще недостатньо опрацьовані, хоча широко застосовуються на практиці. Вони означають детальний опис форм і методів уникнення сплати податків із метою забезпечення ефективності контрольних заходів.

Протягом останніх десятиліть ст. 212 КК України постійно змінювалася, відображаючи тенденції до посилення чи пом'якшення відповідальності за податкові злочини. У законі не конкретизовано способи ухилення від оподаткування, що дає органам слідства гнучкість у реагуванні на нові виклики, які виникають у процесі розвитку схем ухилення від сплати податків. Умисне ухилення від сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів є злочином, який відзначається високою динамічністю. Способи його вчинення постійно вдосконалюються, змінюються та набувають нових форм у контексті стрімкого розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій. Ця особливість, на наш погляд, об'єктивно ускладнює створення повної наукової класифікації таких способів [11, с. 15].

Крім того, зазначена властивість пояснює рішення законодавця не вміщати до диспозиції ст. 212 КК України вичерпний перелік способів ухилення від оподаткування. Такий підхід, з одного боку, забезпечує стабільність законодавства у сфері кримінальної відповідальності, а з іншого – надає правозастосовним органам можливість ефективно реагувати на нові виклики, пов'язані з ухиленням від сплати податків.

У сучасній редакції ст. 212 КК України, прийнятій у 2001 р., визначення способів умисного ухилення від сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів залишено на розсуд правозастосувачів. Проте аналіз історії законодавчого регулювання свідчить, що в період з 28 січня 1994 р. до 5 лютого 1997 р. ст. 148-2 КК УРСР 1960 р. чітко визначала такі способи як неподання податкових декларацій, розрахунків та приховування (заниження) об'єктів оподаткування.

Верховний Суд України розширив розуміння способів ухилення від оподаткування, додавши до них неподання податкових декларацій та інших документів, необхідних для обчислення і сплати податків (розрахунків, бухгалтерських звітів), приховування або заниження об'єктів оподаткування, заниження сум платежів, а також подання неправдивих відомостей для отримання пільг чи податкових кредитів [3].

Крім того, у Постанові від 01.10.2019 р., кримінальне провадження 757/18693/15-к, Касаційний кримінальний суд Верховного Суду України (далі – ККС ВС України) наголосив, що ухилення від сплати податків є злочином з матеріальним складом, а тому кримінальна відповідальність за ч. 1 ст. 212 КК України настає лише у разі ненадходження до бюджету коштів у значних розмірах [12].

У більшості випадків саме внаслідок недоведення органами досудового розслідування умислу на вчинення ухилення від сплати податків у значних розмірах та невстановлення значного розміру через несплату податків суди виправдовують осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності [13].

Серед науковців існує розмаїття підходів до класифікації способів ухилення від оподаткування. Так, Л. Брич і В. Навроцький запропонували розділити їх на загальні, родові та конкретні, враховуючи рівень узагальнення, об'єкти та суб'єкти оподаткування [14, с. 67]. Інший підхід передбачає дворівневу класифікацію:

– ухилення у сфері легальної діяльності шляхом: неподання документів (податкових декларацій та інших звітів); обману (приховування об'єктів оподаткування, заниження податкових зобов'язань); через протиправний вплив на представників державних органів (підкуп, насильство, шантаж);

– ухилення у сфері нелегальної діяльності: отримання прибутку від незаконної діяльності без декларування; створення об'єктів оподаткування, які не обліковуються [15, с. 37].

Ці класифікації дозволяють краще зрозуміти механізми ухилення від оподаткування та вдосконалити правозастосовну практику.

У науковій літературі пропонуються детальні класифікації способів ухилення від оподаткування, які базуються на комплексних критеріях. Наприклад, виділяють такі підходи до класифікації:

– за видом податку, збору або обов'язкового платежу: універсальні способи, які застосовуються для ухилення від усіх видів податків (несвоєчасне подання декларацій, навмисне відображення операцій поза звітним періодом тощо), та специфічні способи, орієнтовані на конкретні види податків (наприклад, завищення витрат на собівартість для ухилення від сплати ПДВ). Зокрема, М. Купчанко вважає, що найбільш

обґрунтованим є розподіл злочинних способів за видом податку, від сплати якого здійснюється ухилення, а саме: способи ухилення від усіх видів податків (несвоєчасне подання податкових декларацій та розрахунків за ними; навмисне відображення операцій пізніше, ніж звітний період; декларування одного виду діяльності з паралельним зайняттям іншим; подання до податкової адміністрації відомостей про тимчасове припинення або неведення господарської діяльності та ін.); спеціальні способи ухилення від окремих видів податків: ПДВ – завищення витрат на собівартість реалізації товарів, робіт, послуг; невключення до обсягу оподаткованого прибутку коштів, одержаних від проведення позареалізаційних операцій (кредит); фальсифікація даних (документів) про виконання науково-дослідних робіт, дослідно-конструкторських робіт, проектно-дослідних робіт; акцизний збір – продаж горілчаних та тютюнових виробів без марок акцизного збору та ін. [16, с. 149];

– за видом документів, які використовуються зі злочинною метою: первинні, облікові або звітні документи;

– за напрямом діяльності суб'єкта господарювання: способи, що залежать від специфіки діяльності конкретного підприємства.

Також існують класифікації, які враховують: механізм заниження або приховування об'єктів оподаткування; тип податку (прямий чи непрямий); форма визначення податкових ставок (у твердій сумі або у відсотках від вартості).

Хоча ці підходи не є вичерпними та можуть викликати суперечки щодо вибору критеріїв, їхня наявність підтверджує складність законодавчого закріплення повного переліку способів ухилення від оподаткування.

Швидкий розвиток технологій та постійна трансформація економічної діяльності роблять недовідповідним і неможливим створення формально визначеного переліку способів ухилення від податків у кримінальному законі. Гнучкість правозастосування у цьому випадку є більш ефективною, ніж спроба охопити всі можливі варіанти правопорушень.

Однією з визначальних характеристик способів умисного ухилення від сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів є наявність елемента обману. Хоча окремі дослідники, такі як В. Останін, вважають, що обман властивий лише певним групам способів ухилення [17, с. 15]. Хоча, на нашу думку, навіть несвоєчасне подання податкових документів не може розглядатися як ухилення, позбавлене обману. Адже умисний характер цього кримінального правопорушення, визначений у кримінальному законі, усуває можливість помилки, необережності чи випадковості.

Подібний висновок роблять і Л. Брич та В. Навроцький. Вони зазначають, що несвоєчасна сплата податків без обманних дій має тягнути за собою лише адміністративну, а не кримінальну відповідальність [14, с. 74].

Обман можна розглядати через три основні аспекти: зміст, форма та засоби. Зміст обману полягає у наданні неправдивої інформації, яка може стосуватися наявності об'єктів оподаткування, їхнього обсягу, права на пільги чи втрати підстав для їхнього отримання.

За формою обман може бути: активним (коли надається неправдива інформація, наприклад, приховування або заниження об'єктів оподаткування через фіктивні угоди, маніпуляції бухгалтерськими даними, використання підроблених документів чи подання недостовірних відомостей для отримання податкових пільг) та пасивним (коли особа замовчує інформацію, яку має надати. Наприклад, неподання вчасно податкових декларацій, невідображення у звітності прибутку, доданої вартості чи інших об'єктів оподаткування, а також неповідомлення про втрату права на пільги).

Форма обману безпосередньо визначає і засоби, які використовуються для введення в оману. Це можуть бути фальсифікація документів, маніпуляції з обліковими даними або неправдиві заяви, спрямовані на створення хибного уявлення у податкових органів чи контрагентів.

Таким чином обман, незалежно від його форми чи засобів реалізації є основним компонентом механізму ухилення від сплати податків, який дозволяє суб'єктам господарювання уникати виконання своїх зобов'язань перед державою.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 212 КК України, є фізична осудна особа, яка досягла 16 років та має обов'язок зі сплати податків, зборів, обов'язкових платежів.

Суб'єктивна сторона злочину є важливим елементом кримінально-правової характеристики та обов'язковою ознакою кожного кримінального правопорушення. Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 212 КК України, характеризується прямим умислом. Це підтверджується судовою практикою. В Постанові ККС ВС України від 18.01.2022 р. у справі № 711/1481/20, провадження № 51-4897км21,

суд зазначив, що «...несплата податку або сплата його в меншому розмірі, ніж передбачено законом, сама по собі не є достатньою підставою для визнання особи винною у вчиненні злочину, передбаченого ст. 212 КК України. Для кваліфікації таких дій, як ухилення від сплати податку, необхідно довести наявність прямого умислу особи. Це означає, що особа усвідомлювала свій обов'язок сплатити податок у визначеному розмірі й умисно його не виконала, здійснивши дії, спрямовані на ухилення від цього обов'язку» [18].

Окрема думка судді ККС ВС України Н. Антонюк заслуговує на особливу увагу. Суддя наголосила, що в провадженнях, пов'язаних із притягненням осіб до кримінальної відповідальності за ст. 212 КК України, необхідно встановити умисел саме на ухилення від сплати податків, оскільки несплата податку не завжди є таким ухиленням.

Суддя звернула увагу на те, що суди першої та апеляційної інстанцій не дослідили суб'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 212 КК України. Вони взагалі не висловилися щодо цього елемента складу злочину, тоді як касаційний суд (більшість колегії) зробив відповідні висновки. Однак такі дії суперечать вимогам ч. 1 ст. 433 КПК України, оскільки касаційний суд не має права встановлювати нові обставини, які не були досліджені раніше.

Крім того, суддя Н. Антонюк не погодилася із твердженням, що обов'язок зі сплати земельного податку виникає лише після внесення інформації до Державного земельного кадастру. Вона послалася на Постанову Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду України від 03.08.2020 р. (справа № 826/13307/18), у якій визначено, що обов'язок зі сплати податку виникає через фактичне використання земельної ділянки, незалежно від дотримання вимог щодо оформлення права користування [18].

Таким чином, суддя дійшла висновку, що вищевказане товариство мало обов'язок сплачувати земельний податок, оскільки не заперечувало свій статус платника. Проте суди попередніх інстанцій не дослідили питання щодо ставки податку. Через нез'ясування обставин щодо суб'єктивної сторони злочину суддя Н. Антонюк вважає рішення судів про відсутність складу злочину передчасним, що потребує повернення справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

За період 2022 – 2023 рр. суди першої інстанції ухвалили 4 вироки, в 3-х з них особи були виправдані, а в 4-й особу визнано винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 212 КК України, але звільнено від кримінального покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності [13].

Отже, аналіз судової практики у кримінальних провадженнях про ухилення від сплати податків свідчить про складність конструкції ст. 212 КК України, проблемність у доведенні умислу осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, підсумком чого є не лише певні недоліки під час досудового розслідування, а й ухвалення судами виправдувальних вироків.

Висновки. Підбиваючи підсумок, слід наголосити, що фізичні та юридичні особи зобов'язані сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, а держава має забезпечити як належний контроль за виконанням цього обов'язку, так і притягнення винних осіб до відповідальності в порядку та межах, визначених законом. Однак наведена вище статистика свідчить про невідповідність вжитих заходів отриманим результатам, тому виникає необхідність зміни підходів до визначення засад кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків і відповідно зміни норм КК України, якими встановлено цю відповідальність.

Під час надання кримінально-правової характеристики будь-якого кримінального правопорушення необхідно враховувати не лише обов'язкові ознаки складу кримінального правопорушення, а й факультативні ознаки, які супроводжували вчинення суспільно небезпечного діяння. Зокрема, у межах об'єкта кримінального правопорушення слід аналізувати його предмет, у межах об'єктивної сторони – спосіб вчинення кримінального правопорушення, а у межах суб'єктивної сторони – мотиви та цілі.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. Дата оновлення: 20.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top> (дата звернення 14.12.2024).
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. М. Мельника, М. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і допов. Київ : Юрид. думка, 2012. 1316 с.
3. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04> (дата звернення 14.12.2024).

4. Податковий кодекс України : Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. Дата оновлення: 25.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 14.12.2024).
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України № 80731-X від 07.12.1984 р. Дата оновлення: 09.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 14.12.2024).
6. Якимчук Ю. Ю. Ухилення від сплати податків в Україні: особливості проблеми та шляхи подолання. *Сучасні тенденції державних фінансів*. 2013. Груд. URL: <http://libfor.com/index.php?newsid=2205> (дата звернення: 14.12.2024).
7. Резніченко Г. С. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 46–50. URL: <file:///C:/Users/101460540/Documents/10.pdf> (дата звернення: 14.12.2024).
8. Григоращенко О. В. Ухилення від сплати податків: економіко-правовий аналіз. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 241–245. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_1/37.pdf (дата звернення: 14.12.2024).
9. Глущенко С. В., Казакова М. О. Мінімізаційні податкові схеми: зарубіжна та українська практика. *Магістеріум. Економічні студії*. 2014. Вип. 56. С. 21–25.
10. Воронов В. Ю. Захисний дефект. *Юридична практика*. 2022. № 7–8. С. 1260–1261. URL: <https://pravo.ua/articles/zakhysnyi-defekt/> (дата звернення: 14.12.2024).
11. Кураш Я. М. Ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів : курс лекцій. Харків : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 1999. 43 с.
12. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.10.2019, кримінальне провадження 757/18693/15-к. / База правових позицій. URL: <https://lpd.court.gov.ua/home/approve?key=69sensv8o5n7&page=1> (дата звернення: 14.12.2024).
13. Дорошенко К. Ухилення від сплати податків: актуальна судова практика у кримінальних справах URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/222542_ukhilennya-vd-splati-podatkv-aktualna-sudova-praktika-u-krimnalnikh-spravakh (дата звернення: 14.12.2024).
14. Брич Л. П., Навроцький В. О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні. Київ : Атіка, 2000. 287 с.
15. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти. Київ: Істина, 2006. 647 с.
16. Купчанко М. Л. До питання про класифікацію способів ухилення від сплати податків. Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19 листопада 1997 р.) / відп. ред. : В. С. Зеленецький, Л. В. Дорош. Харків : Право, 1998. С. 149-151.
17. Останін В. О. Кваліфікація ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2004. 20 с.
18. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18.01.2022 року у справі № 711/1481/20, провадження № 51-4897км21. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/102634456?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 (дата звернення: 14.12.2024).

References

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine]:* Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top> [in Ukrainian]
2. Melnyk, M. I. & Khavroniuk M. I. (2012). *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary to the Criminal Code of Ukraine]*. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian]
3. *Pro deiaki pytannia zastosuvannya zakonodavstva pro vidpovidalnist za ukhylennia vid splaty podatkiv, zboriv, inshykh oboviazkovykh platezhiv [On Some Issues of Application of Legislation on Liability for Evasion of Taxes, Duties and Other Mandatory Payments]:* Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 08.10.2004 № 15. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04> [in Ukrainian]
4. *Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]:* Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian]
5. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses]:* Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 80731-X. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian]

6. Yakymchuk, Yu. Yu. (2013). *Ukhylenntia vid splaty podatktiv v Ukraini: osoblyvosti problemy ta shliakhy podolannia* [Tax evasion in Ukraine: peculiarities of the problem and ways to overcome it]. *Suchasni tendentsii derzhavnykh finansiv - Current trends in public finance*. Retrieved from <http://libfor.com/index.php?newsid=2205> [in Ukrainian]
7. Reznichenko, H. S. (2021). *Kryminalna vidpovidalnist za ukhylenntia vid splaty podatktiv, zboriv (oboviazkovykh platezhiv)* [Criminal liability for tax evasion and duties (mandatory payments)]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys - South Ukrainian Legal Magazine*, 2, 46-50. Retrieved from file:///C:/Users/101460540/Documents/10.pdf [in Ukrainian]
8. Hryhorashchenko, O. V. (2022). *Ukhylenntia vid splaty podatktiv: ekonomiko-pravovyi analiz* [Tax evasion: economic and legal analysis]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*, 4 (1), 241-245. Retrieved from http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_1/37.pdf (data zvernennia: 14.12.2024) [in Ukrainian]
9. Hlushchenko, S. V., & Kazakova, M. O. (2014). *Minimizatsiini podatkovyi skhemy: zarubizhna ta ukrainska praktyka* [Tax minimization schemes: foreign and Ukrainian practice]. *Mahisterium. Ekonomichni studii - Economic Studies*, 56, 21-25 [in Ukrainian]
10. Voronov, V. Yu. (2022). *Zakhysnyi defect* [Protective defect]. *Yurydychna praktyka - Legal Practice*, 7-8, 1260–1261. Retrieved from <https://pravo.ua/articles/zakhysnyi-defekt/> [in Ukrainian]
11. Kurash, Ya. M. (1999). *Ukhylenntia vid splaty podatktiv, zboriv ta inshykh oboviazkovykh platezhiv : kurs lektsii* [Evasion of taxes, duties and other mandatory payments : a course of lectures]. Kharkiv : Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho [in Ukrainian]
12. *Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu* [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court] vid 01.10.2019, kryminalne provadzhennia 757/18693/15-k. Baza pravovykh pozytsii. Retrieved from: <https://lpd.court.gov.ua/home/approve?key=69sensv8o5n7&page=1> [in Ukrainian]
13. Doroshenko, K. (2023). *Ukhylenntia vid splaty podatktiv: aktualna sudova praktyka u kryminalnykh spravakh* [Tax evasion: current court practice in criminal cases]. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/analytics/222542_ukhylenntia-vid-splaty-podatkv-aktualna-sudova-praktika-u-kryminalnykh-spravakh [in Ukrainian]
14. Brych, L. P., & Navrotskyi, V. O. (2000). *Kryminalno-pravova kvalifikatsiia ukhylenntia vid opodatkuvannia v Ukraini* [Criminalization of tax evasion in Ukraine]. Kyiv : Atika [in Ukrainian]
15. Dudorov, O. O. (2006). *Ukhylenntia vid splaty podatktiv: kryminalno-pravovi aspekty* [Tax evasion: criminal law aspects]. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
16. Kupchanko, M. L. (1998). *Do pytannia pro klasyfikatsiiu sposobiv ukhylenntia vid splaty podatktiv* [On the classification of tax evasion methods]. *Vykorystannia dosiahnen nauky i tekhniky u borotbi zi zlochynnistiu : materialy nauk.-prakt. konf.* [Using the achievements of science and technology in the fight against crime: materials of the scientific and practical conference] (Kharkiv, 19 lystopada 1997 r.). Kharkiv : Pravo. P. 149-151 [in Ukrainian]
17. Ostanin, V. O. (2004). *Kvalifikatsiia ukhylenntia vid splaty podatktiv, zboriv, inshykh oboviazkovykh platezhiv* [Qualification of tax evasion, duties, and other mandatory payments]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk. Kyiv [in Ukrainian]
18. *Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu* [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court] vid 18.01.2022 roku u spravi № 711/1481/20, provadzhennia № 51-4897km21. Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/102634456?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 16.12.2024

Костянтин Пільков,

кандидат юридичних наук, старший дослідник, суддя, Велика палата Верховного Суду України, старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8931-0413>

ПУБЛІЧНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ СУДДІ НА ЗАХИСТ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СЛОВА В ЕТИЧНИЙ І ЮРИДИЧНИЙ ОБОВ'ЯЗОК ВИСЛОВИТИСЬ НА ЗАХИСТ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Автор статті аналізує тенденції до переосмислення індивідуальної ролі судді у захисті цієї суддівської незалежності і загалом фундаментальних цінностей, які складають підґрунтя верховенства права, поступовий відхід від концепції суто інституціональної, колективної відповідальності судової системи за збереження суддівської незалежності. Автор показує, що етичний обов'язок виступити на її захист покладається на кожного суддю. Змінюється також ставлення до змісту публічних заяв суддів на захист верховенства права і суддівської незалежності: від наголосу на стриманості і обмеженої допустимості коментарів стосовно дискусійних політичних питань до «безстрашного відстоювання позиції» і «чітких й переконливих заяв» про опозицію судової влади до пропозицій уряду, які мають тенденцію підривати незалежність суддів.

Водночас автор зауважує, що в «етичний та правовий обов'язок» судді висловитись на захист верховенства права і суддівської незалежності все ж розглядається скоріше як моральний обов'язок, який спонукає суддів реалізовувати своє право на свободу вираження поглядів через критичні публічні заяви. У статті все ж визнається, що, вдаючись до публічних заяв на захист фундаментальних цінностей демократичного суспільства, судді залишаються зв'язаними етичними обмеженнями, якими є вимоги політичної (у вузькому сенсі ідеологічної або партійної) нейтральності, однак не нейтральності в значенні відсутності критики; неприпустимості проявів упередженості у справах, які перебувають у провадженні судді або колег; неприпустимості ставити під сумнів *res judicata* судових рішень чи іншим чином шкодити авторитету судової влади.

Ключові слова: верховенство права, ЄСПЛ, свобода слова, етичні норми поведінки судді, *res judicata*.

Pilkov K.

Public opinions of a judge in defence of the rule of law: transformation of the right to freedom of expression into an ethical and legal duty to speak out in defence of fundamental values

The perspectives on the individual role of a judge in safeguarding judicial independence and, more broadly, the foundational principles that sustain the rule of law have been evolving for the last two decades. In response to recent challenges, when judges from different countries, feeling a moral obligation to speak out in defence of democratic values, made critical public statements, international jurisdictional bodies and judicial organisations also responded to these new challenges and developed new approaches to the ethical limits of public expression by judges.

This article seeks to examine whether the traditional emphasis on ethical constraints in any political pronouncements by judges remains in place and whether the ethical guidelines for judges regarding public statements remain unchanged. Additionally, it considers whether there are grounds to discuss the existence of a positive obligation for judges to speak out in certain cases.

The article indicates a gradual shift away from the concept of a purely institutional and collective responsibility of the judicial system for the preservation of judicial independence. The author presents the argument that each judge is ethically, if not legally, obliged to defend it. At the same time, it is not only about the protection of independence by an individual judge in a situation that concerns only that judge, but also about the protection of judicial independence on the scale of the entire judicial system. The approach to the substance of public statements by judges in defence of the

rule of law and judicial independence is also evolving. There is a shift from an emphasis on restraint and the limited permissibility of comments on controversial political issues to a stance of 'fearlessly defending the position' and 'clear and convincing statements' about the judiciary's opposition to government proposals that tend to undermine judicial independence.

Furthermore, the author observes that in the recent case law of the ECtHR, the ethical and legal duty of a judge to speak out in defence of the rule of law and judicial independence is still regarded as primarily a moral obligation. This encourages judges to exercise their right to freedom of expression through critical public statements. The article nevertheless acknowledges that when making public statements in defence of the fundamental values of a democratic society, judges remain subject to ethical constraints. Such restrictions include the requirements of political neutrality (in the narrow sense of ideological or party neutrality, but not neutrality in the sense of absence of criticism), as well as the unacceptability of manifestations of bias in pending cases, or questioning the res judicata of court decisions or otherwise damaging the authority of the judiciary.

Keywords: *rule of law, ECtHR, freedom of speech, ethical standards of judicial conduct, res judicata.*

Постановка проблеми. Традиційно питання публічних висловлювань судді в Україні та й в країнах, які можна віднести до розвинених демократій, розглядалось як пов'язане з багатьма законодавчими та етичними обмеженнями. Настільки пов'язане, що настанова про те, що «...судді належить говорити лише через свої мотиви у рішенні, якщо це стосується справ у його чи її провадженні», яка міститься в авторитетних Коментарях до Бангалорських принципів поведінки суддів (§ 74) [1], які є орієнтиром у питаннях етики для суддів у всьому світі, втратило апендикс «якщо це стосується справ у його чи її провадженні» і часто розуміється як загальне обмеження, відповідно до якого суди та судді «промовляють через судові рішення» і яке прийняте як традиційне як у країнах з міцним фундаментом верховенства права [2, с. 14], так і в тих, де ці цінності лише утверджуються [3].

Власне й нова редакція Кодексу суддівської етики 2024 р., приділяючи багато уваги питанням публічних висловлювань судді (ст. 12) і активності у соціальних медіа (ст. 21) [4], встановлює етичні межі поведінки судді у цих сферах (обов'язок проявляти стриманість, виваженість, обачність та поміркованість у висловленні своїх поглядів і думок за будь-яких обставин; обов'язок утриматись від публічних заяв та/або коментарів, які компрометують звання судді або підривають авторитет правосуддя; обов'язок уникати публічних заяв і коментарів щодо справ, які перебувають у його / її провадженні та інших суддів, не піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили; обов'язок не використовувати і не розголошувати конфіденційну інформацію, отриману суддею під час виконання обов'язків, з будь-якою метою, не пов'язаною з виконанням суддею повноважень; стриманість, поміркованість та обережність у користуванні соціальними мережами; право розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади), однак не закріплює позитивних обов'язків, зокрема позитивний обов'язок в окремих випадках висловитись публічно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етичним стандартам діяльності судді у вітчизняній науці присвячені праці А. Бірюкової, Г. Вітюк, С. Жукова, І. Кондратової, Р. Куйбіди, О. Овсянникової, Л. Тацій. Проблемні питання співвідношення етики судді та свободи вираження думки в контексті рішень ЄСПЛ досліджувала О. Хотинська-Нор. Актуальному питанню етичних засад поведінки судді у соціальних мережах присвячені праці Ю. Фідрі, Ю. Гофмана, В. Кравчук.

Метою статті є спроба дослідити, чи дійсно етичні орієнтири для судді стосовно публічних висловлювань залишаються незмінними, чи є підстави говорити про існування позитивного обов'язку судді висловлюватись публічно в окремих випадках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розроблена під егідою Ради Європи Європейська хартія про статус суддів 1998 р. серед положень про стандарти забезпечення незалежності суду містить і таке, відповідно до якого суддям належить утримуватись від будь-якої поведінки, дії або висловлювань, які можуть серйозно вплинути на віру громадськості в їхню неупередженість та незалежність (§ 4.3 Хартії) [5]. Ця квінтесенція настанов про суддівську культуру стриманості, яка також стосується публічних висловлювань судді, має міцний фундамент і закріплена також в інших авторитетних джерелах. Так, в Основних принципах незалежності судових органів ООН 1985 р. було передбачено, що члени судових органів, як і інші громадяни, користуються свободою слова, асоціацій та зборів; однак, керуючись такими правами, судді мають поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів [6]. Тридцять років потому Венеційська комісія у своєму звіті про свободу висловлення поглядів суддям 2015 р. також звернула увагу на прикладі ситуації у Німеччині

на принцип поміркованості (нім. «*Mäßigungsgebot*»), який стосується поведінки за межами відправлення суддею правосуддя. Хоча публічні політичні заяви судді не виключаються, однак суддя не має згадувати про свою посаду, коли він висловлює політичні погляди публічно, за винятком випадків, коли це стосується правових питань (наприклад, лекція або стаття в юридичному журналі) [7, с. 6]. Культура стриманості, принцип поміркованості сформували радше обережне ставлення суддів до будь-якої публічної активності, не кажучи вже про ту, яка має хоч натяк на втручання у питання політики. Спроби ж розмежування приватних і офіційних висловлювань судді [8, с. 691], особливо у сферах, які стосуються права, приречені наперед на невдачу, адже у цих сферах суддя, який висловлюється «приватно», все ж висловлюється як професіонал у сфері права, що для публіки пов'язується з його офіційним статусом.

Однак протягом останніх двох десятиліть ця ситуація зазнає змін. Судді вдаються до публічних заяв і навіть акцій протесту, при тому не тільки для захисту демократичних цінностей у своїй країні (як це було під час демонстрації суддів у Нідерландах у 2015 р.), а й для підтримки колег в інших країнах, як наприклад, в січні 2020 р., коли судді з багатьох країн приєдналися до підтримки своїх польських колег у «марші тисячі мантій» у Варшаві.

Змінюються також підходи до питання публічних висловлювань суддів у практиці міжнародних юрисдикційних органів та організацій, які опікуються незалежністю та ефективністю судочинства.

До аналізу допустимості критики з боку судді стану незалежності у судовій системі довелося вдатись Європейському суду з прав людини (*Kudeshkina v. Russia*, 2009) [9]. В інших справах Європейський суд висловився щодо права судді викласти публічно критичні погляди на реформи, які зачіпають судову владу (*Baka v. Hungary*, 2016) [10], і дійшов висновку про те, що свобода вираження поглядів для судді може трансформуватись в обов'язок висловитись на захист верховенства права та суддівської незалежності (*Żurek v. Poland*, 2022) [11]. Також Міжамериканський суд з прав людини робить висновок про моральний обов'язок судді висловитись на користь відновлення демократичного порядку, який може спонукати суддю до участі у протесті як акті вираження поглядів (*López Lone et al. v. Honduras*, 2015) [12]. В межах цього дослідження не вдаємося до аналізу обставин кожної з цих справ, адже важливим є відзначити динаміку останніх змін у підходах до допустимості публічної критики з боку суддів у питаннях державної політики, яка, однак, зачіпає фундаментальні цінності демократичного суспільства, верховенство права загалом і суддівську незалежність зокрема.

У документах провідних міжнародних організацій, які мають справу з гарантіями суддівської незалежності, також відображаються ці зміни у підходах в цей же час.

У 2002 р. Консультативна рада європейських суддів (КРЄС) у своєму Висновку № 3 лише обережно визнавала, що «...суддям має бути дозволено брати участь у деяких дискусіях, які стосуються національної політики у сфері судівництва» (§ 34) [13], при тому, що й надалі у 2007 р. у Коментарях Управління ООН з наркотиків та злочинності до Бангалорських принципів поведінки суддів відзначалась обмеженість обставин, за яких судді можуть висловлюватися з приводу суперечливих політичних питань. Це визнавалось допустимим, зокрема, коли питання безпосередньо стосуються роботи судів, незалежності суддів, фундаментальних аспектів реалізації правосуддя або особистих професійних якостей судді. Однак навіть тут суддю закликали бути стриманим і пам'ятати, що його публічні висловлювання можуть бути сприйняті як вираження поглядів суддівської спільноти загалом, адже іноді судді буває складно висловити свою думку таким чином, щоб вона була сприйнята винятково як його суб'єктивне міркування, а не як позиція судової системи загалом (§ 138) [1].

У 2010 р. КРЄС узагальнила і вже дещо переглянула свої підходи. У виданій нею Великій хартії суддів (*CCJE Magna Carta of Judges*) йдеться про те, що «...держави і кожен суддя є відповідальними за заохочення і захист суддівської незалежності» (§ 3) [14]. У 2013 р. у Софійській декларації стосовно незалежності та підзвітності судової влади Європейська мережа рад правосуддя відзначила «колективний обов'язок» європейських судових систем «...чітко й переконливо заявити про свою опозицію до пропозицій уряду, які мають тенденцію підривати незалежність окремих суддів...» (§ VII Декларації) [15].

Вже у 2015 р. у своєму Висновку № 18 КРЄС вважає, що «...якщо суддівська незалежність або здатність судової влади виконувати свою конституційну роль перебувають під загрозою або піддаються нападкам, судова влада має безстрашно відстоювати свою позицію» (§ 41) [16].

У 2022 р. КРЄС у висновку, присвяченому свободі вираження поглядів суддями, в унісон з ЄСПЛ відзначила вже не колективний, а індивідуальний обов'язок кожного судді: «...Кожен суддя має етичний та/або правовий обов'язок зберігати суддівську незалежність і виступати на захист верховенства права та незалежності суддів» (§ 58 Висновку № 25) [17].

У виданих у 2023 р. Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ Рекомендаціях стосовно незалежності та підзвітності судової влади (Варшавські рекомендації) вже також з'являється місце для коментарів про «обов'язок висловлюватись» на захист фундаментальних цінностей (рекомендація 28): «Судді мають мати можливість користуватися цією свободою [висловлювань. – К. П.] для участі в публічному обговоренні питань, що впливають на верховенство права та дотримання прав людини, включаючи, зокрема, дебати щодо законодавства, політики, яка може вплинути на суддівське самоврядування, а також теми, які піднімають фундаментальні питання в демократичному суспільстві. Судді також зобов'язані виступати на захист верховенства права та незалежності суддів у ситуаціях, коли ці цінності перебувають під загрозою» [18, с. 12]. У Київських рекомендаціях БДПІ ОБСЄ стосовно незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та у Центральній Азії, які були видані у 2010 р. і передували Варшавським рекомендаціям, цих положень не знаходимо [19]. Далі у Варшавських рекомендаціях згадана рекомендація супроводжується застереженням про необхідність виявляти особливу обережність у здійсненні «цього права» при використанні соціальних мереж та спілкуванні з пресою, беручи до уваги необхідність захисту честі та гідності своєї посади, а також необхідність утримуватися від коментарів, які можуть зашкодити сприйняттю неупередженості суддів при розгляді справ, що перебувають у їхньому провадженні.

Обов'язок виступати на захист верховенства права та незалежності суддів розглядається у Варшавських рекомендаціях як привід реалізувати право на свободу висловлення поглядів, яке все ж залишається правом судді і до того ж підпорядковується певним обмеженням.

О. Хотинська-Нор вважає, що однією з таких вимог є нейтральність висловлювань. Так, на її думку, вимога нейтральності у висловлюваннях ставиться до суддів також у публічних обговореннях судової реформи, а риторика суддів, якщо така відзначається сарказмом чи надмірною різкістю у висловлюваннях, є несумісною з цією нейтральністю [20, с. 287]. З цим можна погодитись з істотним застереженням. Висловлювання судді не мають відзначатись надмірною різкістю, однак це питання загальної етики спілкування і висловлювань, а не вимога нейтральності. Ця вимога стосується питань, у яких суддя має демонструвати неупередженість, тобто це аж ніяк не питання судової реформи чи питання роботи судової системи загалом. У цих питаннях для оцінки допустимості висловлювань судді застосовується стандарт не нейтральності, а набагато вищий, а саме чи компрометують звання судді або підривають авторитет правосуддя такі висловлювання. Інакше будь-яка критика просто неможлива, адже критика, навіть найбільш обґрунтована або м'яка, за визначенням самого цього поняття нейтральною бути не може. Саме з таким застереженням можна далі погодитись з О. Хотинською-Нор в її оцінці того, що, на її думку, КРЄС, відзначаючи у Висновку № 3 необхідність для суддів утриматись від будь-якої політичної діяльності, що підриває їхню незалежність або загрожує їхній неупередженості, і водночас допустити суддів до участі у дискусіях, які стосуються національної судової політики, цим зауважила про необхідність дотримання балансу між правом суддів на свободу думки, вираження поглядів і вимогою нейтральності [20, с. 287]. Отже, коли йдеться, зокрема, про політичну нейтральність, судді мають утриматись від висловлювань, які вказуватимуть прямо чи опосередковано на симпатії чи антипатії у політичному спектрі. Однак у питаннях, які стосуються захисту фундаментальних цінностей демократичного суспільства, критика дій держави з боку судді можлива безвідносно до політичного спектра.

Висновки. Усвідомлення значення суддівської незалежності для забезпечення збереження демократичного суспільства протягом останніх двох десятиліть приводить також до переосмислення індивідуальної ролі кожного судді у захисті цієї незалежності та загалом фундаментальних цінностей, які складають підґрунтя верховенства права. Оскільки протягом цих двох десятиліть мали місце випадки, коли судді, відчуваючи моральний обов'язок висловитись на захист демократичних цінностей, робили критичні публічні заяви, міжнародним юрисдикційним органам і міжнародним організаціям у сфері судочинства довелося також відповідати на ці нові виклики і сформувані нові підходи. Вони знаменують поступовий відхід від концепції суто інституціональної, колективної відповідальності судової системи за збереження суддівської незалежності. Нині визнається, що етичний, правовий обов'язок виступити на її захист покладається на кожного суддю. При цьому з контексту цих змін може бути зрозуміло, що йдеться не лише про захист незалежності окремим суддею у ситуації, яка стосується суто цього судді, а й про захист суддівської незалежності в масштабах всієї судової системи. Змінюється також риторика авторитетних джерел (висновків і коментарів міжнародних організацій) стосовно змісту цих публічних заяв на захист верховенства права і суддівської незалежності: від наголосу на стриманості й обмеженій допустимості коментарів стосовно дискусійних політичних питань до «безстрашного відстоювання позиції» і «чітких й переконливих заяв» про опозицію судової влади до пропозицій уряду, які мають тенденцію підривати незалежність суддів.

Вдаючись до публічних заяв на захист цих фундаментальних цінностей, судді залишаються зв'язаними звичними етичними обмеженнями, якими є вимоги політичної (у вузькому сенсі ідеологічної або партійної) нейтральності, однак не нейтральності в значенні відсутності критики; неприпустимості проявів упередженості у справах, які перебувають у провадженні судді або колег; неприпустимості ставити під сумнів *res judicata* судових рішень чи іншим чином шкодити авторитету судової влади.

Окремого наукового осмислення у подальших дослідженнях потребує питання про те, наскільки «етичний та правовий обов'язок» судді висловитись на захист верховенства права і суддівської незалежності слід розглядати як юридичний обов'язок, адже досі в новітній практиці ЄСПЛ він все ж розглядався скоріше як моральний обов'язок, який спонукав суддів реалізовувати своє право на свободу вираження поглядів через критичні публічні заяви. Тобто питання про те, чи має місце тенденція визнання за судьями юридичного обов'язку активного захисту верховенства права поза процесуальними межами незалежного і неупередженого вирішення справ у їхньому провадженні, а також чи мають судді відповідний інструментарій і гарантії захисту для виконання такого обов'язку залишається відкритим для подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. The Bangalore Principles of Judicial Conduct, UNODC Commentary 2007. URL: https://www.unodc.org/conig/uploads/documents/publications/Otherpublications/Commentry_on_the_Bangalore_principles_of_Judicial_Conduct.pdf (дата звернення: 09.12.2024).
2. Sullivan B., Feldbrin R. The Supreme Court and the People: Communicating Decisions to the Public. *Journal of Constitutional Law*. 2022. Vol. 24, is. 1. P. 1–92. URL: <https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1779&context=jjc> (дата звернення: 09.12.2024).
3. Judges speak through their judgments. *Judges Matter*. 23.09.2019. URL: <https://www.judgesmatter.co.za/opinions/judges-speak-through-their-judgments/> (дата звернення: 09.12.2024).
4. Кодекс суддівської етики, затверджений рішенням XX чергового з'їзду суддів України 18 вересня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#n2> (дата звернення: 09.12.2024).
5. Європейська хартія про статус суддів, 1998 р. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf> (дата звернення: 09.12.2024).
6. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (дата звернення: 09.12.2024).
7. Report on the Freedom of Expression of Judges, adopted by the Venice Commission on its 103rd Plenary Session (Venice, 19–20 June 2015). The European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), 2015. 20 p. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)018-e) (дата звернення: 09.12.2024).
8. Mala Corbin C. Mixed Speech: When Speech is Both Private and Governmental. *New York University Law Review*. 2008. Vol. 83, no. 3. P. 605–692.
9. Kudeshkina v. Russia, appl. No. 29492/05, European Court of Human Rights judgment of 26.02.2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91501> (дата звернення: 09.12.2024).
10. Baka v. Hungary, appl. No. 20261/12, European Court of Human Rights judgment of 23.06.2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-163113> (дата звернення: 09.12.2024).
11. Żurek v. Poland, appl. no. 39650/18, European Court of Human Rights judgment of 10.10.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-217705> (дата звернення: 09.12.2024).
12. López Lone et al. v. Honduras, Inter-American Court of Human Rights, judgment of 05.10.2015. URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_302_ing.pdf (дата звернення: 09.12.2024).
13. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_3_2002.pdf (дата звернення: 09.12.2024).
14. CCJE Magna Carta of Judges. Consultative Council of European Judges. Strasbourg. 2010. 17 November. URL: <https://rm.coe.int/16807482c6> (дата звернення: 09.12.2024).
15. On judicial independence and accountability: Sofia Declaration. The General Assembly of ENCJ Meeting. Sofia. 2013. 5th – 7th June. URL: https://www.encj.eu/images/stories/pdf/GA/Sofia/encj_sofia_declaration_7_june_2013.pdf (дата звернення: 09.12.2024).

16. Висновок № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про місце судової влади та її відносини з іншими гілками влади в сучасних демократіях. URL: <https://rm.coe.int/-18-2015-/1680792013> (дата звернення: 09.12.2024).
17. On freedom of expression of judges. CCJE Opinion No. 25 (2022). Consultative Council of European Judges. Strasbourg. 2022. 2 December. URL: <https://rm.coe.int/opinion-no-25-2022-final/1680a973ef%0A%0A> (дата звернення: 09.12.2024).
18. Recommendations on Judicial Independence and Accountability (Warsaw Recommendations) 2023. Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2023. 16 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/5/552718.pdf> (дата звернення: 09.12.2024).
19. Kyiv Recommendations on Judicial Independence in Eastern Europe, South Caucasus and Central Asia. Organization for Security and Co-operation in Europe. 2010. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/7/86319.pdf> (дата звернення: 09.12.2024).
20. Хотинська-Нор О. Етика судді та свобода вираження ним думки в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 284–289. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.49>.

References

1. *The Bangalore Principles of Judicial Conduct, UNODC Commentary 2007*. Retrieved from https://www.unodc.org/conig/uploads/documents/publications/Otherpublications/Commentry_on_the_Bangalore_principles_of_Judicial_Conduct.pdf [in English].
2. Sullivan, B., Feldbrin, R. (2022). The Supreme Court and the People: Communicating Decisions to the Public. *Journal of Constitutional Law*, 24 (1), 1-92. Retrieved from <https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1779&context=jjc> [in English].
3. Judges speak through their judgments. *Judges Matter*. 23.09.2019. Retrieved from <https://www.judgesmatter.co.za/opinions/judges-speak-through-their-judgments/> [in English].
4. *Kodeks suddivskoyi etyky, zatverdzhenyy rishennyam XX chervovoho z'yizdu suddiv Ukrayiny 18 veresnya 2024 roku [The Code of Judicial Ethics, approved by the decision of the XX Regular Congress of Judges of Ukraine on September 18, 2024]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#n2> [in Ukrainian].
5. *Yevropeyska Khartiya pro status suddiv, 1998 rik [European Charter on the Statute for Judges, 1998]*. Retrieved from <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf> [in Ukrainian].
6. *Osnovni pryntsyipy nezalezhnosti sudovykh orhaniv, skhvaleni rezolyutsiyamy 40/32 ta 40/146 Heneralnoyi Asambleyi Orhanizatsiyi Obyednanykh Natsiy vid 29 lystopada ta 13 hrudnya 1985 roku [Basic Principles on the Independence of the Judiciary endorsed by the UN General Assembly resolutions 40/32 of 29 November 1985 and 40/146 of 13 December 1985]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text [in Ukrainian].
7. *Report on the Freedom of Expression of Judges, adopted by the Venice Commission on its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015)*. The European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), 2015. 20 p. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)018-e) [in English].
8. Mala Corbin, C. (2008). Mixed Speech: When Speech is Both Private and Governmental. *New York University Law Review*, 83 (3), 605-692 [in English].
9. *Kudeshkina v. Russia, appl. No. 29492/05, European Court of Human Rights judgment of 26.02.2009*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91501> [in English].
10. *Baka v. Hungary, appl. No. 20261/12, European Court of Human Rights judgment of 23.06.2016*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-163113> [in English].
11. *Żurek v. Poland, appl. no. 39650/18, European Court of Human Rights judgment of 10.10.2022*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-217705> [in English].
12. *López Lone et al. v. Honduras, Inter-American Court of Human Rights, judgment of 05.10.2015*. Retrieved from https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_302_ing.pdf [in English].
13. *Vysnovok № 3 (2002) Konsultatyvnoyi rady yevropeys'kykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shchodo pryntsyypiv ta pravyl, yaki rehulyuyut profesiyynu povedinku suddiv, zokrema, pytanntya etyky, nesumisnoyi povedinky ta bezstoronnosti [Opinion No. 3 (2002) of the Consultative Council of European Judges to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the principles and rules*

- governing judges' professional conduct, in particular ethics, incompatible behaviour and impartiality*]. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/visn_3_2002.pdf [in Ukrainian].
14. CCJE Magna Carta of Judges. Consultative Council of *European Judges*. Strasbourg, 17 November 2010. Retrieved from <https://rm.coe.int/16807482c6> [in English].
 15. *On judicial independence and accountability: Sofia Declaration. The General Assembly of ENCJ Meeting, Sofia 5th – 7th June, 2013*. Retrieved from https://www.encj.eu/images/stories/pdf/GA/Sofia/encj_sofia_declaration_7_june_2013.pdf [in English].
 16. *Vysnovok № 18 (2015). Konsultativnoyi rady yevropeyskykh suddiv do uvahy Komitetu ministriv Rady Yevropy pro mistse sudovoyi vlady ta yiyi vidnosyny z inshymy hilkamy vlady v suchasnykh demokratiyakh [Opinion No.18 (2015) of the Consultative Council of European Judges to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy]*. Retrieved from <https://rm.coe.int/-18-2015-/1680792013> [in Ukrainian].
 17. *On freedom of expression of judges. CCJE Opinion No. 25 (2022). Consultative Council of European Judges*. Strasbourg, 2 December 2022. Retrieved from <https://rm.coe.int/opinion-no-25-2022-final/1680a973ef%0A%0A> [in English].
 18. *Recommendations on Judicial Independence and Accountability (Warsaw Recommendations) (2023)*. Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/c/5/552718.pdf> [in English].
 19. *Kyiv Recommendations on Judicial Independence in Eastern Europe, South Caucasus and Central Asia. Organization for Security and Co-operation in Europe, 2010*. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/f/7/86319.pdf> <https://www.osce.org/files/f/documents/c/5/552718.pdf>.
 20. Khotynska-Nor, O. (2020) *Etyka suddi ta svoboda vyrazhennya nym dumky v konteksti rishen' Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny [Ethics of judge and freedom of expression of his/her opinion within the context of judgements of the European court of human rights]. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law, 12, 284-289* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.12.2024

DOI:10.35774/app2024.04.107
УДК 343.915 (477)

Микола Чехунов,
аспірант кафедри кримінально-правової
політики, Національний юридичний
університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0215-2871>

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ, ЩО ВЧИНЯЄ ПІДКУП У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПРИВАТНОГО ПРАВА

У статті проведено комплексний криминологічний аналіз особи злочинця, який вчиняє підкуп у діяльності юридичних осіб приватного права. Для реалізації мети було здійснено вибіркове дослідження матеріалів кримінальних проваджень, порушених за ст. 354 та 368-3 КК України, а також проаналізовано статистичні дані, представлені у звітах Державної судової адміністрації України «Про склад засуджених».

На підставі отриманих результатів зроблено висновки, що особи, які вчиняють підкуп у приватній підприємницькій діяльності, переважно є чоловіками середнього та зрілого віку, мають вищу освіту, обіймають керівні посади або виконують функції, пов'язані з матеріальною відповідальністю, та наділені організаційно-розпорядчими й адміністративно-господарськими повноваженнями.

Психологічні особливості зазначених злочинців включають: деформацію правової свідомості, стійку корисливу мотивацію та спрямованість злочинної поведінки, орієнтовану на отримання неправомірної вигоди.

Результати дослідження підкреслюють необхідність подальшого аналізу та розроблення заходів, спрямованих на запобігання подібним правопорушенням у приватному секторі.

Ключові слова: корупція, корупція в приватній сфері, підкуп, підкуп в діяльності юридичних осіб приватного права, особа злочинця.

Chahunov M.

Person of a criminal who commits bribery in the activities of legal entities under private law

The article is devoted to a comprehensive criminological analysis of the personality of a criminal who commits bribery in the activities of legal entities under private law. To study the personality of a criminal who commits bribery in the activities of legal entities under private law, comparative legal, formal legal, logical legal, comparative, structural-functional and hermeneutic methods of cognition of social and legal phenomena were used.

To achieve the specified goal, a selective study of the materials of criminal proceedings under Articles 354 and 368-3 of the Criminal Code of Ukraine and statistical data presented in the reports of the State Judicial Administration of Ukraine «On the composition of convicts» was conducted.

It was found that the multidimensionality of the concept of «personality of a criminal» emphasizes the importance of a comprehensive analysis of its typical properties for criminological science at different levels depending on the purpose of the study.

The structure of the personality of a criminal who commits bribery in the activities of legal entities under private law has been analyzed, taking into account socio-demographic, moral-psychological characteristics and signs that determine criminal behavior.

It has been concluded that persons who commit bribery in the activities of legal entities under private law are mainly middle-aged and mature men with higher education. They hold managerial or financially responsible positions, endowed with organizational, managerial and administrative and economic powers. The psychological characteristics of such criminals include a deep deformation of legal consciousness and a persistent selfish orientation of criminal behavior. Signs that characterize criminal behavior, or criminal law aspects, indicate that these crimes are usually committed in office offices during working hours by directly transferring an unlawful benefit to the addressee or a third party, the main type of objects of unlawful benefit are money and other property.

Keywords: corruption, corruption in the private sector, bribery, bribery in the activities of legal entities under private law, identity of the criminal.

Постановка проблеми. Проблема підкупу у діяльності юридичних осіб приватного права набула значної актуальності у сучасному суспільстві, особливо в умовах ринкової економіки та міжнародної інтеграції України. Ст.354 та 368-3 Кримінального кодексу України передбачають кримінальну відповідаль-

ність за надання та отримання неправомірної вигоди у діяльності юридичних осіб приватного права. Особливо важливим є дослідження особи злочинця, адже саме характеристики суб'єкта підкупу допомагають виявити закономірності злочинної поведінки та розробити ефективні заходи запобігання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема корупції отримала широке висвітлення у працях багатьох українських науковців, зокрема О. Бойка, Б. Головкина [1; 2; 3], С. Лукіна, О. Окунева, О. Бусола, О. Дудорова, В. Навроцького, М. Хавронюка, О. Новікова, В. Оболенцева, Ю. Луценка, Н. Сметаніної, В. Трепака та інших. Проте більшість наукових досліджень зосереджена переважно на корупційних правопорушеннях у публічній сфері.

Системний аналіз теоретичних та практичних аспектів запобігання корупції у приватній сфері України, і підкупу в діяльності юридичних осіб приватного права представлений у монографії «Запобігання корупції у приватній сфері» (авт. В. Батиргареєва, Б. Головкин, О. Новіков та ін.; за заг. ред. Б. Головкина. Харків: Право, 2020. 286 с.) [4].

Попри значну наукову цінність зазначених робіт, питання особи злочинця, що вчиняє підкуп у діяльності юридичних осіб приватного права, досі залишається недостатньо вивченим. Саме цей аспект і визначає актуальність та практичну значущість проведеного дослідження.

Метою цієї статті є здійснення комплексного кримінологічного аналізу особи злочинця, яка вчиняє підкуп у діяльності юридичних осіб приватного права. Для досягнення цієї мети було проведено вибіркове дослідження матеріалів кримінальних проваджень, кваліфікованих за ст. 354 та 368-3 Кримінального кодексу України, а також аналіз статистичних даних, відображених у звітах Державної судової адміністрації України «Про склад засуджених»¹.

Виклад основного матеріалу дослідження. І. Даньшин визначає особу злочинця як «...сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом» [5, с. 37]. Такий підхід відображає багатовимірність поняття «особи злочинця» та підкреслює важливість комплексного аналізу її властивостей для кримінологічної науки, враховуючи різні рівні дослідження, та залежить від їхньої мети.

Нижче у цій статті буде здійснено аналіз структури особистості злочинця, який вчиняє підкуп у діяльності юридичних осіб приватного права, з акцентом на соціально-демографічні та морально-психологічні характеристики, а також ознаки, що визначають злочинну поведінку особи.

До соціально-демографічних характеристик злочинців відносять показники громадянства та національності, статі, віку, рівня освіти, сімейного стану та професійної діяльності (включно з займаною посадою).

Згідно з результатами дослідження, 99,99% осіб, які вчиняють підкуп у діяльності юридичних осіб приватного права, є громадянами України та належать до української національності.

Гендерний розподіл засуджених демонструє домінування чоловіків, які становлять 79% від загальної кількості, тоді як частка жінок становить 21%. Такий дисбаланс обумовлений тим, що керівні посади у юридичних особах приватного права, як правило, займають чоловіки.

Віковий розподіл засуджених виглядає таким чином: 18–25 років – 5,3%; 25–30 років – 3,5%; 30–50 років – 54,4%; 50–60 років – 28,1%; 65 років і старші – 8,7%. Найвищу кримінальну активність демонструє вікова група 30–50 років (понад 54%). Ця категорія осіб обіймає керівні або матеріально відповідальні посади у юридичних особах приватного права чи їхніх об'єднаннях, що підвищує ризик ними вчинення корупційних правопорушень у межах їхньої професійної діяльності.

Освітній рівень осіб, засуджених за злочини, пов'язані з підкупом у діяльності юридичних осіб приватного права, є відносно високим: 42% мають повну вищу освіту, 7% – базову вищу, 19,3% – професійно-технічну, 3,5% – повну загальну середню, а 28,2% – базову загальну середню освіту. Такий показник визначений кваліфікаційними вимогами до кандидатів на посади, що передбачають виконання організаційно-управлінських або адміністративно-господарських функцій у приватному секторі.

Сімейний стан засуджених характеризується домінуванням одружених осіб, частка яких становить 75%, тоді як неодружені особи становлять 19,5%, а розлучені – 5,5%. Переважання одружених злочинців може бути частково пояснене їхнім соціальним статусом годувальників сімей та необхідністю підтримання стабільного рівня доходу.

¹ Статистична інформація Державної судової адміністрації України «Про склад засуджених». URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 01.11.2024).

Розподіл за родом занять демонструє, що 69,4% засуджених є працюючими особами, 26,5% – працездатними, які на момент вчинення злочину не працювали та не навчалися, а 4,1% – пенсіонерами, включено з особами з інвалідністю.

За даними вибіркового аналізу вироків, структура злочинців за займаною посадою виглядає таким чином: 22,7% - службові та посадові особи вищого органу управління юридичних осіб приватного права (голови або члени наглядових рад, рад директорів, правління); 3,7% – службові або посадові особи виконавчих органів (члени дирекції, правління, рад директорів, керівники, заступники керівників, головні бухгалтери тощо); 46,2% – інші службові або посадові особи (інженери, менеджери, водії); 17,8% – особи, які надають неправомірну вигоду; 2% – приватні підприємці; 7,6% – інші особи.

Роблячи проміжні висновки, можна зазначити, що злочини, пов'язані з підкупом у сфері підприємницької діяльності, переважно вчиняють чоловіки віком 30–50 років з повною вищою освітою, які обіймають керівні або відповідальні посади у приватній сфері.

Група морально-психологічних ознак, застосована для структуризації контингенту злочинців, дає змогу глибше проаналізувати емоційну, вольову та інтелектуальну сфери їхньої особистості. Це дозволяє вивчити мотиваційні процеси індивідуальної злочинної поведінки, а також розкрити конкретні мотиви та цілі вчинення кримінального правопорушення.

На основі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що 87,1% злочинців мають корисливий характер і спрямовані на отримання неправомірної вигоди, тоді як у решті 12,9% випадків мотиви не встановлено. У цьому контексті корисливий мотив є внутрішнім спонуканням до задоволення особистих матеріальних потреб, тоді як корислива мета передбачає прагнення до збагачення або отримання майнової вигоди для себе чи інших осіб [6, с. 180].

З точки зору морально-психологічних характеристик, особи, які вчиняють злочини, пов'язані з підкупом у приватній сфері, демонструють комунікабельність, здатність до встановлення соціальних контактів і вміння контролювати власну поведінку. Вони, як правило, не схильні до імпульсивності, агресивності чи емоційної нестабільності, тому в цьому аспекті майже не відрізняються від законослухняних громадян. Разом з тим, їхня мотивація базується на надмірному прагненні до матеріального збагачення, відсутності духовного розвитку, ризикованості та байдужості до інтересів інших, заздрості, амбіційності, користоловства, кар'єризму, здириництва та жадібності. Це свідчить про деформовану ціннісну орієнтацію таких осіб.

Емоційно-вольова сфера цих злочинців характеризується високою врівноваженістю, здатністю контролювати емоції та стійкістю до негативного зовнішнього впливу. Злочинці, як правило, є холодно-кровними, прагматичними та впевненими у власних діях. Це супроводжується добре розвиненими комунікативними навичками, умінням впливати на співрозмовників і завойовувати їхню довіру. Крім того, багато з них є спостережливими та володіють знаннями у сфері психології, що дозволяє їм залучати інших осіб до корупційної діяльності.

До групи кримінально-правових ознак, що характеризують злочинну поведінку, належать такі: дані про місце, час, способи та засоби вчинення кримінального правопорушення, предмет злочину, наявність співучасті, випадки рецидиву, а також вид і розмір призначеного покарання.

Підкуп у діяльності юридичних осіб приватного права, як правило, вчиняється у службових кабінетах під час робочого часу, що відповідає формальним умовам виконання посадових обов'язків.

Підкуп може відбуватися у двох основних формах. Проста форма – безпосередня передача неправомірної вигоди адресату або третій особі. Завуальована форма – це надання неправомірної вигоди під виглядом виконання цивільноправових договорів, безпідставного нарахування заробітної плати або премій або нееквівалентної оплати послуг (консультацій, експертиз тощо).

Серед засобів підкупу особливу складність для виявлення та розслідування становлять електронні перекази через офшорні рахунки та криптовалютні транзакції.

Предметом злочину виступає неправомірною вигода у формі грошових коштів та матеріальних благ (81% вироків) або пільги, переваги, послуги, нематеріальні активи та інші блага негрошового характеру, які пропонуються, обіцяються, надаються або отримуються без законних на це підстав.

Підкуп у діяльності юридичних осіб приватного права найчастіше вчиняється одноособово (93,6% випадків), тоді як співучасть спостерігається лише у 6,4% випадків.

Крім цього, для досліджуваної категорії злочинців рецидив є нехарактерним. Зокрема, 93% осіб, які були засуджені, вперше притягувалися до кримінальної відповідальності та не мали попередніх судимостей. Лише 7% досліджених осіб раніше відбували покарання за вчинення загального рецидиву, з яких 50% – відбули покарання, 25% – не відбули покарання, а 25% – були звільнені за амністією.

Аналіз призначених покарань показав такі результати: 91,1% засуджених отримали штраф як основне покарання; 4,5% – покарання у вигляді позбавлення волі (від 1 до 5 років); 4,4% – виправні та громадські роботи. Наведені дані свідчать про переважання фінансових санкцій як основного механізму покарання за ці злочини.

Висновки. Особи, винні у підкупі в діяльності юридичних осіб приватного права, переважно є чоловіками середнього та зрілого віку з вищою освітою. Вони обіймають керівні або матеріально відповідальні посади, наділені організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими повноваженнями. Психологічні особливості таких злочинців включають глибоку деформацію правової свідомості та стійку корисливу спрямованість злочинної поведінки.

Список використаних джерел

1. Головкін Б. М. Про корупцію в приватному секторі. *Часопис Київського університету права*. 2020. Вип. 4. С. 347–354.
2. Головкін Б. М. Тіньова зовнішня торгівля і корупція на митницях. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 218–230.
3. Головкін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 254–260.
4. Запобігання корупції у приватному секторі : моногр. / за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 286 с.
5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підруч. / за ред. І. М. Даньшин, В. М. Голіна, Ю. М. Валуйської та ін. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2009. 288 с.
6. Газдайка-Василишин І. Б. Корисливий мотив та корислива мета злочинів проти власності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 178–187.

References

1. Holovkin, B. M. (2020). Pro koruptsiuu v pryvatnomu sektori [On corruption in the private sector]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 347-354 [in Ukrainian].
2. Holovkin, B. M. (2017). Tinova zovnishnia torhivlia i koruptsiia na mytnytsiakh [Shadow foreign trade and corruption at customs]. *Problemy zakonnosti - Problems of legality*, 139, 218-230 [in Ukrainian].
3. Holovkin, B. M. (2018). Mekhanizm zapobihannia koruptsii [Mechanism for preventing corruption]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 254-260 [in Ukrainian].
4. Holovkin, B. M. (2020). Zapobihannia koruptsii u pryvatnomu sektori [Prevention of corruption in the private sector]. *Pravo - Law*, 286 [in Ukrainian].
5. Danshyn, I. M. & Holina, V. M. (2009). Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny [Criminology: General and Special parts]. *Pravo - Law*, 288 [in Ukrainian].
6. Hazdajka-Vasylyshyn, I. B. (2012). Koryslyvyj motyv ta koryslyva meta zlochyniv proty vlasnosti [Merciful motive and merciful goal of crimes against property]. *Naukovyj visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 2, 178-187 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.11.2024

4. АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ

DOI:10.35774/app2024.04.111
УДК 347.9

Роксолана Гречанюк,

доктор юридичних наук, доцент, доцент
кафедри адміністративного права та
судочинства Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5102-3718>

Сергій Гречанюк,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
ректор Пенітенціарної академії України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2000-9523>

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МИТНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті розглядаються актуальні проблеми посилення відповідальності за митні правопорушення в умовах сучасних викликів глобалізації, інтеграційних процесів та динамічних змін у митному законодавстві. Зазначено, що ефективність функціонування митної системи безпосередньо залежить від належного правового регулювання відповідальності за порушення митних правил, що сприяє забезпеченню економічної безпеки держави. Визначено основні недоліки чинної системи притягнення до відповідальності за митні правопорушення, зокрема недостатню координацію між державними органами, прогалини в правовому полі та низький рівень правосвідомості серед суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Автором запропоновано стратегічні напрями вдосконалення відповідальності за митні правопорушення, серед яких оновлення законодавчої бази відповідно до європейських стандартів, впровадження цифрових технологій для моніторингу митних процедур, посилення міжнародної співпраці у сфері протидії контрабанді та інших митних правопорушень. Особливу увагу приділено необхідності підвищення кваліфікації працівників митних органів, а також формуванню культури правової відповідальності через освітні та інформаційні кампанії.

Результати дослідження можуть бути корисними для науковців, законодавців і практиків, що займаються питаннями митного регулювання, а також для удосконалення національної митної політики України в контексті інтеграції до європейського правового простору.

Ключові слова: міжнародний досвід, митні правопорушення, відповідальність, митне регулювання, економічна безпека, законодавство, інтеграція, міжнародна співпраця, правова культура, реформи.

Hrechaniuk R., Hrechaniuk S.

Problems and directions of strengthening liability for customs offences in the context of modern challenges and trends in customs legislation

The article examines the current issues of strengthening liability for customs offences in the context of modern challenges of globalisation, integration processes and dynamic changes in customs legislation. It is noted that the efficiency of the customs system directly depends on the proper legal regulation of liability for violation of customs rules, which contributes to the economic security of the State. The author identifies the main disadvantages of the current system of bringing to liability for customs offences, in particular, insufficient coordination between governmental authorities, gaps in the legal framework and low level of legal awareness among foreign economic operators.

The author proposes strategic directions for improving liability for customs offences, including updating the legislative framework in line with European standards, introducing digital technologies for monitoring customs procedures, and strengthening international cooperation in the field of combating smuggling and other customs offences. Particular attention is paid to the need to improve the skills of customs authorities, as well as to the formation of a culture of legal responsibility through educational and information campaigns.

The results of the study may be useful for scholars, legislators and practitioners dealing with customs regulation, as well as for improving the national customs policy of Ukraine in the context of integration into the European legal area.

Keywords: *customs offences, liability, customs regulation, economic security, legislation, integration, international cooperation, legal culture, reforms.*

Постановка проблеми. Митні делікти є одними із найнебезпечніших та найпоширеніших девіацій у суспільному житті. Незаконне переміщення через митний кордон України транспортних засобів, товарів, наркотичних речовин, боєприпасів, вибухівки, зброї, культурних та історичних цінностей перебуває у центрі зацікавленості значної кількості кримінальних угруповань, а також фізичних осіб, як один із найпоширеніших способів швидкого збагачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правові основи вивчення міжнародного досвіду протидії порушенням митного законодавства висвітлено у наукових працях В. Авер'янова, М. Адамів, Ю. Бисаги, К. Борисова, Т. Гавриша, Г. Дейвис, А. Долгової, Л. Ентін, В. Емінова, А. Зелінського, А. Крисоватого, В. Кудрявцева, О. Литвинова, В. Лунєєва, О. Мельник, П. Пашка, Д. Приймаченка, А. Тодошук та ін. Водночас сьогодні значну кількість наукових праць вітчизняних та іноземних авторів присвячено дослідженню сучасних митних правовідносин, а саме праці: Ю. Гревцова, О. Завальнюка, В. Оборотова, Ю. Подцерковного, П. Рабіновича та ін.

Проте динаміка розвитку міжнародних правовідносин у сфері митного регулювання потребує оновлення наукового аналізу, а також поглибленого дослідження адаптації вітчизняних методів протидії митній злочинності нормам і стандартам ЄС.

Метою наукової статті є дослідження теоретико-прикладних аспектів впровадження відповідальності за митні правопорушення в умовах сучасних викликів і тенденцій розвитку митного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовідносини, що стосуються регулювання митних деліктів, відіграють ключову роль у забезпеченні режиму законності та контролю на митному кордоні України. Ефективне регулювання переміщення товарів через митний кордон сприяє захисту національних економічних інтересів, підвищує рівень економічної безпеки держави.

Ці правовідносини, з позиції Малєєвої Г. Л. базуються на чітко визначених нормах митного законодавства, які регламентують дії учасників правовідносин та містять механізми відповідальності за їх порушення. У центрі митно-деліктних правовідносин знаходиться система юридичних фактів, які включають події та дії, що впливають на їх виникнення, зміну чи припинення. Ці факти визначають правовий статус учасників, встановлюють їхні права та обов'язки і впливають на правові наслідки їхньої поведінки [1, с. 15].

Таким чином, митно-деліктні правовідносини варто розглядати як специфічну форму суспільної взаємодії, де суб'єкти наділені взаємними правами та обов'язками, визначеними нормами митного законодавства. Юридичний зв'язок між сторонами в таких правовідносинах обов'язково включає принаймні двох учасників: одного, який є носієм суб'єктивних прав, та іншого, який несе суб'єктивні обов'язки [2, с. 5].

Необхідно чітко розмежовувати правомірні та неправомірні (деліктні) митні правовідносини. Відмінність між ними визначається наявністю відповідних юридичних фактів. Правомірні митні правовідносини ґрунтуються на дотриманні встановлених норм і спрямовані на забезпечення законного переміщення товарів через кордон. Неправомірні ж факти, які суперечать цим нормам, кваліфікуються як делікти.

Митні делікти – це протиправні дії, що порушують норми митного законодавства. До них можуть належати: ухилення від сплати митних платежів, незаконне переміщення товарів через кордон, підробка митних документів та інші правопорушення, які ставлять під загрозу економічну безпеку держави. За такі дії передбачено відповідальність у вигляді штрафів, конфіскації товарів або інших санкцій, що забезпечують захист суспільних інтересів [3, с. 85].

Актуальність проблематики митно-деліктних правовідносин зростає в умовах сучасних викликів, зокрема, глобалізації торгівлі, інтенсифікації транскордонних економічних операцій, а також воєнного стану, який вносить додаткові ризики та загрози. Це, на думку (Kornych, A., Zavalniuk, V., Todoshchak, O., & Ulianov, O. (2024)) обумовлює необхідність вдосконалення правового регулювання, посилення митного контролю, впровадження новітніх технологій та інструментів для боротьби з порушеннями [4].

Крім того, інтеграція України до європейського правового простору потребує гармонізації митного законодавства з нормами ЄС. Це передбачає не лише адаптацію законодавчих актів, але й впровадження принципів і підходів, характерних для європейської правової системи, що сприяє підвищенню ефективності боротьби з митними деліктами.

У підсумку, митно-деліктні правовідносини є невід'ємною частиною правового механізму забезпечення національної безпеки та економічного розвитку. Їхній розвиток та вдосконалення повинні здійснюватися із врахуванням сучасних викликів і тенденцій, що сприятиме зменшенню правопорушень у сфері митного регулювання та посиленню правового порядку на митному кордоні України (Bohman, J. (2004)) [5].

За порушення положень митного законодавства, як правило застосовують норми кримінальної та адміністративної відповідальності, хоча у деяких видах проваджень допустимим є застосування цивільної та дисциплінарної відповідальності. Застосування адміністративної відповідальності в контексті протидії порушення митного законодавства передбачено положеннями Митного кодексу [6], проте адміністративна відповідальність застосовується лише у тому випадку, якщо порушення законодавства не містить складу злочину та не спричиняє настання кримінальної відповідальності. Дослідження співвідношення підстав адміністративної та кримінальної відповідальності дозволяє стверджувати про наявність у них подібних правових конструкцій, що на думку (Golía, A., & Teubner, G. (2021)) зумовлено їх належністю до однієї правової категорії юридичної відповідальності [7].

Водночас адміністративна відповідальність має ряд специфічних підстав які відрізняють її від кримінальної відповідальності, так нормативно-правовою основою кримінальної відповідальності, зокрема в сфері боротьби з корупцією в митній сфері або контрабандою, є виключно положення Кримінального кодексу України [9]. У той час як застосування норм адміністративної відповідальності передбачено як кодексом України про адміністративні правопорушення, так і рядом інших нормативних актів. Зокрема, згідно із ст. 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення: «питання щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил регулюються Митним кодексом України» [10]. Фактичною підставою для настання адміністративної відповідальності є вчинення особою адміністративного правопорушення, водночас для застосування кримінальної відповідальності необхідним є вчинення особою кримінального злочину.

Підсумовуючи слід зазначити, що змістовно правовідносини пов'язані з нарахуванням митних платежів регламентується Митним та Податковим кодексами, а також іншими нормативно-правовими актами, які регламентують митні правовідносини.

У науковому середовищі спостерігається обговорення приналежності митних відносин до різних галузей права. Також існують наукові позиції щодо віднесення митних правовідносин до адміністративних правовідносин, акцентуючи увагу на те, що митне право перш за все є підгалуззю адміністративного права [11; 12]. На нашу думку, найбільш доцільною є позиція про те, що суспільні відносини у сфері митної діяльності, протидії митним правопорушенням потребують комплексного правового регулювання нормами різних галузей права: конституційного, цивільного, адміністративного, фінансового, трудового, кримінального, міжнародного та ін. [13].

Зазначений підхід зумовлений тим, що правовідносини у митній сфері можна класифікувати на окремі види, що відрізняються за специфікою і регулюються нормами різних галузей права: адміністративного; конституційного; адміністративно-процесуального; кримінально-процесуального; кримінального, трудового та ін.

Важливу роль у правовому регулюванні митної діяльності відіграють міжнародні договори та угоди у сфері митної політики, так як у ст. 1 МКУ зазначається: «якщо міжнародним договором України, згода

на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що визначені МКУ та іншими законами України, застосовуються положення міжнародного договору України» [11].

Висновки. Проблематика боротьби з митними порушеннями є складною, важливою та багатовимірною, незалежно від рівня економічного розвитку країни. Україна, перебуваючи в умовах інтеграції до європейського правового простору, стикається з викликами гармонізації свого митного законодавства з нормами ЄС. Цей процес включає два основних напрями: узгодження із базовими принципами міжнародного права та адаптацію до норм і стандартів правового регулювання Європейського Союзу.

На сучасному етапі, з огляду на активні інтеграційні процеси та виклики воєнного стану, перед науковою спільнотою постають нові завдання. Це, зокрема, потреба переосмислення специфіки розвитку митних правовідносин, врахування новітніх тенденцій та підходів до регулювання, а також удосконалення законодавчої бази України на основі європейських норм та принципів. Важливим є також науково-практичне осмислення нових форм митних девіацій, які виникають через загрози та ризики сучасності, включно з військовими та економічними викликами.

Розбудова ефективної системи протидії митним порушенням вимагає комплексного підходу, що об'єднує правові, економічні, соціальні та технічні аспекти. Удосконалення митного регулювання має ґрунтуватися на інноваційних методах та інструментах, які враховують нові виклики глобалізованого світу та локальні особливості. Тільки тісна співпраця з європейськими партнерами, гармонізація законодавства та впровадження передових практик дозволять досягти значного прогресу в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Малєєва Г. Л. Окремі проблеми правового регулювання процедури оскарження у сфері митної справи України. *Forum Prava*. 2022. 72(1). С. 13–20.
2. Мельник О. Г., Адамів М. Є., Тодошук А. В. Історія розвитку митної системи України: ключові проблеми та здобутки в умовах європейської інтеграції. *Економічна наука*. 2018. С. 4–9.
3. Тімашов В. О., Михед О. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності митних суб'єктів в Україні. *Правові горизонти*. 2020. Випуск 21. С. 82–87.
4. Kormych, A., Zavalniuk, V., Todoshchak, O. & Ulianov, O. (2024). Ukraine's Europeanization of Public Administration and Harmonizing Customs Legislation – Exploring a Pluralistic Approach. *Lex Portus*, 10(4), 20–30. <https://doi.org/10.62821/lp10402>.
5. Bohman, J. (2004). Constitution Making and Democratic Innovation: The European Union and Transnational Governance. *European Journal of Political Theory*, 3(3), 315–337. <https://doi.org/10.1177/1474885104043586>.
6. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 01.12.2024).
7. Golia, A., & Teubner, G. (2021). Networked statehood: an institutionalised self-contradiction in the process of globalisation? *Transnational Legal Theory*, 12(1), 7–43. <https://doi.org/10.1080/20414005.2021.1927608>.
8. Handrlica, J. (2020). Is There an EU International Administrative Law? A Juristic Delusion Revisited. *European Journal of Legal Studies*, 2(2), 79–116. <https://doi.org/10.2924/EJLS.2019.025>.
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
11. Митний кодекс змінять для імплементації митних положень ЄС: за основу прийнято закон. URL: <https://news.dtki.ua/state/other/90262-mitnii-kodeks-zminiat-dlia-implementaciyi-mitnix-polozen-jes-za-osnovu-priiniato-zakon> (дата звернення: 02.12.2024).
12. Parthiban, M. M. World Customs Organization and global trade: imprints and future paradigms / M. M. Parthiban, T. S. Murali, G. K. Subramanian. *World customs*, 2020. Vol. 14, № 2. P. 157–176.
13. Deneha V., Chorny Y., Shevchuk O., & Mentukh N. (2023). Competence of state authorities and local self-government bodies in the public-private partnerships area. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 26(6), 1-19.

References

1. Maleieva, H. L. (2022). Okremi problemy pravovoho rehuliuвання protsedury oskarzhennia u sferi mytnoi spravy Ukrainy [Certain Problems of Legal Regulation of the Appeal Procedure in the Field of Customs Affairs in Ukraine]. *Forum Prava - Forum of Law*, 72(1), 13–20 [in Ukrainian].
2. Melnyk, O. H., Adamiv, M. Ye. & Todoshchuk, A. V. (2018). Istoriia rozvytku mytnoi systemy Ukrainy: Kliuchovi problemy ta zdobutky v umovakh yevropeiskoi intehtratsii [History of the Development of the Customs System of Ukraine: Key Problems and Achievements under European Integration]. *Economic Science*, (4), 4–9 [in Ukrainian].
3. Timashov, V. O. & Mikhed, O. V. (2020). Administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti mytnykh subiektiv v Ukraini [Administrative and Legal Support for the Activities of Customs Entities in Ukraine]. *Legal Horizons*, (21), 82–87 [in Ukrainian].
4. Kormych, A., Zavalniuk, V., Todoshchak, O., & Ulianov, O. (2024). Ukraine's Europeanization of Public Administration and Harmonizing Customs Legislation – Exploring a Pluralistic Approach. *Lex Portus*, 10(4), 20–30. <https://doi.org/10.62821/lp10402> [in English].
5. Bohman, J. (2004). Constitution Making and Democratic Innovation: The European Union and Transnational Governance. *European Journal of Political Theory*, 3(3), 315–337. <https://doi.org/10.1177/1474885104043586> [in English].
6. *Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]*: Law of Ukraine No 4495-VI dated March 13, 2012. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian].
7. Golia, A., & Teubner, G. (2021). Networked Statehood: An Institutionalised Self-Contradiction in the Process of Globalisation? *Transnational Legal Theory*, 12(1), 7–43. <https://doi.org/10.1080/20414005.2021.1927608> [in English].
8. Handrlica, J. (2020). Is There an EU International Administrative Law? A Juristic Delusion Revisited. *European Journal of Legal Studies*, 2(2), 79–116. <https://doi.org/10.2924/EJLS.2019.025> [in English].
9. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]*: Law of Ukraine No. 2341-III dated April 5, 2001. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
10. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses]*: Law of Ukraine No. 8073-X dated December 7, 1984. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
11. *Mytnyi kodeks zminiat dlia implementatsii mytnykh polozhen ES: za osnovu pryiniato zakon [Customs Code to Be Amended to Implement EU Customs Provisions: Law Adopted as a Basis]*. Retrieved from <https://news.dtkt.ua/state/other/90262-mitnii-kodeks-zminiat-dlia-implementaciyi-mitnix-polozen-jes-za-osnovu-priiniato-zakon> [in Ukrainian].
12. Parthiban, M. M., Murali, T. S. & Subramanian, G. K. (2020). World Customs Organization and Global Trade: Imprints and Future Paradigms. *World Customs Journal*, 14(2), 157–176 [in English].
13. Deneha, V., Chorny, Y., Shevchuk, O. & Mentukh, N. (2023). Competence of State Authorities and Local Self-Government Bodies in the Public-Private Partnerships Area. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 26(6), 1–19 [in English].

Стаття надійшла до редакції 14.12.2024

Валерій Пацкан

доктор юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАНКІВСЬКИЙ СОЮЗ:
ЗНАЧЕННЯ ЄДИНОГО НАГЛЯДОВОГО МЕХАНІЗМУ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена аналізу структури та функціонування Європейського банківського союзу, зокрема єдиного наглядового механізму під керівництвом Європейського центрального банку. У роботі досліджено правові засади та практичні аспекти здійснення банківського нагляду в ЄС, механізми співпраці між ЄЦБ та національними компетентними органами, а також можливості поширення наглядових повноважень на країни поза межами євروزони. Особлива увага приділяється значенню досвіду Банківського союзу ЄС для України в контексті її євроінтеграційних прагнень та необхідності адаптації банківського законодавства до європейських стандартів.

Встановлено, що створення Європейського банківського союзу суттєво посилює стабільність банківської системи ЄС через впровадження єдиних стандартів нагляду та регулювання. Визначено, що подвійний мандат ЄЦБ як компетентного та уповноваженого органу забезпечує ефективний механізм банківського нагляду, який поєднує централізоване управління з локальною експертизою. Доведено важливість механізму тісної співпраці для країн поза межами євروزони, що створює можливості для гармонізації банківського нагляду в масштабах усього ЄС та має особливе значення для України в контексті її європейської інтеграції.

Визначено, що ЄЦБ має широкі повноваження щодо проведення наглядових заходів, включаючи право вимагати інформацію, проводити загальні розслідування та здійснювати виїзні інспекції.

Зосереджено увагу на правових засадах діяльності ЄЦБ як наглядового органу, включаючи обсяг його повноважень та механізми їх реалізації. Проаналізовано особливості застереження про виняткову мету призначення та його роль у запобіганні регуляторним конфліктам. Розглянуто практичні аспекти здійснення банківського нагляду, включаючи проведення розслідувань, інспекцій та перевірок документації кредитних установ.

Ключові слова: Європейський банківський союз, банківський надгляд, Європейський центральний банк, євроінтеграція, фінансова стабільність.

Patskan V.V.

European Banking Union: the importance of a single supervisory mechanism in the context of Ukraine's European integration aspirations.

This article is devoted to the analysis of the structure and functioning of the European Banking Union, in particular the Single Supervisory Mechanism under the leadership of the European Central Bank. The paper examines the legal framework and practical aspects of banking supervision in the EU, the mechanisms of cooperation between the ECB and national competent authorities, as well as the possibilities of extending supervisory powers to countries outside the eurozone. Particular attention is paid to the significance of the experience of the EU Banking Union for Ukraine in the context of its European integration aspirations and the need to adapt banking legislation to European standards.

It is established that the creation of the European Banking Union has significantly strengthened the stability of the EU banking system through the introduction of uniform standards of supervision and regulation. It is determined that the dual mandate of the ECB as a competent and authorized body provides an effective mechanism of banking supervision, which combines centralized management with local expertise. The importance of a mechanism of close cooperation for countries outside the eurozone is proven, which creates opportunities for harmonization of banking supervision across the EU and is of particular importance for Ukraine in the context of its European integration.

It is determined that the ECB has broad powers to carry out supervisory activities, including the right to request information, conduct general investigations and carry out on-site inspections.

The focus is on the legal framework of the ECB's activities as a supervisory authority, including the scope of

its powers and the mechanisms for their implementation. The features of the reservation on the exclusive purpose of the appointment and its role in preventing regulatory conflicts are analyzed. The practical aspects of the implementation of banking supervision are considered, including the conduct of investigations, inspections and checks of documentation of credit institutions.

Keywords: *European Banking Union, banking supervision, European Central Bank, European integration, financial stability.*

Постановка проблеми. 29 червня 2012 року глави держав і урядів єврозони вирішили створити Європейський банківський союз. Європейський банківський нагляд, створений у рамках Європейського центрального банку (ЄЦБ), є одним із важливих елементів, іншими є європейські банківські санкції та європейське страхування депозитів. Європейський банківський нагляд почав повноцінно працювати 4 листопада 2014 року. Створення такого механізму стало важливим кроком у зміцненні стабільності банківської системи ЄС. Єдиний наглядовий механізм забезпечує послідовний підхід до банківського нагляду, що підвищує довіру до банківської системи та зменшує фрагментацію фінансового ринку. Він також сприяє кращому управлінню ризиками та більш ефективному розподілу капіталу в межах банківського сектору ЄС.

У контексті зовнішньополітичного курсу України на євроінтеграцію, дане дослідження спрямоване на вирішення наступних **завдань**: дослідження концептуальних засад формування Банківського союзу ЄС, визначення його цільового призначення, аналіз основних структурних елементів його архітектури, а також розробка науково-практичних рекомендацій (*de lege ferenda*) щодо удосконалення правового регулювання банківських відносин в Україні в світлі адаптації національного законодавства до *acquis communautaire*.

Теоретичним підґрунтям дослідження слугували праці провідних вітчизняних та європейських науковців-правників, зокрема М. Сідака, Л. Драгоміра, В. Бабіша, Е. Ферана, Е. Гайніша та інших, які здійснили ґрунтовний аналіз організаційно-правових засад функціонування Банківського союзу ЄС та діяльності кредитних установ в межах європейського правового простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський банківський нагляд (також відомий як Єдиний наглядовий механізм, або SSM) багато в чому є наріжним каменем Європейського банківського союзу, який, мабуть, є найамбітнішим європейським проектом структурної реформи за останні десять років [1, с. 12]. 29 червня 2012 року було зроблено перше рішуче політичне оголошення про започаткування банківського союзу. За словами президента Європейського центрального банку Маріо Драгі того ж дня, це стало «корінем, який нам потрібен», щоб запустити прямі грошові операції ЄЦБ (ОМТ) запрограмувати та завершити найбільш хаотичний етап кризи єврозони.

15 жовтня 2013 року введення в дію Регламенту SSM (Регламент Ради (ЄС) № 1024/2013), одногосно прийнятого всіма державами-членами ЄС, включаючи ті, що не входять до зони євро, вперше закріпило бачення банківського союзу в ЄС. законодавство, а потім Регламент Єдиного механізму врегулювання (SRM) ((ЄС) № 806/2014) від 15 липня 2014 рік [2].

Європейський банківський нагляд був логічним першим кроком для банківського союзу, оскільки ключові зацікавлені сторони, не в останню чергу уряд Німеччини, бачили нейтральну та центральну точку нагляду за всіма банками в системі як передумову для будь-яких подальших кроків, які можуть включати розподіл фінансових ризиків. Таким чином, можливо, було неминучим те, що друге велике політичне оголошення від 29 червня 2012 року щодо можливості прямої рекапіталізації банків за допомогою Європейського стабілізаційного механізму (ESM) було поставлено в залежність від першого та сформульовано як можливе лише «коли ефективна рекапіталізація банків встановлено єдиний механізм нагляду» [3]. У той час як перспективи прямої рекапіталізації ESM згодом були зведені до точки майже безглуздої, а акцент було зміщено на правила резервного фінансування, щоб мінімізувати державні витрати майбутніх банківських криз, залишається доречним розглядати ефективний європейський банківський нагляд як ключ до відкриття інших досягнень до більш повного банківського союзу, в тому числі в контексті поточних дебатів щодо пропозиції Європейської Комісії щодо Європейського страхування депозитів Схема (EDIS) [4].

Аргументи на користь переходу банківської політики на європейський рівень почалася задовго до кризи в євзоні [5]. Однак саме ця криза, а саме те, що зараз широко відоме як порочне коло «банк-суверен», змусило лідерів єврозони спільно прийняти рішення про створення банківського союзу наприкінці червня 2012 року [6, с. 6].

Це неминуче тягне за собою значний розподіл ризиків, хоча й неявний, оскільки системні банківські кризи можуть статися, і уряди не можуть залишити їх без уваги. Для стримування морального ризику необхідною умовою такого розподілу ризиків є організація банківського нагляду на рівні єврозони.

Пропозиція Європейської комісії щодо регламенту SSM була опублікована 12 вересня 2012 року, менш ніж через три місяці після початкового політичного імпульсу в кінці червня. Він був прийнятий Радою 13 грудня 2012 року і, після деякої зупинки в Європейському парламенті та трилового процесу, нарешті введений в дію 15 жовтня 2013 року.

Невдовзі після цього розпочався банківський нагляд ЄЦБ з інтенсивним набором персоналу протягом 2014 року та одночасною роботою над комплексною оцінкою 130 банківських груп у єврозоні, включаючи перевірку якості активів (AQR) і стрес-тест. Результати цієї оцінки були опубліковані 26 жовтня 2014 року, за кілька днів до того, як 4 листопада ЄЦБ перебрав на себе свої наглядові повноваження [7, с. 29].

Комплексна оцінка 2014 року призвела до скоригування активів розглянутих банків у бік зменшення на 48 мільярдів євро, або 2,2 відсотка їхніх активів на той час. Сума їхніх непрацюючих кредитів (NPE) була збільшена на 136 мільярдів євро, оскільки визначення NPE були гармонізовані. Оцінка виявила дефіцит капіталу для 25 банків станом на кінець 2013 року на загальну суму 25 мільярдів євро. В абсолютному вираженні Італія з 9,7 млрд євро та Греція з 8,7 млрд євро мали найбільший дефіцит капіталу. У відсотковому відношенні активів, зважених за ризиком, країнами з найбільшою нестачею капіталу були Кіпр (6 відсотків), Греція (4 відсотки), Португалія та Італія (по 1 відсотку).

Відповідно до Регламенту SSM, ЄЦБ є єдиним органом ліцензування для всіх банків у єврозоні; він також має виключні повноваження затверджувати зміни власності та нове керівництво. ЄЦБ забезпечує дотримання наглядових законів і правил, які значною мірою гармонізовані на рівні ЄС і відомі як «єдиний звід правил». Єдиний нормативний документ, серед іншого, визначає вимоги до капіталу та ліквідності банків.

Відповідне законодавство ЄС включає Регламент про вимоги до капіталу (CRR, (EU) № 575/2013) і чотири послідовні Директиви щодо вимог до капіталу (CRD), остання з яких була прийнята в 2013 році (2013/36/EU).

Так, відповідно до Регламенту ЄЦБ, на Банк покладені конкретні завдання щодо політики, пов'язаної з пруденційним надглядом за кредитними установами, з метою сприяння безпеці та надійності кредитних установ та стабільності фінансової системи в межах Союзу та кожної держави-члена, з повною врахуванням і обов'язок дбати про єдність і цілісність внутрішнього ринку на основі рівного ставлення до кредитних установ з метою запобігання регулятивному арбітражу [8].

Зазначається, що одним з ключових напрямків діяльності ЄЦБ є його співпраця з ЕВА, ESMA, EIOPA (Європейське банківське управління, Європейське управління цінних паперів і ринків і Європейське управління страхування та професійних пенсій відповідно) та Європейською радою системних ризиків (ESRB), а також іншими органами, які є частиною Європейської системи фінансового нагляду, які забезпечують належний рівень регулювання та нагляду в Союзі.

ЄЦБ також бере участь у Наглядній раді Європейського банківського управління та у разі необхідності ЄЦБ укладає меморандуми про взаєморозуміння з компетентними органами держав-членів, відповідальними за ринки фінансових інструментів. Такі меморандуми надаються Європейському Парламенту, Раді та компетентним органам усіх держав-членів.

Відповідно до положень Регламенту ЄЦБ тісно співпрацює з будь-яким механізмом державної фінансової допомоги, включаючи Європейський фонд фінансової стабільності (EFSF), зокрема, якщо такий механізм надав або може надати пряму або непряму фінансову допомогу кредитній установі.

У рамках статті 6 ЄЦБ має виключну компетенцію виконувати, з метою пруденційного нагляду, низку завдань по відношенню до всіх кредитних установ, заснованих у державах-учасниках.

Так, ЄЦБ уповноважений надавати дозвіл кредитним установам і відкликати повноваження кредитних установ відповідно. Ці повноваження, як зазначено в статті 14, дозволяють ЄЦБ контролювати входження в банківський сектор, оцінюючи, чи відповідають потенційні кредитні установи необхідним нормативним вимогам і пруденційним стандартам. Процес авторизації передбачає комплексну оцінку різних факторів, включаючи достатність капіталу, системи управління ризиками та структури управління кредитними установами. ЄЦБ може відкликати дозволи, якщо установи не дотримуються нормативних вимог або створюють ризики для фінансової стабільності. Ці наглядові повноваження мають вирішальне значення для підтримки цілісності та стабільності європейської банківської системи, гарантуючи, що в рамках валютного союзу працюють лише кваліфіковані установи.

Повноваження ЄЦБ щодо оцінки повідомлень про придбання та відчуження істотних пакетів акцій є критично важливою наглядовою функцією для підтримки стабільності банківського сектора. Це повноваження дозволяє ЄЦБ оцінювати та затверджувати зміни у структурі власності кредитних установ,

коли вони досягають певних порогових значень, визначених як кваліфіковані пакети акцій. Процес оцінки включає аналіз придатності потенційних покупців, у тому числі їхню фінансову надійність, стратегічні плани та потенційний вплив на пруденційне управління установи. Однак ці повноваження виключають сценарії, пов'язані з процедурами врегулювання банків, де перевагу можуть мати інші нормативні рамки та повноваження. Критерії оцінки створені для того, щоб гарантувати, що зміни в структурах власності не ставлять під загрозу надійне та розумне управління кредитними установами та не створюють ризиків для фінансової стабільності. Ці наглядові повноваження здійснюються відповідно до статті 15, яка встановлює конкретні процедури та вимоги до процесу оцінювання.

Повноваження ЄЦБ щодо забезпечення дотримання пруденційних вимог охоплюють кілька важливих сфер банківського нагляду, зосереджуючись на підтримці стабільності та стійкості кредитних установ. Вимоги до власного капіталу становлять фундаментальний аспект, який зобов'язує банки підтримувати адекватний рівень капіталу відносно їхніх активів, зважених за ризиком, таким чином забезпечуючи їх здатність покривати потенційні збитки. У контексті сек'юритизації ЄЦБ контролює процес, за допомогою якого банки перетворюють неліквідні активи в придатні для продажу цінні папери, забезпечуючи дотримання вимог щодо утримання ризиків і зобов'язань щодо прозорості. Великі ліміти ризику контролюються, щоб запобігти надмірній концентрації ризику для окремих контрагентів або груп пов'язаних контрагентів, сприяючи диверсифікації портфелів банків. Нагляд за ліквідністю зосереджується на тому, щоб банки підтримували достатню кількість високоякісних ліквідних активів для виконання короткострокових зобов'язань, особливо під час стресових сценаріїв. Вимоги до коефіцієнта левериджу доповнюють вимоги до капіталу, що базуються на оцінці ризику, забезпечуючи незважену міру достатності капіталу банку. Зобов'язання щодо звітності та публічного розкриття інформації забезпечують прозорість у банківському секторі, дозволяючи учасникам ринку та наглядовим органам ефективно оцінювати фінансовий стан установ та практику управління ризиками.

ЄЦД також наділений повноваженнями проводити наглядові перевірки, у тому числі, де це доцільно, у координації з ЕВА, стрес-тести та їх можливу публікацію, щоб визначити, чи механізми, стратегії, процеси та механізми, запроваджені кредитними установами, і власні кошти, що знаходяться в цих установах, забезпечують раціональне управління та покриття їхніх ризиків, а також на підставі такого наглядового перегляду встановлювати кредитним установам особливі додаткові вимоги до власних коштів, спеціальні вимоги до публікації, особливі вимоги щодо ліквідності та інші заходи, якщо це спеціально надано компетентним органам відповідне право Союзу

До повноважень ЄЦБ належить і здійснення нагляду на консолідованій основі за материнськими установами кредитних установ, заснованих в одній із держав-учасниць, у тому числі над фінансовими холдинговими компаніями та змішаними фінансовими холдинговими компаніями, а також брати участь у нагляді на консолідованій основі, включаючи колегії наглядових органів без шкоди на участь національних компетентних органів у цих коледжах як спостерігачів по відношенню до батьків, які не проживають в одній із держав-членів-учасниць;

Роль ЄЦБ у додатковому нагляді за фінансовими конгломератами є складною наглядовою функцією, яка виходить за межі традиційного банківського нагляду й охоплює ширші структури фінансових груп. Призначаючись координатором, ЄЦБ бере на себе відповідальність за нагляд за консолідованим фінансовим становищем конгломератів, особливо зосереджуючись на достатності капіталу на рівні групи, щоб запобігти багаторазовому використанню капіталу в різних фінансових секторах. Ця наглядова функція передбачає моніторинг внутрішньогрупових транзакцій, концентрації ризиків і механізмів внутрішнього контролю всередині фінансових конгломератів, щоб переконатися, що вони не становлять системних ризиків для фінансової стабільності. Призначення ЄЦБ координатором відповідає конкретним критеріям, викладеним у законодавстві ЄС, враховуючи такі фактори, як відносна важливість різних організацій фінансового сектора в конгломераті та їх географічний розподіл між державами-членами. У цій якості ЄЦБ координує роботу з іншими відповідними наглядовими органами для забезпечення комплексного нагляду за фінансовими конгломератами, сприяння обміну інформацією та сприяння конвергенції нагляду в різних фінансових секторах.

Крім того, до наглядових обов'язків ЄЦБ входить нагляд за планами відновлення, розробленими кредитними установами, які служать стратегічною основою для вирішення потенційних сценаріїв фінансової кризи. Діючи як консолідуєчий наглядовий орган для банківських груп, ЄЦБ має повноваження впроваджувати заходи раннього втручання, якщо установа не відповідає пруденційним вимогам або демонструє ознаки потенційної невідповідності. Ці повноваження на раннє втручання дозволяють ЄЦБ ви-

магати від установ впровадження конкретних заходів, таких як зміни бізнес-стратегій, механізмів управління або операційних структур, щоб запобігти подальшому погіршенню їхнього фінансового становища. ЄЦБ може вимагати проведення структурних змін у кредитних установах, якщо це необхідно для запобігання фінансовому стресу чи банкрутству, хоча ці повноваження суворо обмежені випадками, чітко визначеними законодавством Союзу для компетентних органів. Важливо, що хоча ЄЦБ може вимагати профілактичних структурних змін, його повноваження прямо виключають повноваження щодо врегулювання, які залишаються під юрисдикцією призначених органів урегулювання. Це забезпечує чітке розмежування між наглядовими діями, спрямованими на запобігання фінансовим труднощам, і заходами з урегулювання, які вживаються, коли установа стає нежиттєздатною.

Повертаючись до ролі ЄЦБ у SSM, то важливо зазначити, що Єдиний наглядовий механізм (SSM) є фундаментальною опорою європейського банківського нагляду, встановлюючи складну взаємодію між Європейським центральним банком і національними компетентними органами (NCA).

У цій структурі ЄЦБ бере на себе роль центрального координатора, який несе основну відповідальність за забезпечення ефективної роботи SSM і підтримання узгодженості наглядової практики в країнах-учасниках.

Принцип добросовісної співпраці між ЄЦБ і НКО проявляється через структурований діалог, спільні наглядові команди та узгоджені процедури, сприяючи єдиному підходу до банківського нагляду.

Зобов'язання обмінюватися інформацією створює комплексну наглядову мережу, що дозволяє в режимі реального часу обмінюватися відповідними даними, результатами нагляду та виникаючими ризиками між усіма залученими органами.

Ця спільна структура врівноважує централізований європейський нагляд із місцевим досвідом, використовуючи близькість НКО до підконтрольних установ, одночасно забезпечуючи однакове застосування стандартів нагляду в усьому банківському союзі.

Наглядові повноваження ЄЦБ поширюються за межі єврозони завдяки тісній співпраці з державами-членами поза євросоюзом, встановлюючи основу для комплексного банківського нагляду в ширшому Європейському Союзі. Це положення дозволяє ЄЦБ виконувати завдання нагляду за кредитними установами в державах-членах, які не входять до єврозони, за умови укладення офіційних угод про співпрацю між ЄЦБ та відповідними національними компетентними органами.

За допомогою цього механізму ЄЦБ може видавати обов'язкові інструкції національним компетентним органам і призначеним органам у державах-членах, які не входять до євро, забезпечуючи послідовне застосування стандартів нагляду за межами єврозони. Ця домовленість суттєво розширює можливості нагляду ЄЦБ, дозволяючи гармонізувати банківський нагляд, поважаючи монетарний суверенітет держав-членів, які не є членами євро, через структуровану систему співпраці, а не прямий нагляд.

Цей спільний підхід сприяє нормативному зближенню в банківському секторі ЄС, сприяючи фінансовій стабільності та послідовній наглядовій практиці, одночасно визнаючи окремий статус держав-членів за межами валютного союзу.

Призначення ЄЦБ як компетентного органу та уповноваженого органу в державах-учасниках є фундаментальною правовою основою для його наглядового мандату, надаючи йому повні повноваження щодо нагляду в рамках європейської банківської системи.

Це подвійне призначення наділяє ЄЦБ широкими наглядовими та розслідувальними можливостями, дозволяючи йому проводити ретельні оцінки, інспекції на місці та перевірку документів кредитних установ під його юрисдикцією.

Обсяг цих повноважень конкретно пов'язаний із завданнями, викладеними в статтях 4(1), 4(2) і 5(2) Регламенту ЄЦБ, гарантуючи, що повноваження ЄЦБ залишаються зосередженими на його основних наглядових обов'язках, зберігаючи при цьому чіткі межі юрисдикції. Ця правова база встановлює повноваження ЄЦБ запитувати інформацію, проводити розслідування та впроваджувати наглядові заходи, створюючи надійний механізм для забезпечення дотримання пруденційних вимог і підтримки фінансової стабільності.

Застереження про виняткову мету призначення підкреслює цілеспрямований характер цих повноважень, запобігаючи потенційним конфліктам з іншими регуляторними функціями, одночасно забезпечуючи, що ЄЦБ володіє достатніми повноваженнями для ефективного виконання свого наглядового мандату.

Висновки. Європейський банківський союз, створений у 2012 році, став важливим кроком у розвитку європейської фінансової інтеграції. Єдиний наглядовий механізм (SSM) під керівництвом ЄЦБ забезпечує ефективний та уніфікований підхід до банківського нагляду в євросоні. Структура співпраці між ЄЦБ

та національними компетентними органами створює збалансовану систему, що поєднає централізований європейський нагляд із локальною експертизою. Важливим аспектом є можливість поширення наглядових повноважень ЄЦБ за межі єврозони через механізм тісної співпраці, що сприяє гармонізації банківського нагляду в усьому ЄС. Подвійне призначення ЄЦБ як компетентного та уповноваженого органу забезпечує широкі наглядові та розслідувальні можливості, необхідні для ефективного виконання його мандату. Чітке розмежування повноважень та цільове призначення наглядових функцій ЄЦБ створюють надійну основу для забезпечення фінансової стабільності та уніфікованої наглядової практики в європейському банківському секторі. Для України, яка прагне до євроінтеграції, вивчення та адаптація досвіду функціонування Банківського союзу ЄС є важливим кроком у процесі гармонізації банківського законодавства та практики з європейськими стандартами.

Список використаних джерел

1. Véron N. Europe's radical banking union. Bruegel essay and lecture series, 2015. 64 p.
2. Regulation (EU) No 806/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2014 establishing uniform rules and a uniform procedure for the resolution of credit institutions and certain investment firms in the framework of a Single Resolution Mechanism and a Single Resolution Fund. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2014/806/oj> (дата звернення: 10.11.2024).
3. Euro Area Summit Statement. *Council of the European Union*. 2012. URL: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/2065474/605684/c82be89facfb1ddd60c5a3fe41bb5f2/2012-06-29-eu-gipfelerklaerung-englisch-data.pdf?download=1> (дата звернення: 10.11.2024).
4. A stronger Banking Union: New measures to reinforce deposit protection and further reduce banking risks. *European Commission - Press release*. 2015. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_15_6152/IP_15_6152_EN.pdf (дата звернення: 12.11.2024).
5. Schoenmaker, D. Banking Supervision and Lender of Last Resort in EMU. *European Economic and Monetary Union: The Institutional Framework*. / M. Andenas, L. Gormley, C. Hadjiemmanuil and I. Harden (eds). Kluwer International, London, 1997. (дата звернення: 12.11.2024).
6. Pisani-Ferry J., Sapir A., Véron N., Wolff G. What kind of European Banking Union? Policy Contribution 2012/12, Bruegel, 12 p.
7. ECB Annual Report on supervisory activities 2015. European Central Bank, Frankfurt, 2016. URL: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/press/other-publications/annual-report/pdf/ssm.ar2015.en.pdf> (дата звернення: 12.11.2024).
8. Council Regulation (EU) No 1024/2013 of 15 October 2013 conferring specific tasks on the European Central Bank concerning policies relating to the prudential supervision of credit institutions. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2013/1024/oj> (дата звернення: 12.11.2024).

References

1. Véron, N. (2015). *Europe's radical banking union*. Bruegel essay and lecture series [in English].
2. *Regulation (EU) No 806/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2014 establishing uniform rules and a uniform procedure for the resolution of credit institutions and certain investment firms in the framework of a Single Resolution Mechanism and a Single Resolution Fund*. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2014/806/oj> [in English].
3. *Euro Area Summit Statement. Council of the European Union*. 2012. Retrieved from <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/2065474/605684/c82be89facfb1ddd60c5a3fe41bb5f2/2012-06-29-eu-gipfelerklaerung-englisch-data.pdf?download=1> [in English].
4. A stronger Banking Union: New measures to reinforce deposit protection and further reduce banking risks (2015). *European Commission - Press release*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_15_6152/IP_15_6152_EN.pdf [in English].
5. Schoenmaker, D. (1997). Banking Supervision and Lender of Last Resort in EMU. *European Economic and Monetary Union: The Institutional Framework*. / M. Andenas, L. Gormley, C. Hadjiemmanuil and I. Harden (eds). Kluwer International, London [in English].
6. Pisani-Ferry, J., Sapir, A., Véron N., Wolff G. *What kind of European Banking Union? Policy Contribution 2012/12*, Bruegel [in English].

7. *ECB Annual Report on supervisory activities 2015*. European Central Bank, Frankfurt, 2016. Retrieved from <https://www.bankingsupervision.europa.eu/press/other-publications/annual-report/pdf/ssm.ar2015.en.pdf> [in English].
8. *Council Regulation (EU) No 1024/2013 of 15 October 2013 conferring specific tasks on the European Central Bank concerning policies relating to the prudential supervision of credit institutions*. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/reg/2013/1024/oj> [in English].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

Володимир Янчишин,
аспірант Тернопільського національного
педагогічного університету
ім. Володимира Гнатюка, адвокат

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ПРАВНИКІВ

У статті розглянуто практичні аспекти педагогічної підготовки мультикультурної компетентності юристів. В умовах зростання різноманіття суспільних відносин та комунікації серед майбутніх юристів їм необхідно оволодіти методикою та прийомами ефективного спілкування і створення довірливих відносин з клієнтами, які є представниками різних культур, етно-релігійних та мовних спільнот, соціальних прошарків. Автором рекомендовано ряд механізмів проведення практичних занять (тренінгів) для розвитку та відпрацювання мультикультурної комунікації. Певні практичні рекомендації спрямовані на допомогу педагогам-викладачам у процесі підготовки студентів-правників до застосування мультикультурної компетенції в їх професійній діяльності.

Ключові слова: мультикультурна компетентність, студенти-правники, юристи, клієнт, комунікація.

Yanchyshyn V.

Peculiarities of forming multicultural competence in the process of training law students

The article deals with the practical aspects of pedagogical training of lawyers' multicultural competence. Given the growing diversity of social relations and communication among future lawyers, they need to master the methods and techniques of effective communication and establishing trusting relationships with clients representing different cultures, ethno-religious and linguistic communities, and social strata. The author recommends a number of mechanisms for conducting practical classes (training sessions) for the development and practice of multicultural communication. Certain practical recommendations are aimed at assisting teacher educators in the process of training law students to apply multicultural competence in their professional activities.

In conclusion, given the significant benefits of intercultural skills to a lawyer's intercultural competence, law student training should be offered as a minimum through an elective course, if not mandatory, in the curricula of all law schools across the country. As part of such a course, it is advisable to offer a set of seminar sessions in which professors can use the five skills of the Bryant and Peter methodology to teach law students how to interact with and solve problems that may arise in the course of working with different clients. Regardless of which model is used, intercultural competence skills should be taught in law schools.

Keywords: multicultural competence, law students, lawyers, client, communication.

Постановка проблеми. Існує багато факторів, які слід враховувати, в тому числі можливі мовні та культурні відмінності між юристом і його клієнтом. Ці відмінності можуть стати бар'єром, що впливають на здатність юриста досягнути успіху в його справі.

У всезростаючому мультикультурному суспільстві культурна компетентність стає все більш важливою для професіоналів, щоб створювати ефективні робочі стосунки зі своїми клієнтами та адекватно реагувати на їх потреби. Походження як клієнтів, так і постачальників послуг може впливати на якість комунікації та рівень довіри між ними.

Сьогодні багато професій вимагають культурної компетентності. Наприклад, багато закладів охорони здоров'я та медичних шкіл вимагають від своїх студентів підготовки з міжкультурної компетентності. Ці освітні ініціативи з культурної компетентності в медичній освіті широко варіюються і включають в себе мовну підготовку, лекції та інтерактивні заняття, семінари, факультативні курси, програми занурення, компоненти в навчальних програмах резидентури тощо [1]. Натомість не створено формального еквівалента для юристів чи студентів-правників. Оскільки неминуче, що юристи матимуть клієнтів різного культурного походження, важливо, щоб вони також стали культурно компетентними. Не лише юристи, які працюють на безоплатній основі, наприклад, у юридичних клініках, а й юристи, які працюють в юридичних фірмах з платними клієнтами, також виграють від підвищення мультикультурної компетентності.

Наприклад, юристи, які працюють pro bono можуть мати клієнтів, які пережили травму і відчувають себе незручно. У той же час, юристи, які працюють у великій корпоративній фірмі, можуть мати міжнародних клієнтів, які знайомі з роботою юриста, але дотримуються певних звичаїв при укладанні бізнес-угод. Ці культурні норми та очікування можуть гальмувати відносини між юристом та клієнтом не менше, а то й більше, ніж мовні бар'єри [2].

Мета і завдання дослідження. Насамперед важливо з'ясувати завдання та структуру навчальної програми, яка фокусується на мультикультурній компетентності правників. Вони підкреслюють важливість навичок культурної компетентності для майбутньої кар'єри студентів-правників як професіоналів, які будуть працювати в сучасному різномірному та динамічному суспільстві.

Виклад основних результатів дослідження. Культура може мати великий вплив на взаємодію людини з іншими людьми. Вона чинить вплив на: сприйняття людиною подій; на те, яке значення вона надає ролям, ієрархії чи особистим стосункам; пріоритети щодо прав особистості порівняно з групою; вирішення конфліктів; емоції та спосіб їх прояву; готовність обговорювати делікатні особисті питання [3]. Наприклад, у деяких культурах не схвалюється звернення за психологічною допомогою, адже члени цієї спільноти не бажають обговорювати делікатні особисті питання або погоджуватися на терапію після пережитої травми. Інший приклад того, як бізнес-практики можуть відрізнитися залежно від культурних особливостей і цілей притаманний для США. Там прибуток розглядається як законна мета. Успіх у бізнесі можна виміряти емпірично, а трудова етика є високорозвиненою. Натомість для японців основна увага може зосереджуватися не на гонитві за прибутком, а на людській ефективності. Тут превалює колективістське (групове) начало, цінність якого важливіша за інтереси індивіда [4]. Культура не лише формує наші цінності та норми поведінки, але й впливає на те, як ми судимо і взаємодіємо з іншими людьми. Таким чином, важливо, щоб юристи знали, як завоювати довіру клієнта з урахуванням його культурних особливостей, так і те, як приписувати поведінці та спілкуванню клієнта бажаний для нього сенс [5].

Культурні відмінності можуть перешкоджати спілкуванню і довірі між юристом та його клієнтом. Тому метою прагнення до культурної компетентності є усунення бар'єрів для інтерсуб'єктного доступу [4]. Бар'єри доступу виникають, коли непорозуміння або нерозуміння перешкоджають успішному представництву. З підвищенням мультикультурної компетентності, юристи мають більше можливостей будувати довірливі стосунки та спілкуватися зі своїми клієнтами. Коли юристи та клієнти походять з різних культур, їм часто складніше створити довірливі відносини між адвокатом і клієнтом, в яких обидві сторони почуваються комфортно, обмінюватися чесною і точною інформацією [6]. Наприклад, культура або минулий досвід клієнта можуть змусити його не довіряти людям, які не є частиною його культури [7]. Іноді люди вважають за краще звертатися за послугами (юридичними, медичними чи іншими) до професіоналів, які належать до їхньої етнічної групи. Або ж клієнт може не мати довіри до адвоката через негативне упередження щодо адвокатів загалом. Оскільки довіра є важливою складовою побудови будь-яких відносин.

Одна з цілей заняття з культурної компетентності - навчити студентів будувати довірливі відносини між юристом і клієнтом, які належать до інших культур, ніж їхня власна. Крім того, вивчення мультикультурної компетентності має на меті дати можливість юристам і клієнтам розуміти поведінку та комунікацію один одного [8].

Коли люди походять з різних культурних середовищ, вони можуть надавати різні значення не тільки одному й тому ж набору фактів, але й мові тіла інших людей [7]. Юристи повинні бути навчені потенціалу помилкового приписування та розробляти стратегії для перевірки себе та своїх інтерпретацій фактів, наданих їм клієнтами [8].

Одним із способів може бути менш формальне спілкування з клієнтом, з використанням меншої кількості юридичного жаргону, щоб соромязливий клієнт відчував себе більш комфортно і був готовий говорити. Наприклад, клієнт, який розуміє юридичний жаргон, можливо (якщо має великий досвід роботи з юристами) може образитися, якщо юрист розмовляє з ним менш формально. Таким чином, спосіб, у який юрист спілкується вербально, а також через мову тіла, залежить від контексту. Адвокати повинні адаптуватися в залежності від клієнта та ситуації, яка може змінюватися протягом відносин між адвокатом та клієнтом. Важливо, щоб адвокати, юристи ставили запитання, знали про культурно-специфічні сигнали мови тіла та гнучко реагували на них під час взаємодії зі своїми клієнтами [7].

Дослідники проблеми Браянт і Пітер запропонували для розвитку мультикультурної компетентності майбутніх правників навчальну модель з п'яти навичок [2].

До першої належать «ступені відокремлення і зв'язку». У цій вправі студентам пропонується визначити подібності та відмінності між ними та їхніми клієнтами. Подібності та відмінності можуть стосу-

ватися раси, етнічної приналежності, статі, соціально-економічного походження, віку та сексуальної орієнтації. Після того, як студенти визначили ці риси, викладач просить групу проаналізувати, як ці подібності та відмінності впливають на відносини між юристом і клієнтом, особливо під час процесу збору інформації [2]. Ця навичка є корисною, оскільки коли студенти-правники визначають подібності та відмінності між собою та своїми клієнтами, вони можуть побачити, як можуть виникнути можливі культурні непорозуміння, упередження та стереотипи. Важливо, щоб студенти не лише зосереджувалися на відмінностях, але й шукали схожість, уміли визнати спільні зв'язки між явищами і процесами.

Друга навичка передбачає глибше дослідження можливих наслідків подібності та відмінності, які існують між клієнтом, особою, яка приймає юридичні рішення та адвокатом. Ці три особи складають «три кільця» [2]. Цей процес передбачає розгляд того, як може виглядати успішний клієнт для особи, яка приймає юридичні рішення, наприклад судді, і як фактичний клієнт порівнюється на основі подібності та відмінності клієнта [9]. Студенти юридичного факультету повинні обдумати, які неявні культурні цінності та норми закону будуть застосовуватися до їхніх потенційних клієнтів і як це впливає на відносини адвокат-клієнт. Наприклад, суддя може мати упереджене сприйняття або стереотип до неможливого клієнта, що може вплинути на його чи її рішення. Усвідомлення цього ризику може підказати адвокату дізнатися більше про історію та особисте життя клієнта. Наявні відомості адвокат може представити судді як обставини, що пом'якшують покарання. Студентам-юристам слід розглянути, наскільки подібні та чим відрізняються «три кільця», як вони можуть вплинути на їхню юридичну стратегію у справі клієнта [10].

Третя навичка «Паралельні всесвіти» вчить студентів досліджувати альтернативні пояснення поведінки клієнтів, думаючи про численні інтерпретації або «паралельні всесвіти» [10]. Особливо корисним є мозковий штурм щодо інших можливих причин поведінки клієнта, коли студент може автоматично оцінювати клієнта або дії клієнта негативно, і може зменшити ймовірність того, що студент робить неправильні припущення щодо причини та значення поведінки клієнта [11]. Наприклад, адвокат може інстинктивно думати, що клієнт, який не готовий надати подробиці події, має відношення до її справи. Однак клієнт може почуватися некомфортно, обговорюючи деталі з юристом протилежної статі, або може не знати конкретного слова іноземною мовою (за потреби) для опису події. Можливо, клієнт навіть серйозно постраждав унаслідок отриманої травми або вважає недоречним обговорювати подію на основі її культурних чи релігійних переконань. Якщо студент уважно подумає, він може зрозуміти, що існує багато альтернативних причин, які могли б пояснити поведінку клієнта, а не його початкову негативну поведінку [9].

Четверта навичка «підводні камені, червоні прапорці та ліки» сприяє взаємодії з клієнтами на основі на основі врахування культури, сценаріїв, ритуалів і розуміння клієнта [12]. Хоча перші три звички готують студентів мислити як юрист, який інтегрує різні культури, аналіз справ і взаємодії з клієнтами стосується якраз четвертої навички. Навичка фокусується на міжкультурній комунікації [4]. Студенти визначають певні завдання у звичайній взаємодії клієнт-адвокат, яка може бути прикладом особливо проблематичної міжкультурної зустрічі [5]. Зі свідомою увагою до процесу спілкування та попередньої підготовки під час зустрічі з клієнтами студенти можуть визначити потенційні міжкультурні «підводні камені» та «червоні прапорці», такі як вказівки на те, що клієнт незалучений, злий, активно відчуває дискомфорт або використовує термінологію юриста [10]. Наприклад, студенти можуть підготуватися до співбесіди шляхом розробки вступного ритуалу та сценарію для пояснення судового процесу. Під час планування потенційних «червоних прапорців» студенти повинні підготувати потенційні засоби виправлення непорозумінь і розривів між учнем і клієнтом. Наявність списку цих культурно чутливих виправлень допоможе студенту вивчити стратегії виправлення, наприклад, спрямувати розмову на одну з висловлених клієнтом проблем або запитати у клієнта приклади, які ілюструють цю проблему та показати тип рішення, яке вони шукають [2].

П'ята навичка «верблюд» передбачає саморефлексію студента, дослідження себе як культурної істоти, усвідомлення власних стереотипів та упереджень. Останнє може дозволити студентам активно запобігати або принаймні намагатися запобігти негативному впливу своїх стереотипів і упереджень на стосунки між юристом і клієнтом. У цій справі також варто визнати великий вплив зовнішніх факторів, таких, як стрес, які можуть взаємодіяти з наявними стереотипами та упередженнями, і негативно впливають на взаємодію адвокат-клієнт. Ця навичка пропонує два способи роботи з упередженнями і стереотипами: 1) створення умов, за яких упередженість і стереотип менш імовірні; 2) сприяння рефлексії та змінам з метою усунення проблеми [2]. Процес самоаналізу допомагає студентам навчитися поважати клієнтів і реагувати на їх індивідуальні потреби.

Юридичні навчальні заклади повинні вимагати або принаймні пропонувати курс міжкультурної компетентності для усіх студентів-юристів, щоб підготувати їх до ефективної професійної у нашому дедалі

різноманітнішому світі [12]. Семестрові семінари були б найкращим методом викладання міжкультурної компетентності юриста, оскільки отримання такої компетентності є безперервним процесом, що вимагає тривалого навчання. Хоча студент не отримає повної, «неусвідомленої компетентності» усього за п'ятнадцять семестрових тижнів, один семестр буде достатнім для студентів, щоб отримати принаймні деякі навички, необхідні для культурної чутливості, які вони можуть далі розвивати у клінічному та реальному досвіді юриста.

Формат роботи в малих групах сприяв би обговоренню та створенню більш комфортного середовища для відкритості студентів у висвітленні їх особистих упереджень, стереотипів, досвіду роботи з клієнтами. Теоретики міжкультурного навчання стверджують, що важливо створити сприятливе навчальне середовище, у якому студентам вирішуватимуть проблеми упередженості і влади [13]. Підтримка важлива, щоб зменшити опір студентів навчанню та допомогти студентам впоратися з тим, що може бути важким досвідом, тоді як професійний виклик необхідний, щоб навчати студентів і заважати їм робити шкоду своїм клієнтам [10].

Цей варіант семінару або використання відповідних задач-казусів як компоненти заняття з вивчення та формування первинних практичних навичок юриста буде корисним насамперед для першокурсників. Студентам-юристам було б корисно познайомитися з теорією міжкультурної компетентності якомога швидше.

Окреслимо технологію застосування вказаної методології з пропозиціями щодо застосування в середовищі юридичної освіти.

По-перше, студенти повинні усвідомити свої власні упередження, такі як можливий етноцентричний спосіб мислення, який впливає на припущення та судження про своїх клієнтів [13]. Відповідно до розглянутих навичок 1 і 2, студенти повинні обмірковувати подібності та відмінності між собою і їх клієнтами, а також проаналізувати наслідки наявних подібностей та відмінностей, які існують між клієнтом, адвокатом та іншими учасниками комунікації.

По-друге, створення ізоморфних атрибутів для розуміння поведінки клієнта важливе для того, щоб студенти навчилися бути гнучкими і робити ізоморфні атрибуції, використовуючи навичку 3. Концепція атрибутів ілюструє, як юристи можуть надавати різне значення фактам історії клієнта або поведінки клієнта під час міжкультурної взаємодії перед тим, як студентів попросять уявити різні причини для поведінки клієнта [14]. Наприклад, професор може показати відеосценарій про те, як клієнтка прийшла на зустріч зі своїм шістнадцятирічним сином. Студенти повинні подумати про своє початкове відчуття щодо того, чому представлений син клієнтки, а тоді провести мозковий штурм і скласти список альтернативних пояснень. Можуть бути численні причини, через які син клієнтки супроводжував її. Також потрібно буде визначити варіанти поведінки адвоката у даній ситуації - адвокат дозволить сину клієнтки почекати в кімнаті для допиту чи попросить його почекати надворі? Чи повинен закон дозволити сину клієнтки виступати перекладачем чи звернутися за послугами до професійного перекладача? Можуть виникнути такі проблеми, як конфіденційність проблеми, які суперечать культурним нормам і уподобанням клієнта. Початкові інтерпретації студентами ситуації, ймовірно, базуються на їх власному досвіді. Однак мислення паралельного всесвіту спонукає студентів думати над альтернативними поясненнями і усвідомити, що їм може знадобитися пристосування своєї поведінки відповідно до альтернативних причин поведінки клієнта. Вони повинні ділитися своїми ідеями з іншим студентом-партнером під час обговорення в класі, щоб вони могли також вивчати інтерпретації своїх однокласників [14].

По-третє, незасудження в міжкультурних взаємодіях. Незважаючи на осудливий характер правової культури, юристи повинні навчитися не засуджувати іншу сторону під час міжкультурних зустрічей. Професори можуть навчати вмінню залишатися безосудним, використовуючи навички 3, 1 і 5. Вправи можуть включати в себе залучення студентів до аналізу негативного судження, яке вони колись висловили щодо клієнта [7]. Водночас вивчення альтернативних пояснень можуть наражати студентів на обмеження покладатися на власний досвід і запобігати миттєвим судженням під час інтерпретації поведінки клієнта [4]. Навички 1 і 5 стали іншими корисними способами протистояти негативу суджень.

По-четверте, формування навичок міжкультурної комунікації може бути використане для підвищення навичок міжкультурного спілкування учня. Цих навичок можна навчити шляхом перегляду та перекладу відеозаписів інтерв'ю, імітації рольових ігор в аудиторії та роздумів студентів. Наприклад, студенти можуть ідентифікувати різноманітні вступні ритуали, які використовуються різними культурами, інтегрувати їх у свої змодельовані інтерв'ю [3]. Вони також повинні практикувати навички глибокого слухання та

інтерпретації невербальних сигналів клієнта. Ці навички мають величезне значення піз час міжкультурних взаємодій [1, р. 121].

Здатність порівнювати поведінку клієнтів зі своєю власною та відчувати непорозуміння під час рольової гри може допомогти студентам розпізнати потенційні «підводні камені» і «сигнальні прапорці», а також дати їм можливість потренуватися в пошуку відповідних засобів. Відмінності та подібності між юристом і клієнтом також можуть впливати на допит адвокатом, оскільки люди, як правило, задають додаткові запитання, коли чиясь історія не відповідає тому, що вони зробили б самі, і утримуються від формулювань запитання, коли недоцільно вживати заходів задавати відповідні запитання та утримуватися від певних припущень. Завдяки рольовій грі студенти мають отримати можливість відчути, як бути і тим, і іншим адвокат і клієнт. Студенти навчатимуться, не лише адаптуючи свої власні поведінки і тактики під час гри в адвоката, а й від визнання культур норми та підказки, які вони дають як клієнт.

Отримання зворотного зв'язку від свого партнера дасть можливість також допомогти студентам навчитися розпізнавати певні «підводні камені» і «сигнальні прапорці». Наприклад, після завершення вправи студент-клієнт може пояснити, які підказки та інформування він підхопив і де студент-юрист міг поставити більш актуальні запитання або уникнути непорозуміння [2]. Дискусія між партнерами та практика виконання обох ролей допоможуть студентам обдумати ситуаційні казуси, познайомити їх з технологією розпізнавання проблем міжкультурної компетентності та розробкою стратегій для забезпечення найкращого представлення, незважаючи на міжкультурні бар'єри.

Висновки. Оскільки малоімовірно, що адвокат буде займатися адвокатською діяльністю без взаємодії з кимось з іншого культурного середовища в певний момент його або її кар'єри (чи це клієнт, свідок, суддя чи інший юрист), студенти юридичного факультету можуть отримати велику користь від розширених культурних компетенцій. Міжкультурна компетентність дозволяє юристам створювати довірливі стосунки зі своїми клієнтами, а також ефективно спілкуватися та розуміти потреби своїх клієнтів. Враховуючи значні переваги міжкультурних адвокатських навичок міжкультурної компетентності, підготовка повинна пропонуватися як мінімум через курс за вибором, якщо він не є обов'язковим у навчальних програмах усіх юридичних шкіл по всій країні.

В рамках такого курсу доцільно запропонувати набір семінарських занять, в рамках яких професори можуть використовувати п'ять навичок за методологією Брайанта та Пітера з метою навчити студентів-юристів, як взаємодіяти та вирішувати проблеми, що можуть виникнути у процесі роботи з різними клієнтами. Незалежно від того, яка модель використовується, навички міжкультурної компетентності слід викладати в юридичних навчальних закладах. Адже давно доведено, що здатність здійснювати ефективне представництво інтересів клієнтів з різним досвідом значно сприятиме успіху майбутніх юристів.

Список використаних джерел

1. Pate S. Cultural Competency Training: Preparing Law Students for Practice in *Our Multicultural World*. 2014. 62 *UCLA L. REV. DISC.* 140. 156 p.
2. Susan Bryant, *The Five Habits: Building Cross-Cultural Competence in Lawyers*. 2001. 8 *Clinical L. REV.* 33, 39.
3. Robert L. Gegios & Stephen D. R. Taylor. *Cross-Cultural Competency: A Non negotiable Skill for Lawyers Involved in International Commerce*. URL: <http://www.primerus.com/businesslaw-articles/cross-cultural-competency-a-non-negotiable-skill-for-lawyers-involved-in-international-commerce-624201.htm> (дата звернення: 23.10.2024).
4. Katherine Frink-Hamlett, *The Case for Cultural Competency*, *N.Y. L.J.*, Apr. 25, 2011. URL: <http://www.law.northwestern.edu/career/markettrends/2011/plebiuwle1po.pdf> (дата звернення: 23.10.2024).
5. Медведенко С. В., Ситько С. О. Проблеми формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. №1 С. 242–247.
6. Adams t. *Cultural Competency: A Necessary Skill for the 21st Century Attorney*. *Lzw Raza Journal*. 2012. Volume 4. Issue 1. pp. 1–22.
7. Hamaniuk V., Karpiuk V., Shumilina I., Ustinova V. The concept of «intercultural competence» in educational and scientific discourses. *Educational Dimension*. 2024. Vol. 11. pp. 1-27. URL: <https://doi.org/10.55056/ed.715> (дата звернення: 11.10.2024).
8. Vasylenko, O.: Intercultural competence: Concepts, structure, principles and methods of development. *Adult Education: Theory, Experience, Prospects*. Dec. 2022. Vol. 22(2). 59–67. URL: [https://doi.org/10.35387/od.2\(22\).2022.59-67](https://doi.org/10.35387/od.2(22).2022.59-67) (дата звернення: 14.10.2024).

9. Reimann, D.: Inter-und transkulturelle kommunikative Kompetenz. *ProDaZ*. 2015. pp. 1–29. URL: https://www.uni-due.de/imperia/md/content/prodaz/reimann_intertranskulturelle_kompetenz.pdf (дата звернення: 23.10.2024).
10. Rembach, O.O.: Development of Future Lawyers Intercultural Competence in Foreign Languages Training. *Universytetski naukovi zapysky* 63(3), 387–400 (2017), URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1673.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).
11. Maksymovych O. V. Intercultural competence as a subject of sociological theoretical approach in terms of social and cultural interaction studies at the borderlands. *Habitus*. 2020. 1(12). pp. 97–104. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.16> (дата звернення: 23.10.2024).
12. Halchun N. P. Theoretical understanding of the concept of intercultural competence in modern scientific research. *Innovative Pedagogy*. 2021. Vol. 35. pp. 157–163. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/35.32> (дата звернення: 23.10.2024).
13. Deardorff D. K. (ed.). *The SAGE Handbook of Intercultural Competence*. Sage Publications. 2009. URL https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_7764/objava_67219/fajlovi/Interkulturalna%20kompetencija.pdf (дата звернення: 27.10.2024).
14. Borisko N. Problems of cross-cultural training of pre-service foreign language teachers. *The scientific and methodological journal «Foreign Languages»*. Feb 2018. Vol. 1. pp. 9-20. URL: <https://doi.org/10.32589/im.v0i1.124861> (дата звернення: 28.10.2024).

References

1. Pate, S. (2014). Cultural Competency Training: Preparing Law Students for *Practice in Our Multicultural World*, 62 *UCLA L. REV.*, DISC., 140 [in English].
2. Bryant, S. (2001). *The Five Habits: Building Cross-Cultural Competence in Lawyers.*, 8 *Clinical L. REV.* 33, 39 [in English].
3. Robert, L. Gegios & Stephen, D. R. Taylor. Cross-Cultural Competency: A Non negotiable Skill for Lawyers Involved in International Commerce. Retrieved from <http://www.primerus.com/businesslaw-articles/cross-cultural-competency-a-non-negotiable-skill-for-lawyers-involved-in-international-commerce-624201.htm> [in English].
4. Frink-Hamlett, K. (2011). The Casefor Cultural Competency, *N.Y. L.J.*. Retrieved from <http://www.law.northwestern.edu/career/markettrends/2011/plebiuwle1po.pdf> [in English].
5. Medvedenko, S. V. & Sytko, S. O. (2023). Problemy formuvannia mizhkulturnoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh yurystiv [Problems of forming intercultural communicative competence of future lawyers]. *Pivdennoukrajnskyi pravnychyi chasopys - South Ukrainian Law Journal*, 1, 242-247 [in Ukrainian]
6. Adams, T. (2012). Cultural Competency: A Necessary Skill for the 21st Century Attorney. *Lzw Raza Journal*, 4(1), 1-22 [in English].
7. Hamaniuk, V., Karpiuk, V., Shumilina, I. & Ustinova, V. (2024). The concept of «intercultural competence» in educational and scientific discourses. *Educational Dimension*, 11, 1-27. Retrieved from <https://doi.org/10.55056/ed.715> [in English].
8. Vasylenko, O. (Dec. 2022). Intercultural competence: Concepts, structure, principles and methods of development. *Adult Education: Theory, Experience, Prospects*, 22(2), 59-67. Retrieved from [https://doi.org/10.35387/od.2\(22\).2022.59-67](https://doi.org/10.35387/od.2(22).2022.59-67) [in English].
9. Reimann, D. (2015). Inter-und transkulturelle kommunikative Kompetenz. *ProDaZ*, 1–29. Retrieved from https://www.uni-due.de/imperia/md/content/prodaz/reimann_intertranskulturelle_kompetenz.pdf [in English].
10. Rembach, O. O. (2017). Development of Future Lawyers Intercultural Competence in Foreign Languages Training. *Universytetski naukovi zapysky* 63(3), 387-400. Retrieved from <http://old.univer.km.ua/visnyk/1673.pdf> [in English].
11. Maksymovych, O. V. (2020). Intercultural competence as a subject of sociological theoretical approach in terms of social and cultural interaction studies at the borderlands. *Habitus*, 1(12), 97–104. Retrieved from <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.16> [in English].
12. Halchun, N. P. (2021). Theoretical understanding of the concept of intercultural competence in modern scientific research. *Innovative Pedagogy*, 35, 157-163. Retrieved from <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/35.32> [in English].

13. Deardorff, D. K. (ed.). (2009). *The SAGE Handbook of Intercultural Competence*. Sage Publications. Retrieved from https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_7764/objava_67219/fajlovi/Interkulturalna%20kompetencija.pdf [in English].
14. Borisko, N. (Feb. 2018). Problems of cross-cultural training of pre-service foreign language teachers. *The scientific and methodological journal «Foreign Languages»*, 1, 9-20. Retrieved from <https://doi.org/10.32589/im.v0i1.124861> [in English].

Стаття надійшла до редакції 18.11.2024

Вадим Волощук,
полковник, командир 1129 зенітного
ракетного Білоцерківського полку,
слухач Національного університету оборони
України ім. Івана Черняхівського
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4385-6893>

ЗАВДАННЯ ОБОРОННОГО ПЛАНУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті констатовано потребу у підвищенні ефективності дій Уряду України у сфері оборони, роль Міністра оборони України у воєнний час та посиленні інституційної спроможності Міністерства оборони України. Розкрито здобутки та проблеми нормативно-правового забезпечення оборонного планування в умовах військового конфлікту в Україні. Оборонне планування передбачає розробку, узгодження та прийняття планів, що відображають конкретні заходи, способи, засоби, а також терміни та основних виконавців відповідних заходів. Сформульовано ряд пропозицій щодо вирішення серйозних правових та організаційних проблем у сфері оборонного планування в умовах воєнного стану в Україні. Акцентовано увагу на необхідності відмовитися від розробки середньо- та довгострокових оборонних планів і переглянути Стратегію воєнної безпеки України та Стратегічний оборонний бюлетень України. На основі апробації зарубіжного досвіду здійснити видання інформаційно-аналітичного журналу «Біла книга з питань оборони України». Необхідно підготувати та внести зміни до законодавства, що передбачають конкретизацію змісту оборонного плану в умовах воєнного стану та відсічі збройної агресії в Україні.

Ключові слова: оборонне планування, стратегічне планування, військовий стан, оборонний бюлетень, оборонний план.

Voloshchuk V.

Tasks of defence planning under martial law in Ukraine

The article states the need to increase the efficiency of the Government of Ukraine's actions in the field of defence, the role of the Minister of Defence of Ukraine in wartime and strengthening the institutional capacity of the Ministry of Defence of Ukraine. The article reveals the achievements and problems of regulatory and legal support of defence planning in the context of military conflict in Ukraine. Defence planning involves the development, approval and adoption of plans that reflect specific measures, methods, means, as well as the timing and main executors of the relevant measures. The author formulates a number of proposals for solving serious legal and organisational problems in the field of defence planning under martial law in Ukraine. Attention is focused on the need to abandon the development of medium- and long-term defence plans and to revise the Military Security Strategy of Ukraine and the Strategic Defence Bulletin of Ukraine. Based on the testing of foreign experience, publish an information and analytical journal «White Paper on Defence of Ukraine». It is necessary to prepare and amend legislation to specify the content of the defence plan in the context of martial law and repulsion of armed aggression in Ukraine.

Keywords: defence planning, strategic planning, martial law, defence bulletin, defence plan.

Постановка проблеми. Оборонний план є важливим компонентом національної оборонної програми України. Його принципи були визначені нормативно у Законі України «Про організацію оборонного планування», а з 2018 року – в Законі України «Про національну безпеку України». Такий план містить перелік розроблених компетентними державними інституціями основних пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони, їх можливостей, озброєння та військової техніки, інфраструктури і підготовки підрозділів (сил) з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері та господарських ресурсів держави, розробляє відповідні концепції, програми та плани забезпечення обороноздатності держави [1]. Варто звернути увагу, що Закон не містить положень щодо особливостей змісту оборонного планування в умовах воєнного стану в Україні та ведення проти неї повномасштабної війни.

Упродовж останнього десятиліття Україна перейшла до методології оборонного планування, яка враховує специфіку національного законодавства і конкретні воєнні загрози з боку Росії, виходячи із спро-

можностей Збройних Сил України та інших складових сил оборони, побудованих на відповідних принципах НАТО [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях українських та зарубіжних дослідників приділяється увага питанням функціонування сектору безпеки і оборони загалом, а також окремим аспектам стратегічного планування. Пригадаємо насамперед таких авторів, як В. Бочарніков, М. Бутенко, В. Доронін, В. Калашников, Н. Кулак, М. Лобко, М. Марченко, Н. Огарков, В. Пилипчук, С. Поляков, С. Пономарьов, В. Тютюнник, А. Хворостянкін, М. Цвік та інші. Однак реалії війни та необхідність врахування сучасних світових безпекових тенденцій зумовили актуальність і практичну необхідність додаткового ввироблення безпеки і оборони України.

Метою статті є аналіз викликів оборонного планування в контексті забезпечення загальної безпеки і оборони України та створення умов для стабільного функціонування відповідних секторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оборонне планування класифікується за видами наступним чином: 1) довгострокове (понад 5 років); 2) середньострокове (до 5 років); 3) короткострокове (до 3 років). Центральним документом довгострокового оборонного планування стала Стратегія воєнної безпеки України, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України і результатів оборонного огляду [3]. До 2018 року таким довгостроковим документом була Воєнна доктрина України. Основний документ середньострокової оборонної програми – Стратегічний оборонний бюлетень України, що готується на основі Стратегії воєнної безпеки України. Положення Стратегії та Оборонного бюлетеня також відображені в інших документах оборонного планування (Державна програма розвитку Збройних Сил України, їх озброєння і військової техніки, Мобілізаційний план України на особливий період, Зведений трирічний план закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими процедурами закупівель).

З метою інформування громадськості про діяльність Збройних Сил України підготовлено відповідну «Білу книгу з питань оборони України. Оборонна політика України», що містить дані про реалізацію воєнної політики та оборонних планів України. Восени 2020 року Президент України схвалив оновлення Стратегії національної безпеки України [3]. Наприкінці 2020 року Міністерство оборони України прийняло рішення про порядок організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших видах сил оборони [4]. Водночас необхідно розуміти, що в такому рішенні відсутні конкретні положення щодо організації і здійснення оборонного планування на випадок запровадження воєнного стану в Україні чи повномасштабної війни з Україною. За результатами оновлення Стратегії національної безпеки України та Оборонного огляду, була підготовлена Стратегія воєнної безпеки України. Навесні 2021 року вона була схвалена Радою національної безпеки і оборони України та затверджена Президентом України. Стратегія набула чинності, і всі її положення мають бути суттєво імплементовані [5]. Згодом РНБО України схвалила Стратегічний оборонний бюлетень України, який був затверджений Президентом України восени 2021 року [6].

Після початку повномасштабної війни Росії проти України 24 лютого 2022 року та запровадження воєнного стану в Україні, оборонний план має вирішити низку серйозних правових та організаційних питань, які потребують вирішення. Перш за все вони стосуються необхідності перегляду актуальності, пріоритетів та термінів виконання окремих положень Стратегії воєнної безпеки України («Стратегія») та Стратегічного оборонного бюлетеня України («Бюлетень»), які були сформульовані та затверджені в умовах відсутності воєнного стану і тотальної війни проти України. Чимало положень Стратегії та Бюлетеня залишаються актуальними за своїм змістом в умовах повномасштабної війни [3]. В документах росію визначено як воєнного противника України. Визначено незмінні основні напрями реалізації воєнної політики України, зміст всеосяжної оборони України та її основні принципи, модель організації оборони України. Передбачено перспективну модель Збройних Сил України та інших складових сил оборони, спільні оборонні спроможності для досягнення стратегії та стандарти, сценарії повномасштабного застосування військової сили Російською Федерацією проти України, управління ризиками у сфері воєнної безпеки [7].

Разом з тим, вважаємо, що певних змін та подальшого перманентного уточнення потребують положення Стратегії, які визначають пріоритети і завдання державної політики у воєнній, оборонній сфері та сфері військового будівництва, а також послідовність виконання завдань у середньостроковій та довгостроковій перспективі. Стратегія має бути розширена за трьома основними напрямками: запровадження єдиного керівництва з підготовки та здійснення всебічної оборони України; розвиток інституційної спроможності Міністерства оборони України та інших органів управління силами оборони; нарощування спроможностей Збройних Сил України, сил територіальної оборони у їх складі та інших складових сил оборони щодо виконання завдань за призначенням [3].

Ведення масштабної війни змушує по-новому оцінити актуальність завдань і заходів, спрямованих на реалізацію вказаних пріоритетів, зокрема щодо їх послідовності і термінів виконання. Адже в перший день війни Президент України створив Ставку Верховного Головнокомандування та Генеральний штаб Збройних Сил України (далі – ГШ ЗСУ) – вищий колегіальний орган військового керівництва обороною країни в особливий період, визначився з його персональним складом та припинив діяльність Военного кабінету РНБО [8]. Робочим органом цього Генерального штабу є ГШ ЗСУ.

Отож, стратегічний / єдиний контроль над обороною держави, Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями і правоохоронними органами вже був запроваджений у згаданий період. Однак остаточне правове та організаційне вдосконалення національної безпеки і оборони України стало результатом прийняття Верховною Радою України «Закону про національну безпеку і оборону України щодо посилення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, удосконалення об'єднаного керівництва силами оборони та удосконалення планування у сфері національної безпеки і оборони країни». Це відбувається після довгоочікуваного ухвалення «Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони» (реєстр. № 4210) [5]. В. Тютюнник виокремив головні аспекти передбаченого законопроектом «перетворення» Міністерства оборони України (далі – МОУ) з Міністерства «Збройних Сил» на Міністерство державної «оборони». Також суттєво розширюються, конкретизуються та уточнюються повноваження міністра оборони України, Головнокомандувача ЗСУ і Начальника ГШ ЗСУ; розширюються функції та завдання МОУ та ГШ ЗСУ у сфері національної безпеки і оборони; розширюються повноваження МОУ та ГШ ЗСУ у сфері оборони. Законопроект також має на меті забезпечити розвиток інституційної спроможності МОУ, зокрема, шляхом забезпечення розвитку інституційної спроможності МОУ [3]. Однак у нинішніх умовах третім пріоритетом у мирний час має стати підвищення боєздатності ЗСУ, Сил територіальної оборони, що входять до їх складу, та інших складових сил оборони. Водночас необхідно переглянути послідовність і терміни виконання низки ключових місій, запланованих для реалізації цього пріоритету [8]. Адже Стратегія передбачає, що ключові завдання з реалізації цього пріоритету у мирний час будуть виконуватися у такій послідовності.

Досвід воєнного часу показав, що основні завдання, викладені в стратегії щодо реалізації цих пріоритетів, слід планувати і реалізовувати вже зараз, принаймні в короткостроковій, а не в середньостроковій чи довгостроковій перспективі. Недарма Президент України, Міністр оборони України та Головнокомандувач Збройних Сил України постійно вживають таких заходів, як забезпечення сил оборони різноманітними сучасними вітчизняними та іноземними зразками озброєння і військової техніки та підготовка особового складу до їх застосування, в тому числі за кордоном.

Вважаємо, що ряд положень Бюлетеня, які визначають завдання (заходи) з розвитку сил оборони, зокрема терміни їх виконання (реалізації), потребують регулярного перегляду та уточнення. Насамперед, це стосується програми розвитку озброєння та військової (спеціальної) техніки з урахуванням усіх етапів їх життєвого циклу, із застосуванням механізмів програмно-проектного управління оборонними ресурсами, забезпечення стримування, стійкості і відсічі збройної агресії проти України та протидії гібридним загрозам, комплексних оперативних (бойових і спеціальних) спроможностей ЗСУ з урахуванням завдань і заходів, визначених у бюлетені в матриці ключових спроможностей ЗСУ [6]. Ці завдання та заходи, перелічені в бюлетені, а також раніше згадані завдання, визначені в стратегії, реалізуються/виконуються в мирний час у середньостроковій та довгостроковій перспективі. З іншого боку, на випадок великої війни, вони мають бути реалізовані вже зараз, принаймні в короткостроковій перспективі. Підготовка та внесення цих та інших необхідних змін до стратегії та бюлетенів відповідно до процедур, встановлених у мирний час, займе від 18 місяців до двох років, що є неприйнятним в умовах воєнного стану та широкомасштабної війни в Україні. Крім того, воєнно-політична ситуація навколо України та рф є складно прогнозованою, постійно змінюється динаміка бойових дій є інтенсивною, а їх форми та способи ведення швидко змінюються [9].

Вочевидь саме тому наприкінці 2022 року МОУ видало наказ «Про організацію розробки короткострокового плану заходів щодо утримання та розвитку ЗСУ на 2023, 2024 та наступні два роки». У ньому зазначалося, що таким планом мають бути Стратегія воєнної безпеки України та Стратегічний оборонний бюлетень України [10]. Важливо зазначити, що цей короткостроковий план враховує обсяг видатків у секторі безпеки і оборони, який встановлюється у трирічній бюджетній резолюції. Цей бюджет переглядається при підготовці проекту закону про Державний бюджет України на кожен рік з урахуванням рішень РНБО України, воєнно-політичної обстановки та умов ведення тотальної війни [11].

В умовах воєнного стану в Україні та широкомасштабної війни проти неї є сенс вжити наступних заходів:

– відмовитися від розробки середньо- та довгострокових оборонних планів і переглянути Стратегію воєнної безпеки України та Стратегічний оборонний бюлетень України;

– по завершенні війни та скасування воєнного стану в Україні розпочати новий цикл оборонного планування, включаючи підготовку і затвердження оновленої редакції Стратегії воєнної безпеки України та Стратегічного оборонного бюлетеня України [12];

– прийняти рішення про призупинення виконання зазначених та інших положень Стратегії воєнної безпеки України та Стратегічного оборонного бюлетеня України з метою: оцінки безпекового середовища у воєнній сфері та загрози з боку Росії; аналізу наявних оперативних, бойових, спеціальних та інших спроможностей Сил оборони; визначення спроможностей, необхідних для досягнення стратегічних цілей оборони України та відновлення її територіальної цілісності [3];

– на основі апробації зарубіжного досвіду здійснити видання інформаційно-аналітичного журналу «Біла книга з питань оборони України»;

– призупинити розробку таких документів оборонного планування, як «Національний план розвитку Збройних Сил України до 2026 року» та «Державна цільова оборонна програма розвитку озброєння та військової техніки на період до 2026 року», адже проекти цих планів готуються на основі положень Стратегії воєнної безпеки України і Стратегічного оборонного бюлетеня України, які доцільно піддати змінам [13];

– необхідно підготувати та внести зміни до законодавства, що передбачають конкретизацію змісту оборонного плану в умовах воєнного стану та відсічі збройної агресії в Україні [3]. У цьому контексті варто зазначити, що Кабінет Міністрів України вже прийняв рішення про призупинення підготовки багатьох інших документів оборонного планування. Одним з них є Зведений трирічний план закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими процедурами закупівель. У листопаді 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв рішення не розробляти цей документ. Натомість протягом трьох місяців з дня закінчення або скасування воєнного стану в Україні пропозиції щодо його проекту мають бути подані державним замовником до Міністерства стратегії та промисловості України [14].

Іншим важливим документом оборонного планування є Мобілізаційний план України на особливий період. У лютому 2023 року КМУ прийняв рішення про призупинення виконання заходів, передбачених планом-графіком розроблення цього плану. Він також доручив МОУ упродовж наступних трьох місяців після закінчення або скасування воєнного стану в Україні подати законопроект про внесення змін до плану-графіка [15].

Висновки та пропозиції. З метою вирішення серйозних правових та організаційних проблем у сфері оборонного планування в умовах воєнного стану в Україні рекомендується міністру оборони України розглянути можливість винесення на розгляд Ради національної безпеки і оборони України наступні питання: 1) внесення пропозиції про призупинення в умовах воєнного стану середньострокового та довгострокового оборонного планування; 2) реалізації положень Стратегії воєнної безпеки України та Стратегічного оборонного бюлетеня України, які втратили свою пріоритетність та актуальність або потребують довгострокового перегляду та не можуть бути реалізовані у визначені строки; 3) виконання лише короткострокових оборонних планів в умовах воєнного стану в Україні з урахуванням, зокрема, виконання / реалізації завдань / заходів, передбачених призупиненими положеннями Стратегії воєнної безпеки України та Стратегічного оборонного бюлетеня України.

Список використаних джерел

1. Тютюнник В., Горовенко В. Державне управління в сфері оборони України: Як його покращити в умовах війни. 03.02.2023. URL: <https://opk.com.ua/%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5-%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D1%83/> (дата звернення: 18.11.2024).
2. Тютюнник В., Горовенко В. Державне управління в сфері оборони України: який міністр оборони має його здійснювати. 07.03.2023. URL: <https://opk.com.ua/%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5-%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D1%83-2/> (дата звернення: 23.11.2024).
3. Тютюнник В. Державне управління в сфері оборони України: Проблеми оборонного планування під час війни. 10.04.2023. URL: <https://opk.com.ua/%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5-%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D1%83/>

- 2%D0%BD%D0%B5-%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D1%83-3/ (дата звернення: 20.11.2024).
- Бейкун А. Л., Євтушенко І. В. Роль і місце стратегічного планування в секторі безпеки і оборони України. *Юридична наука*. 2020. № 4 (106). Том 2. С. 59–64.
 - Аналіз законопроекту 4210 щодо зміцнення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України. 9 лютого 2023. URL: <https://nako.org.ua/research/analiz-zakonoprojektu-4210-shhodo-zmicnennya-demokraticnogo-civilnogo-kontrolyu-nad-zbroinimi-silami-ukrayini> (дата звернення: 10.11.2024).
 - Указ Президента України №121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 20.11.2024).
 - Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України : дис. докт. юр. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 511 с.
 - Поляков С. Ю. Особливості статусу та місце Збройних Сил України у структурі сектора оборони держави. *Часопис Київського університету права*. 2013. №3. URL: <http://surl.li/unoc> (дата звернення: 15.11.2024).
 - Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.
 - Дмитренко Е.С. Проблемні питання реалізації повноважень РНБО України як суб'єкта інформаційних відносин. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави №3 (13), 2013. URL: <http://surl.li/uqwk> (дата звернення: 15.11.2024).
 - Про оборону України: закон України 6 грудня 1991 року № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 9. ст. 106.
 - Свистович М. Б. Сутність та основні поняття стратегічного планування. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/06.pdf9> (дата звернення: 20.11.2024).
 - Сектор безпеки і оборони України зб. наук. матеріалів / [авт. та упоряд.: Ф. В. Саганюк та ін.]; за ред. Тимошенка Р. І. Київ: Майстер книг, 2015. 173 с.
 - Погляди на планування розвитку в секторі безпеки і оборони України / Р. І. Тимошенко, М. М. Лобко, В. П. Бочарніков, С. В. Свешніков. *Наука і оборона*. 2016. № 3. С. 3–9.
 - Питання розроблення мобілізаційного плану України на особливий період: Кабінет міністрів України. Постанова від 10 лютого 2023 р. № 122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/122-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

References

- Tiutiunyk, V. & Horovenko, V. (2023). *Derzhavne upravlinnia v sferi oborony Ukrainy: Yak yoho pokrashchyty v umovakh viiny [State administration in the defense sector of Ukraine: How to improve it in wartime]*. 03.02.2023. Retrieved from <https://opk.com.ua/%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5-%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D1%83-3/> [in Ukrainian].
- Tiutiunyk, V. & Horovenko, V. (2023). *Derzhavne upravlinnia v sferi oborony Ukrainy: yakyi ministr oborony maie yoho zdiisniuvaty [State management in the defense sector of Ukraine: which Minister of Defense should carry it out]*. 07.03.2023. Retrieved from <https://opk.com.ua/%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5-%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D1%83-2/> [in Ukrainian].
- Tiutiunyk, V. (2023). *Derzhavne upravlinnia v sferi oborony ukrainy: Problemy oboronnoho planuvannia pid chas viiny [State management in the field of defense of Ukraine: Problems of defense planning during the war]*. 10.04.2023. Retrieved from <https://opk.com.ua/%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5-%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D1%83-3/> [in Ukrainian].

4. Beikun, A. L. & Yevtushenko, I. V. (2020). Rol i mistse stratehichnoho planuvannia v sektori bezpeky i oborony Ukrainy [The role and place of strategic planning in the security and defense sector of Ukraine]. *Yurydychna nauka - Legal Sciences*, 4 (106), Tom 2, 59-64 [in Ukrainian].
5. *Analiz zakonoproiektu 4210 shchodo zmitsnennia demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu nad Zbroinymy Sylamy Ukrainy [Analysis of draft law 4210 on strengthening democratic civilian control over the Armed Forces of Ukraine]*. 9 liutoho 2023. Retrieved from <https://nako.org.ua/research/analiz-zakonoproiektu-4210-shhodo-zmicnennya-demokratychnogo-civilnogo-kontrolyu-nad-zbroinimi-silami-ukrayini> [in Ukrainian].
6. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №121/2021 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine No. 121/2021 «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 25, 2021 “On the Strategy of Military Security of Ukraine»]*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> [in Ukrainian].
7. Ponomarov, S. P. (2018). *Administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti sektoru bezpeky i oborony Ukrainy [Administrative and legal support of the activities of the security and defense sector of Ukraine]*: dys. dokt. yur. nauk : 12.00.07. Dnipro [in Ukrainian].
8. Poliakov, S. Yu. (2013). Osoblyvosti statusu ta mistse Zbroinykh Syl Ukrainy u strukturi sektora oborony derzhavy [Peculiarities of the status and place of the Armed Forces of Ukraine in the structure of the state defense sector]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 3. Retrieved from <http://surl.li/unoc> [in Ukrainian].
9. *Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [On the National Security and Defense Council of Ukraine]*: Zakon Ukrainy vid 5 bereznia 1998r. № 183/98-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1998. № 35. [in Ukrainian].
10. Dmytrenko, E. S. (2013). Problemni pytannia realizatsii povnovazhen RNBO Ukrainy yak subiekta informatsiinykh vidnosyn [Problematic issues of implementing the powers of the National Security and Defense Council of Ukraine as a subject of information relations]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy- Information security of man, society, state*, 3 (13). Retrieved from <http://surl.li/uqwk> [in Ukrainian].
11. Pro oboronu Ukrainy: zakon Ukrainy 6 hrudnia 1991 roku № 1932-XII (1992) [On the defense of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 9 [in Ukrainian].
12. Svystovych, M. B. *Sutnist ta osnovni poniattia stratehichnoho planuvannia [The essence and basic concepts of strategic planning]*. Retrieved from <http://academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/06.pdf9> [in Ukrainian].
13. *Sektor bezpeky i oborony Ukrainy [Security and defense sector of Ukraine collection of scientific materials]*: zb. nauk. materialiv / [avt. ta uporiad.: F. V. Sahaniuk ta in.]; za red. Tymoshenka R. I. Kyiv: Maister knyh, 2015. [in Ukrainian].
14. *Pohliady na planuvannia rozvytku v sektori bezpeky i oborony Ukrainy [Views on development planning in the security and defense sector of Ukraine]* (2016) / R. I. Tymoshenko, M. M. Lobko, V. P. Bocharnikov, S. V. Svieshnikov. *Nauka i oborona - Science and Defence*, 3, 3-9 [in Ukrainian].
15. *Pytannia rozroblennia mobilizatsiinoho planu Ukrainy na osoblyvyi period [the issue of developing a mobilization plan of Ukraine for a special period]*: Kabinet ministriv Ukrainy. Postanova vid 10 liutoho 2023 r. № 122. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/122-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

Сергій Черпак,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного

університету імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0921-0356>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАРУБІЖНИХ МОДЕЛЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

У статті розглянуто різні моделі організації прокуратури в континентальній, англосаксонській та соціалістичній правових системах. Проаналізовано їхні особливості, переваги та недоліки з акцентом на таких аспектах, як незалежність, підзвітність і функціональна автономія. Особливу увагу приділено ризикам політичного впливу та можливостям впровадження міжнародних стандартів у діяльність прокуратури. Досліджено реформування прокуратури в Україні з акцентом на інтеграцію найкращих зарубіжних практик. Запропоновано шляхи вдосконалення, включаючи підвищення прозорості, децентралізацію та запровадження механізмів громадського контролю. У статті обґрунтовано значення міжнародних стандартів для забезпечення ефективної та незалежної діяльності прокуратури.

Ключові слова: прокуратура, незалежність, підзвітність, міжнародні стандарти, реформи, правові моделі, Україна.

Cherpak S.

Legal basis of foreign models of organizing the activities of prosecution bodies

The article provides a comprehensive analysis of the organization and functioning of prosecution offices in different legal systems, including the continental (Romano-Germanic), Anglo-Saxon, and socialist models. Each system's features, advantages, and limitations are scrutinized, focusing on core principles such as independence, accountability, and functional autonomy. The study delves into the hierarchical and centralized structure of the continental model, with specific examples from France and Germany, where the role of prosecutors is defined by legal traditions and regulatory frameworks. The Anglo-Saxon model, exemplified by the United States and the United Kingdom, is explored for its decentralized nature, prosecutorial autonomy, and the distinctive practice of electing some prosecutors, which enhances public accountability but raises concerns about potential politicization. The socialist model, as observed in China and post-Soviet states, is characterized by a broader supervisory mandate and centralized control, which, while effective in certain contexts, often undermines prosecutorial independence due to close ties with executive power.

Particular attention is paid to the challenges and opportunities associated with integrating international standards into prosecutorial systems. The study highlights key instruments such as the United Nations Guidelines on the Role of Prosecutors and the European Charter on the Status of Prosecutors, emphasizing their role in ensuring transparency, professionalism, and protection from undue political influence. The article also discusses Ukraine's efforts to reform its prosecution system, addressing the legacy of excessive centralization inherited from the Soviet model and the need for greater functional independence and accountability.

The research identifies several priority directions for reforming prosecution in Ukraine, including adopting best practices from both continental and Anglo-Saxon models. Recommendations include improving transparency in prosecutorial activities, decentralizing decision-making processes, and introducing mechanisms for public oversight to bolster trust in the institution. By aligning national reforms with international standards, the article argues that Ukraine can build a prosecution system capable of upholding the rule of law, defending public interests, and ensuring justice in a democratic society. This analysis contributes to the broader discourse on the adaptation of prosecutorial systems in transitioning democracies, providing a roadmap for balancing centralized control and independence to meet modern governance challenges.

Keywords: prosecution, independence, accountability, international standards, reforms, legal models, Ukraine.

Постановка проблеми. Україна перебуває у процесі масштабного реформування системи правосуддя, включно з органами прокуратури. Одним із пріоритетів є забезпечення незалежності та ефективності діяльності прокуратури, що є умовою дотримання верховенства права. Для досягнення цих цілей

важливим є вивчення кращих світових практик та їх адаптація до українського правового поля. Згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, а також іншими міжнародними зобов'язаннями, Україна має привести свою правову систему у відповідність до європейських стандартів. Зокрема, це стосується таких принципів, як незалежність прокуратури, забезпечення прозорості, дотримання прав людини в роботі органів правосуддя. Вивчення зарубіжних моделей прокуратури дозволяє зрозуміти, як ці принципи реалізуються на практиці.

В умовах трансформації українського суспільства громадяни вимагають від системи правосуддя більшої прозорості, підзвітності та ефективності. Дослідження зарубіжних моделей прокуратури дозволяє оцінити, які механізми можна впровадити для підвищення довіри громадян до роботи прокуратури. У контексті збройного конфлікту на сході України важливо враховувати досвід інших країн, які проходили через подібні виклики. У таких державах органи прокуратури грали важливу роль у відновленні справедливості, розслідуванні воєнних злочинів і захисті прав громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки тема реформування прокуратури та вивчення зарубіжних моделей її організації привертає значну увагу науковців, практиків і міжнародних експертів. Серед ключових українських дослідників, які зробили значний внесок у цю сферу, можна виділити таких: С. Банах, Ю. Бисага Ю., Л. Рябовол, Н. Холодницький, О. Хорсуненко, І. Шульган та інші.

Метою статті є аналіз правових засад різних зарубіжних моделей організації діяльності органів прокуратури з метою виявлення їхніх сильних та слабких сторін, а також визначення шляхів адаптації кращих практик до української правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прокуратура є важливим елементом системи правосуддя, що відповідає за забезпечення законності, підтримання обвинувачення та захист суспільних інтересів. Різноманіття правових систем у світі зумовило виникнення різних моделей організації прокуратури, кожна з яких відображає історичні, політичні та культурні особливості своєї держави. Дослідження правових засад діяльності прокуратури в різних країнах дозволяє не лише оцінити їх ефективність, але й виявити кращі практики для реформування національних органів прокуратури.

Континентальна, або романо-германська, модель характерна для країн Європи, таких як Німеччина, Франція, Італія, Іспанія. У цій моделі прокуратура діє як незалежний державний орган, який підпорядковується міністерству юстиції або здійснює свою діяльність автономно, зокрема у кримінальному провадженні. Основними характеристиками цього підходу до організації діяльності прокуратури є такі:

1. Ієрархічна структура, що забезпечує чітку вертикальну підпорядкованість прокурорів; Так, Л. Рябовол стверджує, що ієрархічна структура прокуратури відіграє базову роль у контексті завдань, що покладаються на орган. При цьому, автор вказує на потребі уникати персональної упередженості, шляхом чіткої регламентації взаємовідносин між різними ієрархічними рівнями в структурі правоохоронного органу чіткими та однозначними правилами [4].

2. Функціональна незалежність, за якої прокурори, хоча й підзвітні вищим інстанціям, не повинні виконувати розпоряджень, що суперечать закону. Аналізуючи організацію прокуратури Німеччини як приклад функціональної незалежності, можна стверджувати, що законодавча регламентація роботи прокуратури знижує ризик втручання з боку виконавчої влади, що забезпечує прозорість і об'єктивність у діяльності прокурорів. Крім того, звернемо увагу на функціональній незалежності прокурорів, яка дозволяє їм виконувати свої обов'язки відповідно до закону, а не вказівок вищих посадовців [2].

3. Залученість у вирішення цивільних та адміністративних справ, що дозволяє прокуратурі поряд із кримінальним провадженням здійснювати захист державних інтересів у зазначених сферах.

Правовою основою діяльності є національні конституції та закони, що закріплюють незалежність прокуратури та її функції.

У країнах *англосаксонської системи права*, як-от Велика Британія, США, Канада, прокуратура виконує роль адвоката держави. Прокурори не є частиною судової гілки влади, а працюють в межах виконавчої або окремої гілки, забезпечуючи обвинувачення в суді. На відміну від континентальної моделі, англосаксонська система є менш централізованою, а прокурори мають значну автономію [5]. Основними характеристиками англосаксонської моделі організації діяльності прокуратури є такі:

1. Децентралізація. Прокурори володіють значною автономією у прийнятті рішень. На цьому акцентує увагу дослідник Н. Холодницький, який аналізує роль окружних прокурорів у США. Зокрема, він зазначає, що виборність прокурорів є ефективним інструментом підвищення їхньої підзвітності перед громадою, хоча одночасно визнає ризики політизації діяльності в умовах виборчої системи [6].

Подібну позицію висловлюють деякі дослідники та підкреслюють, що автономність прокурорів у США сприяє оперативності розгляду справ. Проте він наголошує на важливості запровадження чітких внутрішніх процедур, спрямованих на запобігання можливим зловживанням [5].

2. **Виборність посад.** У Сполучених Штатах певна частина прокурорів обирається безпосередньо населенням, що сприяє підвищенню їхньої відповідальності перед суспільством. Основною перевагою англосаксонської моделі є її гнучкість і високий рівень підзвітності прокурорів громаді. При цьому він зазначає, що виборність прокурорів створює ризики політизації діяльності, особливо в періоди виборчих кампаній [6].

3. **Обмежений спектр функцій.** Прокурори англосаксонської системи переважно займаються кримінальними справами, уникаючи залучення до розгляду цивільного судочинства.

Основою діяльності є закони штатів або федеральні акти, які визначають повноваження прокурорів і забезпечують їх підзвітність.

Таким чином, англосаксонська модель відрізняється децентралізованим характером, гнучкістю в організації діяльності прокурорів і обмеженням їхньої функціональної компетенції переважно сферою кримінального права.

У країнах з *соціалістичною системою*, як-от Китай, прокуратура має подвійне призначення: підтримка обвинувачення та контроль за виконанням законів. Ця модель була характерною також для СРСР, що вплинуло на структуру прокуратури в пострадянських країнах. Серед акцентів цієї моделі організації діяльності прокуратури, слід виокремити наступні:

1. **Широкий наглядовий мандат.** прокуратура контролює дотримання законів не лише у сфері кримінального права, а й у державному управлінні. Китайські науковці аналізують роль прокуратури в Китаї, підкреслюючи її наглядову функцію у державному управлінні. Така модель ефективна для централізованих політичних систем, але не повною мірою відповідає принципам розподілу влади.

2. **Тісний зв'язок з владою.** часто прокуратура підпорядковується органам виконавчої влади. На сучасному етапі в Китаї прокуратура зберегла широкі функції, проте її діяльність інтегрована в політичну систему, що регламентується правлячою партією [1].

3. **Єдиний центр управління.** Система централізована, всі прокурори підпорядковуються генеральному прокурору.

Слід відмітити, що дана модель передбачає активне втручання у різні сфери державної діяльності, що може бути ефективним, але ризикує порушенням незалежності прокуратури. Український правознавець О. Хорсуненко зазначає, що «соціалістична модель прокуратури, хоча і забезпечувала широкий спектр повноважень, часто супроводжувалася надмірною централізацією та залежністю від виконавчої влади».

Проаналізувавши функціонування прокуратури в зарубіжних країнах, слід підкреслити доцільність запозичення елементів цих моделей, таких як механізми виборності прокурорів або спеціалізовані антикорупційні підрозділи. Науковці акцентують увагу на необхідності поєднання позитивного досвіду континентальної та англосаксонської систем для адаптації до українських реалій [7].

Крім того, наголосимо на необхідності забезпечення реальної незалежності прокуратури, яка можлива лише за умов дотримання принципу розподілу влади та впровадження механізмів громадського контролю [3].

Україна, реформуючи прокуратуру, може використовувати досвід зарубіжних моделей, інтегруючи кращі практики. Наприклад, підвищення прозорості роботи прокуратури, децентралізація або впровадження механізмів громадського контролю.

Висновки. Діяльність прокуратури є визначальним елементом правової системи будь-якої держави. Зарубіжні моделі організації прокуратури демонструють різноманіття підходів до забезпечення незалежності, підзвітності та ефективності її роботи. Україна, аналізуючи цей досвід, має можливість створити сучасну, ефективну та незалежну прокуратуру, яка відповідатиме як національним потребам, так і міжнародним стандартам.

Правові засади діяльності прокуратури значною мірою визначають її ефективність у забезпеченні верховенства права. Зарубіжні моделі організації прокуратури демонструють різні підходи до розподілу повноважень, рівня незалежності та підзвітності. Вибір оптимальної моделі для України має базуватися на врахуванні міжнародного досвіду, національних традицій і сучасних викликів. Це сприятиме створенню прозорої, ефективної та незалежної системи прокуратури, яка забезпечуватиме захист прав громадян і держави.

Список використаних джерел

1. Meijun Ji. Brief Introduction to the Procuratorial System in China. 2022. P. 1-36. URL: https://www.researchgate.net/publication/358332076_Origin_and_Characteristics_of_the_Procuratorial_System_in_China (дата звернення: 20.11.2024).
2. Банах С. В. Міжнародний досвід організації прокуратури. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2020. Вип. 29. С.276–280.
3. Бисага Ю. М. Незалежність як ключовий принцип діяльності прокуратури: загальні засади реалізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. № 74. С. 196–198.
4. Рябовол Л.Т. Документи органів ради Європи як основа реформування прокуратури в Україні. Наукові записки. Серія: Право. 2021. № 10. С. 9–14.
5. Холодницький Н. І. Історико-правовий аналіз дуалізму системи прокуратури США. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*. Одеса : Фенікс, 2013. С. 201–203.
6. Холодницький Н. І. Федеральні окружні прокурори Сполучених Штатів Америки: історико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 74–77.
7. Хорсуненко О. В. Прокуратура України та країн-членів Європейського Союзу: порівняльне дослідження: дис...канд.юрид. наук: 12.00.10. Одеса. 2019. 221 с.
8. Шульган І. Незалежність прокурорів як засада діяльності прокуратури. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 4(32). С. 153–158.

References

1. Meijun, Ji. (2022). Brief Introduction to the Procuratorial System in China. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/358332076_Origin_and_Characteristics_of_the_Procuratorial_System_in_China [in English].
2. Banakh, S. V. (2020). Mizhnarodnyi dosvid orhanizatsii prokuratury. [International experience in organizing the prosecutor's office]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «PRAVO» - Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «PRAVO», 29, 276-280* [in Ukrainian].
3. Bysaha, Yu. M. (2022). Nezalezhnist yak kliuchovyi pryntsyp diialnosti prokuratury: zahalni zasady realizatsii [Independence as a key principle of the prosecutor's office: general principles of implementation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu - Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University, 74, 196-198* [in Ukrainian].
4. Riabovol, L. T. (2021). Dokumenty orhaniv rady yevropy yak osnova reformuvannia prokuratury v Ukraini. [Documents of the Council of Europe as the basis for reforming the prosecutor's office in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriiia: Pravo - Scientific notes. Series: Law, 10, 9-14* [in Ukrainian].
5. Kholodnytskyi, N. I. (2013). Istoryko-pravovyi analiz dualizmu systemy prokuratury SShA. [Historical and legal analysis of the dualism of the US prosecutor's office system]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy : materialy Mizhnar. nauk. CONF. prof.-vykl. ta aspirant. skladu - Legal life of modern Ukraine: materials of the International Scientific Conference of professors and postgraduates (m. Odesa, 16-17 travnia 2013 r.)*. Odesa: Feniks, 201-203 [in Ukrainian].
6. Kholodnytskyi, N. I. (2013). Federalni okruzhni prokurory Spoluchenykh Shtativ Ameryky: istoryko-pravovyi analiz [Federal district attorneys of the United States of America: historical and legal analysis]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law, 2, 74-77* [in Ukrainian].
7. Khorsunencko, O. V. (2019). Prokuratura Ukrainy ta krain-chleniv Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialne doslidzhennia. [Prosecutor's Office of Ukraine and Member States of the European Union: a comparative study]. Candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
8. Shulhan, I. (2021). Nezalezhnist prokuroriv yak zasada diialnosti prokuratury. [The independence of prosecutors as a basis for the activities of the prosecutor's office]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriiia: «Iurydychni nauky» - Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Series: «Legal Sciences», 4(32), 153-158* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024

Валентина Слома,

доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-1236>

ПРАЦЯ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена проблемам правового регулювання трудової міграції. При написанні автором проаналізовано положення міжнародно-правових актів, національного законодавства, наукової літератури щодо тлумачення поняття «працівник-мігрант», визначення його правового статусу. Запропоновано розглядати працівника-мігранта як особу, яка прибула у державу перебування з метою працевлаштування та здійснює трудову діяльність у порядку, визначеному законодавством цієї держави. Акцентовано увагу на проблемних аспектах трудової міграції.

Ключові слова: трудова міграція, працівник-мігрант, працевлаштування, трудові відносини.

Sloma V.

Labor migration: features of legal regulation

The article is dedicated to the issues of legal regulation of labor migration. In writing the article, the author analyzed the provisions of international legal acts, national legislation, and scientific literature concerning the interpretation of the concept of «migrant worker» and the definition of their legal status. It is proposed to consider a migrant worker as an individual who has arrived in the host country for the purpose of employment and is engaged in labor activities in accordance with the laws of that country. Depending on the duration of the migrant worker's stay outside their home country, labor migration is divided into long-term, temporary, and seasonal migration.

It is determined that intergovernmental agreements play an important role in regulating labor relations for migrant workers, as they establish the conditions for employment and guarantees of workers' rights.

The article highlights problematic aspects of labor migration. It concludes that the increasing number of migrants presents new challenges for states, arising from the need to guarantee rights and provide protection for migrant workers, as well as to create conditions that would facilitate the return of migrant workers to their countries of citizenship. To avoid negative consequences of migration processes, it is necessary to improve the legal regulation of labor relations, taking into account modern realities and needs.

Keywords: labor migration, migrant worker, employment, labor relations.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, зумовлених економічними, соціальними, політичними, безпековими факторами, у світі зростає кількість мігрантів. Варто зазначити, що міграція має як позитивні, так і негативні риси. В одних випадках вона призводить до відтоку працівників з країни, що може негативно вплинути на економічну ситуацію, в інших навпаки – до збільшення кількості працівників, зростання конкуренції на ринку праці та розвиток економіки.

Відповідно до Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року трудова міграція, яка є найбільш масовим міграційним потоком, має різнобічний вплив на українське суспільство. З одного боку, вона зменшує напругу на ринку праці, сприяє підвищенню добробуту багатьох сімей, є джерелом валютних надходжень та нематеріальних трансферів нових знань та досвіду, які можуть сприяти розвитку держави, проте, з іншого, – спричиняє дефіцит працівників у деяких галузях та регіонах, негативно позначається на сімейних стосунках, вихованні дітей, рівні народжуваності; заробітки мігрантів, спрямовані на споживання, провокують підвищення цін, інфляцію, зростання імпорту [1].

Досить часто мігранти стають незахищеною категорією через недосконалість визначення їх статусу, наявність спірних нормативних положень, а також через необізнаність зі своїми правами та обов'язками. Відповідно існує потреба у правовій регламентації прав мігрантів у всіх сферах суспільного життя, вагому частку серед яких становлять трудові відносини та відносини соціального захисту.

Метою статті є з'ясування особливостей правового регулювання прав трудових мігрантів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі трудова міграція населення розглядається як: «особливий, економічного характеру, вид міграції, який обумовлений пошуком роботи, як правило, за межами країни постійного місця проживання» [2, с. 375]; «переміщення особи з метою тимчасового працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного кордону (зовнішня трудова міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць України – держави, області, міста, району (внутрішня трудова міграція)» [3, с. 474–475]; «переміщення працездатних осіб між країнами (зовнішня) або між адміністративно-територіальними утвореннями (внутрішня) з метою працевлаштування і для задоволення власних потреб» [4, с. 6]. До її основних особливостей віднесено: добровільність та тимчасовість; економічну мотивацію; мету – працевлаштування; перетин державних кордонів [2, с. 377].

За ступенем легальності у структурі трудової міграції громадян України виділяють чотири рівні: 1) офіційна трудова міграція – переміщення українських громадян, які виїжджаючи за кордон, декларують участь у трудовій діяльності як мету виїзду і є легальними трудовими мігрантами в приймаючих країнах; 2) неофіційна легальна міграція – поїздки за кордон з декларованою метою туризму, відвідування родичів тощо, з подальшим працевлаштуванням та реєстрацією в країні-реципієнті; 3) успішна нелегальна міграція – поїздки за кордон, пов'язані з незареєстрованою зайнятістю видами діяльності, дозволеними законодавством відповідних країн; 4) міграція жертв злочинних угруповань – торгівля людьми та інші випадки перебування громадян України в нелюдських умовах або зайнятість протиправною діяльністю за кордоном не з власної волі [3, с. 475–476].

При розгляді питання трудової міграції виникає потреба у визначенні поняття працівника-мігранта. Варто зазначити, що в науковій літературі та нормативних актах немає єдиного тлумачення даної категорії. На думку О. А. Трюхан «трудова міграція – це така категорія громадян і осіб без громадянства, що тимчасово мігрує в країну не свого громадянства чи постійного місця проживання з наміром одержати оплачувану роботу, за умови, що вони допускаються відповідно до нормативних актів приймаючої держави як такі» [5, с. 180].

У міжнародно-правових актах розкривається поняття працівника-мігранта, закріплюються основні гарантії його прав. Зокрема, відповідно до ст. 2 Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей трудящий-мігрант – це особа, яка буде займатися, займається чи займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якої вона не є. Також у Конвенції трудящі-мігранти та члени їх сімей поділяються на дві категорії: а) ті, які мають документи чи постійний статус, якщо вони отримали дозвіл на в'їзд, перебування та оплачувану діяльність в державі роботи за наймом у відповідності із законодавством цієї держави і міжнародними угодами, учасником яких ця держава є; б) ті, які не мають документів або постійного статусу [6].

Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів у ст. 1 визначає трудящого-мігранта як громадянина Договірної Сторони, якому інша Договірна Сторона дозволила перебувати на її території для здійснення оплачуваної роботи. Також Конвенція містить перелік осіб, на яких не поширюються її положення [7].

Згідно Конвенції МОП № 97 про працівників-мігрантів працівник-мігрант характеризується як особа, яка мігрує з однієї країни в іншу з наміром отримати роботу інакше, ніж за власний рахунок, і охоплює будь-яку особу, яка визнається згідно з законом як працівник-мігрант. Також Конвенція визначає категорію осіб, які не належать до працівників-мігрантів, а саме: прикордонні працівники; особи вільних професій та артисти, що в'їжджають на короткий строк; моряки (ст. 11) [8]. Конвенція МОП дає більш розширене визначення працівника-мігранта, обумовлюючи неможливість виконувати роботу за власний рахунок.

Подібне визначення працівника-мігранта міститься у Конвенції МОП № 143 про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення, у ст. 11 якої визначено термін «працівник-мігрант» як особу, яка мігрує або мігрувала з однієї країни до іншої з метою одержання будь-якої роботи, крім як за власний рахунок, і включає в себе будь-яку особу, яка законно в'їхала в країну як працівник-мігрант. Дія Конвенції не поширюється на: трудящих прикордонних районів; артистів та представників вільних професій, які в'їхали в країну на короткі строки; моряків; осіб, які приїзять спеціально з метою одержання підготовки чи освіти; службовців установ чи підприємств, які здійснюють свою діяльність на території країни і які були тимчасово допущені в цю країну на прохання наймача для виконання спеціальних функцій та завдань на обмежений і встановлений період часу і зобов'язані виїхати з країни після виконання своїх функцій чи завдань [9]. Порівняно з Конвенцією МОП № 97 Конвенція МОП № 143 містить ширший перелік осіб, які не вважаються працівниками-мігрантами.

Праця трудових мігрантів регулюється також національним законодавством. Зокрема, Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» визначає трудового мігранта як громадянина України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, не заборонену законодавством цієї держави (ст. 1) [10].

Отже, працівник-мігрант – це особа, яка прибула у державу перебування з метою працевлаштування та здійснює трудову діяльність у порядку, визначеному законодавством цієї держави. Залежно від тривалості перебування працівника-мігранта за межами своєї країни трудова міграція поділяється на: довготривалу, тимчасову, сезонну.

Ч. 1 ст. 8 Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» закріплено, що права трудових мігрантів, зокрема на належні умови праці, винагороду, відпочинок і соціальний захист, регулюються законодавством держави перебування та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [10].

Відтак, важливу роль у регулюванні трудових відносин працівників-мігрантів відіграють міжурядові угоди, які визначають умови працевлаштування, гарантії прав працівників. Зокрема, Угодою між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про трудову діяльність та соціальний захист осіб, які постійно проживають в Україні та Латвії і працюють на територіях обох держав визначено, що «сторони можуть здійснювати трудову діяльність на території іншої Сторони на підставі: 1) трудового договору (контракту), укладеного між роботодавцем та працівником на визначений термін; 2) договору, укладеного між юридичними особами обох Сторін, метою якого є виконання визначеного обсягу робіт (послуг) на території Сторони працевлаштування». Також Угодою визначено вік, з якого працівник може здійснювати трудову діяльність – 18 років [11].

За загальним правилом праця іноземних громадян може здійснюватись на підставі дозволу, вигоги до якого визначаються як міжурядовими угодами, так і внутрішнім законодавством країни, в якій буде виконуватись робота. Угодою між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників визначено, що для отримання роботи працівникам необхідний дозвіл на працевлаштування відповідного органу по праці країни працевлаштування, виданий в порядку та на умовах, визначених законодавством країни працевлаштування. Дозвіл на працевлаштування видається на термін виконання роботи у певного роботодавця (ст. 3) [12]. Відповідно до ст. 5 Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про працевлаштування та співробітництво у сфері трудової міграції умови, порядок та строки оформлення дозволів на роботу, віз або дозволів на тимчасове проживання для працівника держави однієї Сторони, який має намір працювати на території держави іншої Сторони, а також в'їзд та перебування на території держави працевлаштування регулюються законодавством держави Сторони роботодавця. Працівник не може виконувати іншу роботу, крім тієї, яка дозволена відповідно до законодавства держави Сторони роботодавця [13].

Ч. 2 ст. 42 Закону України «Про зайнятість населення» встановлює, що праця іноземців та осіб без громадянства може застосовуватися на різних посадах в одного або декількох (двох і більше) роботодавців за умови отримання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні кожним роботодавцем. Праця іноземців та осіб без громадянства може застосовуватися без дозволу на посадах за сумісництвом в одного роботодавця, якщо строк дії трудового договору на посаді за сумісництвом не перевищує строку дії дозволу за основним місцем роботи [14]. Також законодавець визначає категорії осіб, які можуть працювати без дозволу (ч. 6. ст. 42 Закону України «Про зайнятість населення»).

Використання праці іноземців і осіб без громадянства без дозволу, за винятком визначених нормативними актами випадків, має наслідком застосування заходів юридичної відповідальності, що є негативним фактором як для роботодавця, так і для найманого працівника.

Важливим для працівників-мігрантів є гарантування їм рівних можливостей у сфері трудових відносин і соціального захисту. Міжнародні норми передбачають однакові права у сфері праці як для громадян, так для іноземців, які перебувають на законних підставах в державі. Відповідно до ст. 10 Конвенції МОП № 143 кожний член Організації, для якого ця Конвенція набула чинності, зобов'язується розробити і здійснювати національну політику, спрямовану на сприяння і гарантії, застосовуючи методи, які відповідають національним умовам і практиці рівних можливостей і ставлення щодо праці й занять, соціального забезпечення і культурних прав, індивідуальних і колективних свобод для осіб, що на законних підставах перебувають на його території як працівники-мігранти або члени їх сімей [9].

Рекомендація МОП № 151 щодо працівників-мігрантів встановлює, що працівники-мігранти повинні користуватися рівними можливостями із громадянами країни-перебування щодо: доступу до служб

професійної орієнтації і працевлаштування; доступу до професійної підготовки і роботи за їхнім особистим вибором на підставі їхньої особистої відповідності такій підготовці чи роботі з урахуванням кваліфікації, набутої за межами і в країні, яка надає роботу; службового просування на роботі відповідно до їхніх особистих якостей, досвіду, здібностей і старань; гарантії та надання іншої роботи, надання тимчасової роботи у випадку безробіття й перепідготовки; винагороди за працю рівної цінності; умов праці, включаючи тривалість робочого часу, періоди відпочинку, щорічні оплачувані відпустки, заходи з техніки безпеки та гігієни праці, а також заходи в галузі соціального забезпечення і можливостей соціально-побутового обслуговування і виплат, передбачених у зв'язку з роботою; членства в профспілках, здійснення профспілкових прав і прав займати виборні посади в профспілках і органах, які займаються питаннями взаємовідносин між працівниками і адміністрацією, включаючи представницькі органи працівників на підприємствах; прав на повне членство в будь-якій формі кооперативу; умов життя, включаючи житлові умови, і доступу до соціального обслуговування і до можливостей освіти та охорони здоров'я [15].

Отже, як зазначає О.А. Малиновська «країни призначення мають вирішувати три основні завдання: 1) забезпечити необхідну ринку праці кількість іноземних працівників належної кваліфікації; 2) запобігати надексплуатації та порушенню прав мігрантів; 3) запобігати нелегальному працевлаштуванню іноземців» [16, с. 172].

Досліджуючи питання правового статусу працівників-мігрантів варто зосередити увагу на Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Безпосередньо питанням трудової міграції присвячено такі цілі: Ціль 2. Зменшити негативні наслідки еміграції з України та збільшити її позитивний вплив на розвиток держави. Ціль 3. Створити необхідні умови для повернення та реінтеграції в українське суспільство громадян України, які є трудовими мігрантами та/або яким надано за кордоном тимчасовий захист. Ціль 4. Сприяти легальній міграції в Україну, узгодженій із соціальною політикою та економічним розвитком держави [1]. Проаналізувавши зміст вказаних цілей, можна зробити висновок, що всі вони спрямовані на забезпечення трудових прав громадян України, які працюють за кордоном; на створення сприятливих соціально-економічних умов, які б заохочували повернення громадян України додому; на розробку державних і регіональних програм залучення іноземних працівників. Водночас, з об'єктивних причин, не всі цілі в повній мірі можуть бути реалізованими на даний час. Проте, в перспективі необхідно зосередити увагу на забезпеченні можливостей працездатного населення реалізувати свої здібності до праці шляхом укладення трудового договору чи відкриття власної справи; зростання конкурентоспроможності українського ринку праці; реформуванні системи оплати праці.

Висновки. Трудова міграція є об'єктивною реальністю сьогодення, яка формується переважно економічними потребами людини. Водночас, зростання кількості мігрантів ставить перед державами нові виклики, зумовлені як необхідністю гарантування прав і забезпечення захисту працівників-мігрантів, так і створення умов, які б сприяли поверненню працівників-мігрантів у держави свого громадянства. Уникнення негативних наслідків міграційних процесів зумовлює також необхідність удосконалення правового регулювання трудових відносин з врахуванням сучасних реалій та потреб.

Список використаних джерел

1. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.11.2024).
2. Кравченко В. Г. Визначення поняття трудової міграції. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63919/80-Kravchenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 05.11.2024).
3. Капітан В. Трудова міграція як аспект проблеми зайнятості в Україні. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 32. С. 474–481.
4. Романенко І. О. Статистичний аналіз трудової міграції: автореф. ... канд. економ. наук: 08.00.10. Київ, 2015. 20 с.
5. Трюхан О. А. Право працівників-мігрантів на зайнятість: міжнародні стандарти і законодавство України. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 19. С. 178-183.
6. Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей від 18.12.1990 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/156096___156096 (дата звернення: 05.11.2024).
7. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 24.11.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text (дата звернення: 06.11.2024).

8. Конвенція МОП № 97 про працівників-мігрантів від 01.07.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159#Text (дата звернення: 05.01.2025).
9. Конвенція МОП № 143 про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення від 24.06.1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_163#Text (дата звернення: 07.11.2024).
10. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 р. № 761-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text> (дата звернення: 07.11.2024).
11. Угода між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про трудову діяльність та соціальний захист осіб, які постійно проживають в Україні та Латвії і працюють на територіях обох держав від 21.11.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_016#Text (дата звернення: 06.11.2024).
12. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників від 16.02.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_026#Text (дата звернення: 07.01.2025).
13. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про працевлаштування та співробітництво у сфері трудової міграції від 07.12.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/440_006-18#Text (дата звернення: 05.11.2024).
14. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#n385> (дата звернення: 08.11.2024).
15. Рекомендація МОП № 151 щодо працівників-мігрантів від 24.06.1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_264#Text (дата звернення: 07.11.2024).
16. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.

References

1. *Stratehiya derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrayiny na period do 2025 roku, skhvalena rozporядzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 12.07.2017 r. № 482-p.* [Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the period until 2025, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 12, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Kravchenko, V. *Vyznachennya ponyattya trudovoyi mihratsiyi* [Definition of Labour Migration]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63919/80-Kravchenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
3. Kapitan, V. O. (2012). Trudova mihratsiya yak aspekt problemy zaynyatosti v Ukrayini [Labour migration as an aspect of employment problems in Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnya – Efficacy public administration*, 32, 474-481 [in Ukrainian].
4. Romanenko, I. O. (2015). *Statystychnyy analiz trudovoyi mihratsiyi* [Statistical analysis of labor migration]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
5. Tryukhan, O. A. (2015). Pravo pratsivnykiv-mihrantiv na zaynyatist': mizhnarodni standarty i zakonodavstvo Ukrayiny [The right of migrant workers on employment: international standards and legislation of Ukraine]. *Chasopys tsyvilistyky – Journal of Civil Studies*, 19, 178-183 [in Ukrainian].
6. *Mizhnarodna konventsiya pro zakhyst prav usikh trudyashchykh-mihrantiv i chleniv yikh simey vid 18.12.1990 r.* [International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, December, 18, 1990]. Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/156096___156096 [in Ukrainian].
7. *Yevropeyska konventsiya pro pravovyy status trudyashchykh-mihrantiv vid 24.11.1977 r.* [European Convention on the Legal Status of Migrant Workers, November, 24, 1977]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text [in Ukrainian].
8. *Konventsiya MOP № 97 pro pratsivnykiv-mihrantiv vid 01.07.1949 r.* [Migration for Employment Convention, July, 01, 1949]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159#Text [in Ukrainian].
9. *Konventsiya MOP № 143 pro zlovzhyvannya v haluzi mihratsiyi i pro zabezpechennya pratsivnykam-mihrantam rivnykh mozhlyvostey i rivnoho stavlennya vid 24.06.1975* [Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, June, 24, 1975]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_163#Text [in Ukrainian].
10. *Pro zovnishnyu trudovu mihratsiyu: Zakon Ukrayiny vid 05.11.2015 r. № 761-VIII.* [On external labor migration: Law of Ukraine, November, 05, 2015, № 761-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text> [in Ukrainian].

11. *Uhoda mizh Uryadom Ukrayiny ta Uryadom Latvyskoyi Respubliki pro trudovu diyalnist ta sotsialnyy zakhyst osib, yaki postiyno prozhyvayut v Ukrayini ta Latviyi i pratsyuyut' na terytoriyakh obokh derzhav vid 21.11.1995 r.* [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Latvia on labor activity and social protection of persons permanently residing in Ukraine and Latvia and working in the territories of both states, November, 21, 1995]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_016#Text [in Ukrainian].
12. *Uhoda mizh Uryadom Ukrayiny ta Uryadom Respubliki Pol'shcha pro vzayemne pratsevlashtuvannya pratsivnykiv vid 16.02.1994 r.* [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Poland on mutual employment of workers, February 16, 1994]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_026#Text [in Ukrainian].
13. *Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrayiny ta Uryadom Lytovs'koyi Respubliki pro pratsevlashtuvannya ta spivrobitnytstvo u sferi trudovoyi mihratsiyi vid 07.12.2018 r.* [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Lithuania on employment and cooperation in the field of labor migration, December, 07, 2018]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/440_006-18#Text [in Ukrainian].
14. *Pro zaynyatist naseleennya: Zakon Ukrayiny vid 05.07.2012 r. № 5067-VI* [On Employment of the Population: Law of Ukraine, July, 05, 2012 №. 5067-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#n385> [in Ukrainian].
15. *Rekomendatsiya MOP № 151 shchodo pratsivnykiv-mihrantiv vid 24.06.1975 r.* [Migrant Workers Recommendation, June, 24, 1975]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_264#Text [in Ukrainian].
16. Malynovska, O. A. (2018). *Mihratsiyina polityka: hlobalnyy kontekst ta ukrayinski realiyi: monohrafiya* [Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

Ірина Лукашевич-Крутник,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9557-7886>

Лілія Паращук,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2269-1626>

ПОНЯТТЯ «ЧЛЕНИ СІМ'Ї» ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена дослідженню поняття «члени сім'ї» за законодавством України та ЄС. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що в законодавстві України не закріплено єдиного підходу до поняття «члени сім'ї». У різних кодексах, законах, підзаконних актах, міжнародних договорах поняття «члени сім'ї» сформульовано залежно від сфери застосування нормативного акту.

В законодавстві ЄС та окремих держав-членів ЄС, як і в законодавстві України, єдиного поняття «члени сім'ї» не сформульовано. Наднаціональним законодавством ЄС до кола членів сім'ї віднесено «реєстрованих партнерів» та їх прямих нащадків. Втім норми директив ЄС мають рекомендаційний характер і викладені у диспозитивній формі, що дозволяє зберегти національні та релігійні цінності у розуміння «члени сім'ї» у законодавстві України.

Ключові слова: сім'я, члени сім'ї, підстави виникнення сім'ї, ознаки сім'ї, спільне проживання, спільний побут, взаємні права та обов'язки, законодавство ЄС, гармонізація національного законодавства, одностатеві шлюби, реєстровані партнери.

Lukasevych-Krutnyk I., Parashchuk L.

The concept of «members of the family» in the legislation of Ukraine and the European Union

In the conditions of the harmonization of the national legislation of Ukraine with the legislation of the European Union (hereinafter referred to as the EU), the study of key concepts that are used in certain branches of law or have an interdisciplinary nature acquires an urgent importance. One of these concepts is the concept of «family members», which is used not only in family law, but also in civil, housing, social security law, etc.

Clarification of clear and understandable criteria, which are the basis for granting a person the status of «family member» according to the norms of national legislation, will contribute to the transparency of its application in the realization by natural persons of the rights they have as family members. And the study of the concept of «family members» under the legislation of the EU and individual European countries will answer the question of whether it is necessary to implement the norms of European legislation into the current legislation of Ukraine in order to harmonize the understanding of this concept.

The purpose of the scientific article is to study the concept of «family members» in the conditions of harmonization of the national legislation of Ukraine with the legislation of the European Union.

The above study provides grounds for the conclusion that the legislation of Ukraine does not enshrine a single approach to the concept of «family members». As in the legislation of Ukraine, there is no single concept of «family members» in the legislation of the EU and individual EU countries. Supranational legislation of the EU includes «registered partners» and their direct descendants as family members. However, the norms of the EU directives have a recommendatory nature and are set out in a dispositive form, which allows preserving national and religious values in the understanding of «family members» in the legislation of Ukraine.

Keywords: *family, family members, grounds for the formation of a family, signs of a family, cohabitation, joint life, mutual rights and obligations, EU legislation, harmonization of national legislation, same-sex marriages, registered partners.*

Постановка проблеми. В умовах гармонізації національного законодавства України із законодавством Європейського Союзу (далі – ЄС) актуального значення набуває дослідження ключових понять, які застосовуються в окремих галузях права або ж носять міжгалузевий характер. Одним із таких понять є поняття «члени сім'ї», яке застосовується не лише в сімейному праві, але й цивільному, житловому, праві соціального забезпечення та ін.

З'ясування чітких та зрозумілих критеріїв, які лежать в основі наділення особи статусом «члена сім'ї» за нормами національного законодавства, сприятиме прозорості його застосування при реалізації фізичними особами прав, які вони мають як члени сім'ї. А вивчення поняття «члени сім'ї» за законодавством ЄС та окремих європейських країн дасть відповідь на запитання, чи потрібно імплементувати норми європейського законодавства у чинне законодавство України з метою узгодження розуміння цього поняття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В доктрині приватного права поняття «члени сім'ї» неодноразово ставало предметом наукових досліджень як українських, так й закордонних науковців, серед яких З. В. Ромовська, В. А. Ватрас, В. О. Кожевнікова, Л. В. Красицька, В. І. Труба, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко, Жоель Лонг, Мануела Налдіні та ін. Проте в умовах узгодження національного законодавства України із законодавством ЄС досліджуване поняття потребує додаткового аналізу крізь призму норм європейського законодавства. Тому зазначена тематика є цікавою не лише з теоретичної, але й з практичної точки зору.

Метою наукової статті є дослідження поняття «члени сім'ї» в умовах гармонізації національного законодавства України із законодавством ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нормах Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. (далі – СК України) термін «члени сім'ї» вжито 24 рази, хоча легальної дефініції цього поняття не закріплено [1]. Втім визначення досліджуваного поняття запропоновано у ряді інших законодавчих актів.

До кодифікованих актів, де визначено коло членів сім'ї, належить Житловий кодекс України від 30 червня 1983 р., який у ч. 2 ст. 64 до членів сім'ї наймача відносить «дружину наймача, їх дітей і батьків. Членами сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство» [2].

Окрім зазначеного кодифікованого акту, законодавець закріплює поняття «члени сім'ї» і в ряді інших законів України, де запропоновано різні підходи до його розуміння:

- члени сім'ї – чоловік або дружина репресованої особи, діти репресованої особи, у тому числі повнолітні або усиновлені, батьки, вітчм, мачуха репресованої особи, усиновлювач, опікун, піклувальник, а також інші родичі або особи, які на момент здійснення репресій проживали з репресованою особою однією сім'єю і були пов'язані спільним побутом (*Закон України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»* від 17 квітня 1991 р.) [3];

- до членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни належать: батьки; один з подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому пенсія чи ні; діти, які не мають (і не мали) своїх сімей; діти, які мають свої сім'ї, але стали особами з інвалідністю до досягнення повноліття; діти, обоє з батьків яких загинули або пропали безвісти; утриманці загиблого (померлого), яким у зв'язку з цим виплачується пенсія (*Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»* від 22 жовтня 1993 р.) [4];

- члени сім'ї: а) особа, яка перебуває у шлюбі із службовою особою, та діти зазначеного суб'єкта до досягнення ними повноліття – незалежно від спільного проживання із суб'єктом; б) будь-які особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки із службовою особою (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (*Закон України «Про запобігання корупції»* від 14 жовтня 2014 р.) [5];

- члени сім'ї – чоловік/дружина або прирівняні до них особи, син, дочка, пасинок, падчерка, усиновлена особа, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, зять та невістка і прирівняні до них особи, батько, мати, вітчм, мачуха, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники (*Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»* від 6 грудня 2019 р.) [6];

• до складу сім'ї включаються чоловік, дружина, рідні та усиновлені діти зазначених осіб віком до 18 років, а також діти, які навчаються за денною формою навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим, за умови що такий період не перевищує чотири місяці) до досягнення 23 років і не мають власних сімей; неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II групи або особами з інвалідністю I групи і проживають разом із батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їхньому утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одинокою особою з інвалідністю I групи і доглядає за нею; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю та не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей. При цьому до складу сім'ї включаються незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації діти, які навчаються за денною формою навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти до досягнення 23 років і не мають власних сімей. До складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні (Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 р.) [7] та ін.

Перелік законодавчих актів, де визначено коло членів сім'ї з врахуванням сфери застосування такого акту, можна продовжувати. Поняття «члени сім'ї» закріплюється навіть в нормах підзаконних актів. Наприклад, в Авіаційних правилах України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу», затверджених наказом Державної авіаційної служби України від 26 листопада 2018 р. № 1239, зазначається, що «члени сім'ї - особи, які перебувають у шлюбі, батьки осіб, які перебувають у шлюбі, діти, у тому числі усиновлені, опікуни, баба, дід, рідні брати, сестри, онуки, утриманці, визнані згідно із законом» [8]. При цьому вказується, що «перелік осіб, що належать до членів сім'ї, може бути розширено у правилах авіаперевізника» [8].

Визначення поняття «члени сім'ї» закріплюється і в окремих міжнародних договорах. Наприклад, в Угоді між Кабінетом Міністрів України і Урядом Азербайджанської Республіки про здійснення оплачуваних видів трудової діяльності членами сімей співробітників дипломатичних представництв та консульських установ від 31 січня 2020 р. зазначається, що «члени сім'ї – особи, які спільно проживають та знаходяться на утриманні співробітника дипломатичного представництва або консульської установи держави, що направляє:

- а) чоловік або дружина відповідно до законодавства держави перебування;
- б) дитина, яка не перебуває у шлюбі, у віці до 21 року;
- в) дитина, яка не перебуває у шлюбі, у віці до 25 років, яка є студентом денної форми навчання вищого навчального закладу держави перебування;
- г) неодружена дитина будь-якого віку, яка перебуває на утриманні своїх батьків і має будь-які фізичні або розумові вади» [9].

Таким чином, в законодавстві України немає єдиного підходу до поняття «члени сім'ї». Фізичну особу може бути віднесено до кола членів сім'ї з врахуванням не лише основних підстав виникнення сім'ї (шлюб, кровне споріднення, усиновлення, а також на інші підстави, не заборонених законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства) або відносин свояцтва, але й вікового цензу (наприклад, дитина у віці до 18, 21, 23, 25 року), соціального статусу (наприклад, студент), стану здоров'я (наприклад, фізичні або розумові вади, інвалідність), форми навчання (наприклад, лише денна форма навчання), сімейного стану (наприклад, один з подружжя, який не одружився вдруге; неодружена дитина), працездатності та ін. Одна і та ж фізична особа, перебуваючи у різних суспільних відносинах, згідно норм одного законодавчого акту може визнаватись членом сім'ї, а згідно іншого – ні, що, безумовно, може викликати проблеми у правозастосовчій практиці. Як влучно відзначає В. А. Ватрас, «у кожному конкретному випадку правозастосовнику доводиться з'ясувати, про які самі відносини йдеться, і вже потім вирішувати, належить певна особа до членів сім'ї чи ні» [10, с. 43].

У судовій практиці можна віднайти рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 року у справі № 1-8/99 про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї». Відповідно до його мотивувальної частини «під членом сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони ... треба розуміти особу, що перебуває з суб'єктом права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними послугами у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням з військовослужбовцем, працівником мі-

ліції, особового складу державної пожежної охорони; веденням з ним спільного господарства. Такі ознаки (вимоги) застосовуються диференційовано при конкретному визначенні членів сім'ї, які мають право на названі пільги.

До кола членів сім'ї належать його (її) дружина (чоловік), їх діти і батьки. Членами сім'ї можуть бути визнані й інші особи за умов постійного проживання разом з суб'єктом права на пільги і ведення з ним спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи, які не перебувають з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші)» [11].

Варто відзначити, що зазначене Рішення Конституційного Суду України було прийнято під час дії Кодексу про шлюб і сім'ю 1996 р., в нормах якого поняття сім'ї не було закріплено. Тому авторка СК України д.ю.н., проф. З. В. Ромовська неодноразово в юридичній літературі наголошувала на тому, що «Конституційний суд України помилився: закон не може визначати, хто є членом сім'ї певної особи, він може лише надавати чи не надавати окремим членам сім'ї певних прав та обов'язків» [12].

Найчастіше перелік членів сім'ї закріплюється в законодавчих актах з метою надання особі певного права. Втім віднесення особи до кола членів сім'ї може бути підставою і для ненадання певного права. Прикладом є норма п. 4 Порядку компенсації витрат на тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб від 19 березня 2022 р. № 333, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України, відповідно до якої «компенсація надається фізичним особам - громадянам України, які є власниками житла або їх представниками і безоплатно розміщують у своїх житлових приміщеннях внутрішньо переміщених осіб, крім осіб, з якими вони пов'язані родинними відносинами першого ступеня споріднення (батьки, чоловік або дружина, діти, зокрема усиновлені)» [13].

Втім, визначаючи коло членів сім'ї в тих чи інших відносинах, варто виходити із розуміння сім'ї, закріпленого в основному кодифікованому акті, який регулює сімейні відносини – СК України: «Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [1]. Власне наявність цих трьох фундаментальних ознак сім'ї у відносинах фізичних осіб є визначальним у розумінні того, чи є вони членами сім'ї.

Подібну точку зору знаходимо в постанові Верховного Суду від 31 березня 2020 р. у справі № 205/4245/17, де виснувано, що «законодавство не передбачає вичерпного переліку членів сім'ї та визначає критерії, за наявності яких особи складають сім'ю. Такими критеріями віднесення до кола членів однієї сім'ї є спільне проживання (за винятком можливості роздільного проживання подружжя з поважним причин і дитини з батьками), спільний побут і взаємні права й обов'язки осіб, які об'єдналися для спільного проживання» [14].

Аналіз чинного законодавства України та судової практики дає підстави для висновку, що до членів сім'ї можна віднести фізичних осіб, правовий зв'язок між якими виник внаслідок кровного споріднення, шлюбу, усиновлення, інших підстав, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства, які мають спільне проживання, спільний побут, взаємні права й обов'язки.

З огляду на євроінтеграційні процеси, пов'язані з рішучим наміром нашої держави стати частиною євроспільноти, та спричинену цим гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС, виникає потреба звернутися до досвіду правового регулювання досліджуваного питання за законодавством ЄС та окремих європейських країн.

На рівні наднаціонального законодавства ЄС коло членів сім'ї закріплюється Директивою 2004/38/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів, яка вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 1612/68 та скасовує Директиви 64/221/ЄЕС, 68/360/ЄЕС, 72/194/ЄЕС, 73/148/ЄЕС, 75/34/ЄЕС, 75/35/ЄЕС, 90/364/ЄЕС, 90/365/ЄЕС та 93/96/ЄЕС, відповідно ст. 2 якої до членів сім'ї відносяться: (а) другий з подружжя; (б) партнер, з яким громадянин Союзу уклав зареєстроване партнерство, на основі законодавства держави-члена, якщо законодавство приймаючої держави-члена розглядає зареєстроване партнерство як еквівалент шлюбу та відповідно до умов, викладених у відповідному законодавстві приймаючої держави-члена; (с) прямі нащадки, які не досягли 21 року або є утриманцями, а також нащадки подружжя або партнера, як визначено в пункті (б); (д) прямі родичі по висхідній лінії, які знаходяться на утриманні, а також родичі подружжя або партнера, як визначено в пункті (б) [15]. Зауважимо, що коло фізичних осіб, які є членами сім'ї, встановлене лише для цілей даної директиви. Отже, для цілей інших нормативних актів воно може змінюватись. І це можна простежити в Директиві Європейського Парламенту і Ради (ЄС)

2015/849 від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та Директиви Комісії 2006/70/ЄС, відповідно до якої коло осіб, що є членами сім'ї, значно вужчий: (а) чоловік або дружина політично значущої особи або особи, яка вважається еквівалентною чоловіку або дружині; (б) діти політично значущої особи та їхніх чоловіків або дружин або осіб, які вважаються еквівалентними чоловіку або дружині; (с) батьки політично значущої особи [16].

Вищезазначене дає підстави для висновку, що на рівні наднаціонального законодавства ЄС єдиного поняття «члени сім'ї» немає, воно формулюється переліком осіб залежно від сфери застосування цього акту.

У національному законодавством держав-членів ЄС поняття «члени сім'ї» також відрізняється. Так, в книзі четвертій «Сімейне право» Німецького цивільного уложення поняття сім'ї не закріплюється, натомість як члени сім'ї згадується досить вузьке коло: другий з подружжя, батьки та діти [17]. Подібно й Кодекс про родину та опіку Республіки Польща до членів сім'ї відносить лише подружжя, батьків та дітей [18]. Натомість ЦК Франції поняття сім'ї хоч і не формулює, проте членами природної сім'ї називає широке коло родичів до двоюрідних братів й сестер включно [19]. Законодавство Німеччини та Франції визнає одностатеві шлюби з 2017 та 2013 років відповідно, тому до членів сім'ї в цих країнах відносяться і особи, які перебувають в одностатевих шлюбах. Натомість в Польщі одностатеві шлюби не легалізовані.

Узгоджуючи норми європейського на національного законодавства, одним із важливих питань, яке повинна вирішити Україна на шляху євроінтеграції, є те, чи будуть легалізовані одностатеві шлюби. Варто зазначити, що Президент України, відповідаючи на петицію про легалізацію одностатевих шлюбів, що зібрала більше 25 000 підписів, зазначив, що згідно норм Конституції України, а саме статті 51, шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки, а в умовах воєнного чи надзвичайного стану Конституція не може бути змінена [20]. На сьогодні в Верховній Раді України зареєстрований законопроект № 9103 «Про інститут реєстрованих партнерств» [21], прийняття якого легалізує одностатеві шлюби під іншою назвою. Втім далеко не усі країни-члени ЄС визнають одностатеві шлюби і, відповідно, відносять до кола членів сім'ї осіб, які вважаються еквівалентними чоловіку або дружині (реєстрованого партнера). За юридичною силою директиви ЄС мають рекомендаційний характер. Крім того, формулювання Директиви 2004/38/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 р. «якщо законодавство приймаючої держави-члена розглядає зареєстроване партнерство як еквівалент шлюбу та відповідно до умов, викладених у відповідному законодавстві приймаючої держави-члена» надає країні можливість вкласти свої національні та релігійні цінності у розуміння «члени сім'ї» на законодавчому рівні. Тому, на нашу думку, узгодження національного законодавства України із наднаціональним законодавством ЄС не вимагає внесення до кола членів сім'ї за законодавством України так званих реєстрованих партнерів та їх дітей.

Мануела Налдіні та Жоель Лонг, проаналізувавши поняття сім'ї у ряді країн Європейського Союзу, також звертають увагу на те, що формальне визначення поняття «сім'я», «члени сім'ї», які містяться в Конституції, цивільному законодавстві чи для цілей перепису населення, не завжди відповідає соціальним правам, наданим особам як членам сім'ї [22, с. 101]. Науковці простежили залежність рівня соціальних прав від характеру сімейних відносин. Зокрема, на їх думку, більш захищеними є члени сімей, які мають традиційні форми, та члени сім'ї прямої лінії споріднення. І навпаки, зменшення соціальних прав як у законодавстві, так і в практиці отримання громадянства, а також в індивідуалізації соціальних прав, пов'язаних із членством у сім'ї, є більш очевидним для тих, хто перебуває у сімейних відносинах, які юридично не оформлені [22, с. 101]. Таку тенденцію можна прослідкувати і в національному законодавстві України. Адже більший соціальний захист мають другий з подружжя (чоловік або жінка), які перебувають в офіційно зареєстрованому шлюбі, а не у фактичних шлюбних відносинах.

Висновки. Наведене вище дослідження дає підстави для висновку, що в законодавстві України не закріплено єдиного підходу до поняття «члени сім'ї». У різних кодексах, законах, підзаконних актах, міжнародних договорах поняття «члени сім'ї» формулюється залежно від сфери застосування нормативного акту. До членів сім'ї можна віднести фізичних осіб, правовий зв'язок між якими виник внаслідок кровного споріднення, шлюбу, усиновлення, інших підстав, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства, які мають спільне проживання, спільний побут, взаємні права й обов'язки.

В законодавстві ЄС та окремих держав-членів ЄС, як і в законодавстві України, немає єдиного поняття «члени сім'ї». Наднаціональним законодавством ЄС до кола членів сім'ї віднесено «реєстрованих партнерів» та їх прямих нащадків. Втім норми директив ЄС мають рекомендаційний характер і викладені

у диспозитивній формі, що дозволяє зберегти національні та релігійні цінності у розуміння «члени сім'ї» у законодавстві України.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
2. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 р. № 5464-X URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
3. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 17 квітня 1991 р. № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
6. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
7. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 р. № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
8. Авіаційні правила України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу»: наказ Державної авіаційної служби України від 26 листопада 2018 року № 1239. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0141-19#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
9. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Азербайджанської Республіки про здійснення оплачуваних видів трудової діяльності членами сімей співробітників дипломатичних представництв та консульських установ від 31 січня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_002-20#Text (дата звернення: 01.12.2024).
10. Ваграс В. А. Правова характеристика джерел сімейного права, які регламентують поняття «члени сім'ї» та «сім'я». *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 39-43.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частин шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» від 03 червня 1999 року № 1-8/99). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/204858__204923 (дата звернення: 01.12.2024).
12. Ромовська З.В. КСУ помилився. Закон не може визначати, хто є членом сім'ї певної особи, він може лише надавати чи не надавати певних прав та обов'язків. *Advokat post* від 09.06.2024 р. URL: <https://advokatpost.com/ksu-pomylyvsia-zakon-ne-mozhe-vyznachaty-khto-ie-chlenom-sim-i-pevnoi-osobyvin-mozhe-lyshe-nadavaty-chy-ne-nadavaty-pevnykh-prav-ta-obov-iazkiv-avtoroka-simejnoho-kodeksu-romovska/> (дата звернення: 01.12.2024).
13. Порядок компенсації витрат на тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 року № 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-p/find?text=%F7%E5%ED#Text> (дата звернення: 06.07.2024).
14. Постанова Верховного Суду від 31 березня 2020 року у справі № 205/4245/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88602105> (дата звернення: 01.12.2024).
15. Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32004L0038> (дата звернення: 01.12.2024).

16. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/849 від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та Директиви Комісії 2006/70/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_037-15#Text (дата звернення: 01.12.2024).
17. Bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (дата звернення: 01.12.2024).
18. Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf> (дата звернення: 01.12.2024).
19. The Civil Code of the French. URL: https://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html (дата звернення: 01.12.2024).
20. Зеленський відповів на петицію про легалізацію одностатевих шлюбів в Україні. Радіо Свобода від 02 серпня 2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-odnostatevi-shliuby/31970927.html> (дата звернення: 01.12.2024).
21. Про інститут реєстрованих партнерств: Проєкт Закону України № 9103 від 13 березня 2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/cf0350e6-2052-41d4-b883-58341afa50bb> (дата звернення: 01.12.2024).
22. Manuela Naldini, Joëlle Long. Geographies of Families in The European Union: A Legal and Social Policy Analysis. *International Journal of Law Policy and the Family*. April 2017. № 31 (1): 94-113. URL: https://www.researchgate.net/publication/316880617_Geographies_of_Families_in_The_European_Union_A_Legal_and_Social_Policy_Analysis (дата звернення: 01.12.2024).

References

1. Simeyniy kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] (2002, January 10). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
2. Zhytlovyy kodeks Ukrainy [*Housing Code of Ukraine*] (1983, June 30). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> [in Ukrainian].
3. Pro reabilitatsiiu zhertv represii komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917-1991 rokiv: Zakon Ukrainy vid 17 kvitnia 1991 r. № 962-XII [*Law of Ukraine On rehabilitation of victims of repressions of the communist totalitarian regime of 1917-1991*] (1991, April 17). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> [in Ukrainian].
4. Pro statusu veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnogo zakhystu: Zakon Ukrainy vid 22 zhovtnia 1993 r. № 3551-XII [*Law of Ukraine On the status of war veterans, guarantees of their social protection*] (1993, October 22). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> [in Ukrainian].
5. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1700-VII. [*Law of Ukraine On prevention of corruption*]. (2014, October 14). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
6. Pro zapobihannia ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyschennia: Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 2019 r. № 361-IX [*Law of Ukraine On the prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, the financing of terrorism, and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction*] (2019, December 6). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> [in Ukrainian].
7. Pro derzhavnu sotsialnu dopomohu malozabezpechenym simiam: Zakon Ukrainy vid 1 chervnia 2000 r. № 1768-III [*Law of Ukraine On state social assistance to low-income families*] (2000, June 1.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> [in Ukrainian].
8. Aviatsiini pravyla Ukrainy «Pravyla povitrianykh perevezen ta obsluhovuvannia pasazhyriv i bahazhu»: nakaz Derzhavnoi aviatsiinoi sluzhby Ukrainy vid 26 lystopada 2018 roku № 1239 [*Aviation rules of Ukraine «Rules of air transportation and passenger and baggage service»: order of the State Aviation Service of Ukraine*] (2018, November 26). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0141-19#Text> [in Ukrainian].
9. Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy i Uriadom Azerbaidzhanskoï Respubliky pro zdiisnennia oplachuvanykh vydiv trudovoi diialnosti chlenamy simeï spivrobotnykiv dyplomatychnykh predstavnytstv ta konsulskykh ustanov vid 31 sichnia 2020 r. [*Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Azerbaijan on paid employment by family members of employees of*

- diplomatic missions and consular institutions*]. (2020, January 31). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_002-20#Text [in Ukrainian].
10. Vstras, V. A. (2009). Pravova kharakterystyka dzherel simeinoho prava, yaki rehlamentuiut poniattia «chleny simi» ta «simia» [Legal characteristics of sources of family law that regulate the concepts of «family members» and «family»]. *Universytetski naukovi zapysky – University scientific notes*, 4, 39-43 [in Ukrainian].
 11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Sluzhby bezpeky Ukrainy, Derzhavnogo komitetu naftovoi, hazovoi ta naftopererobnoi promyslovosti Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy shchodo ofitsiinoho tumachennia polozhen punktu 6 statti 12 Zakonu Ukrainy «Pro sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei», chastyn chetvortoї i piatoї statti 22 Zakonu Ukrainy «Pro militsiiu» ta chastyn shostoї statti 22 Zakonu Ukrainy «Pro pozhezhnu bezpeku» (sprava pro ofitsiine tumachennia termina «chlen simi» vid 03 chervnia 1999 roku № 1-8/99). [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the Security Service of Ukraine, the State Committee of the Oil, Gas and Oil Refining Industry of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of paragraph 6 of Article 12 of the Law of Ukraine «On Social Protection of Servicemen and Members of Their Families», part fourth and fifth Article 22 of the Law of Ukraine «On the Police» and parts of the sixth Article 22 of the Law of Ukraine «On Fire Safety» (case on the official interpretation of the term «family member» № 1-8/99) (1999, June 3). Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/204858__204923 [in Ukrainian].
 12. Romovska, Z. V. (2024). KSU pomylyvsia. Zakon ne mozhe vyznachaty, khto ye chlenom simi pevnoi osoby, vin mozhe lyshe nadavaty chy ne nadavaty pevnykh prav ta obov'iazkiv. [The Constitutional Court of Ukraine was wrong. The law cannot determine who is a family member of a particular person, it can only grant or withhold certain rights and obligations]. *Advokat post – Advocate post* (2024, June 9). Retrieved from <https://advokatpost.com/ksu-pomylyvsia-zakon-ne-mozhe-vyznachaty-khto-ie-chlenom-sim-i-pevnoi-osoby-vin-mozhe-lyshe-nadavaty-chy-ne-nadavaty-pevnykh-prav-ta-obov-iazkiv-avtorka-simejnogo-kodeksu-romovska/> [in Ukrainian].
 13. Poriadok kompensatsii vytrat na tymchasove rozmishchennia (perebuвання) vnutrishno peremishchenykh osib, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 bereznia 2022 roku № 333 [*The procedure for compensating the costs of temporary accommodation (stay) of internally displaced persons, approved by Resolution № 333 of the Cabinet of Ministers of Ukraine*]. (2022, March 19). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-п/find?text=%F7%EB%E5%ED#Text> [in Ukrainian].
 14. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 31 bereznia 2020 roku u spravi № 205/4245/17 [*Resolution of the Supreme Court dated March 31, 2020 in case № 205/4245/17*]. Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88602105> [in Ukrainian].
 15. Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32004L0038> [in English].
 16. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (YeS) 2015/849 vid 20 travnia 2015 roku pro zapobihannia vykorystanniu finansovoi systemy dlia tsilei vidmyvannia hroshei abo finansuvannia teroryzmu, pro vnesennia zmin do Rehlamentu Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (YeS) № 648/2012 ta pro skasuvannia Dyrektyvy Yevropeiskoho Parlamentu i Rady 2005/60/YeS ta Dyrektyvy Komisii 2006/70/YeS. [Directive of the European Parliament and Council (EU) 2015/849 of May 20, 2015 on preventing the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, on amending Regulation of the European Parliament and Council (EU) № 648/2012 and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_037-15#Text [in Ukrainian].
 17. Bürgerliches Gesetzbuch. Retrieved from <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> [in German].
 18. Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf> [in Polish].
 19. The Civil Code of the French. Retrieved from https://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html [in English].
 20. Zelenskyi vidpoviv na petytsiiu pro lehalizatsiiu odnostatevykh shliubiv v Ukraini [Zelensky responded to the petition on the legalization of same-sex marriages in Ukraine.]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda*. (2022,

- August 2). Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-odnostatevi-shliuby/31970927.html> [in Ukrainian].
21. Pro instytut reiestrovanykh partnerstv: Proiekt Zakonu Ukrainy № 9103 vid 13 bereznia 2023 r. [*About the Institute of Registered Partnerships: Draft Law of Ukraine № 9103*]. (2023, March 13). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/cf0350e6-2052-41d4-b883-58341afa50bb> [in Ukrainian].
 22. Manuela Naldini, Joëlle Long. Geographies of Families in The European Union: A Legal and Social Policy Analysis. *International Journal of Law Policy and the Family*. April 2017. № 31 (1): 94-113. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/316880617_Geographies_of_Families_in_The_European_Union_A_Legal_and_Social_Policy_Analysis [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.12.2024

Збірник наукових праць

Випуск 4(40)
2024

Літературний редактор: *Інна Калачик*
Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*
Дизайн обкладинки: *Марія Юрків*

Підписано до друку 23 грудня 2024 р.
Формат 60x84 ¹/₈. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Ум.-друк. арк. 18,7. Обл.-вид. арк. 19,1.
Замовлення № P014-12-24. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua